

33.

33.

21/3/99

LATVIJAS PSR MINISTRU PADOMES AUGSTĀRĀS UN VIDEJĀS
SPECIĀLĀS IZGLĪTĪBAS VALSTS KOMITEJA
PĒTERA STUČKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ СОВЕТА МИНИСТРОВ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ПЕТРА СТУЧКИ

ZINĀTNISKI RAKSTI УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

XXXIII SĒJUMS * TOM XXXIII

RIGA 1960 РИГА

LATVIJAS PSR MINISTRU PADOMES AUGSTĀKĀS UN VIDEJĀS
IZGLĪTĪBAS VALSTS KOMITEJA
PĒTERA STUČKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО
СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СОВЕТА МИНИСТРОВ
ЛАТВИЙСКОЙ ССР
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ПЕТРА СТУЧКИ

ZINĀTNISKI RAKSTI УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

XXXIII SĒJUMS * ТОМ XXXIII

FILOZOFIJAS ZINĀTNES
FILOZOFIJAS VĒSTURES JAUTAĶUMI
ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ
ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ
1. SĒRIJA * ВЫПУСК 1

RĪGA 1960 РИГА

44/5787

1

REDAKTORI

Profesors filozofijas zinātņu doktors E. KARPOVICS
Profesors I. ŠIROKOVŠ

РЕДАКТОРЫ

Профессор доктор философских наук Э. КАРПОВИЦ
Профессор И. ШИРОКОВ

INSTITŪS
ZINĀTĪBNIEKI
ZINĀTĪBNIEKI

INSTITŪS

INSTITŪS
ZINĀTĪBNIEKI
ZINĀTĪBNIEKI
INSTITŪS

INSTITŪS

PRIEKŠVĀRDS

Šajā Zinātnisko rakstu izdevumā ievietoti Pētera Stučkas Latvijas valsts universitātes filozofijas katedras pasniedzēju raksti un kandidāta disertāciju nodaļas. Pasniedzēja P. Laizāna disertācijas nodaļa un profesora, filozofijas zinātņu doktora E. Karpovica raksti veltīti XIX gs. beigām — XX gs. sākuma Latvijas progresīvās filozofiskās un sabiedriski politiskās domas vēstures jautājumiem. Profesora I. Sirokova rakstā apskatīts jautājums par XIX gs. krievu revolucionāro demokrātu materiālisma raksturu (formu). Pasniedzēja G. Ebeļa disertācijas nodaļā kritizēti Anglijas leiboristu partijas virsotnes reakcionārie filozofiskie uzskati.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Настоящий выпуск Ученых записок включает разделы кандидатских диссертаций и статей, написанных преподавателями кафедры философии Латвийского государственного университета им. П. Стучки. Раздел диссертации преподавателя П. Лайзана и статья профессора д-ра философских наук Э. Карповица посвящены истории прогрессивной философской и общественно-политической мысли Латвии конца XIX — начала XX в.в. В статье профессора И. Широкова рассматривается вопрос о характере (форме) материализма русских революционных демократов XIX века. В разделе диссертации преподавателя Г. Эбелса подвергаются критике реакционные философские взгляды верхушки лейбористской партии Англии.

CONTENTS

The following is a list of the contents of the book, arranged in the order in which they appear in the text. The pages are given in the right-hand column.

1. Introduction 1

2. The History of the Book 1

3. The Author 1

4. The Title 1

5. The Preface 1

6. The Introduction 1

7. The First Chapter 1

8. The Second Chapter 1

9. The Third Chapter 1

10. The Fourth Chapter 1

11. The Fifth Chapter 1

12. The Sixth Chapter 1

13. The Seventh Chapter 1

14. The Eighth Chapter 1

15. The Ninth Chapter 1

16. The Tenth Chapter 1

17. The Eleventh Chapter 1

18. The Twelfth Chapter 1

19. The Thirteenth Chapter 1

20. The Fourteenth Chapter 1

21. The Fifteenth Chapter 1

22. The Sixteenth Chapter 1

23. The Seventeenth Chapter 1

24. The Eighteenth Chapter 1

25. The Nineteenth Chapter 1

26. The Twentieth Chapter 1

27. The Twenty-first Chapter 1

28. The Twenty-second Chapter 1

29. The Twenty-third Chapter 1

30. The Twenty-fourth Chapter 1

31. The Twenty-fifth Chapter 1

32. The Twenty-sixth Chapter 1

33. The Twenty-seventh Chapter 1

34. The Twenty-eighth Chapter 1

35. The Twenty-ninth Chapter 1

36. The Thirtieth Chapter 1

37. The Thirty-first Chapter 1

38. The Thirty-second Chapter 1

39. The Thirty-third Chapter 1

40. The Thirty-fourth Chapter 1

41. The Thirty-fifth Chapter 1

42. The Thirty-sixth Chapter 1

43. The Thirty-seventh Chapter 1

44. The Thirty-eighth Chapter 1

45. The Thirty-ninth Chapter 1

46. The Fortieth Chapter 1

47. The Forty-first Chapter 1

48. The Forty-second Chapter 1

49. The Forty-third Chapter 1

50. The Forty-fourth Chapter 1

51. The Forty-fifth Chapter 1

52. The Forty-sixth Chapter 1

53. The Forty-seventh Chapter 1

54. The Forty-eighth Chapter 1

55. The Forty-ninth Chapter 1

56. The Fiftieth Chapter 1

57. The Fifty-first Chapter 1

58. The Fifty-second Chapter 1

59. The Fifty-third Chapter 1

60. The Fifty-fourth Chapter 1

61. The Fifty-fifth Chapter 1

62. The Fifty-sixth Chapter 1

63. The Fifty-seventh Chapter 1

64. The Fifty-eighth Chapter 1

65. The Fifty-ninth Chapter 1

66. The Sixtieth Chapter 1

67. The Sixty-first Chapter 1

68. The Sixty-second Chapter 1

69. The Sixty-third Chapter 1

70. The Sixty-fourth Chapter 1

71. The Sixty-fifth Chapter 1

72. The Sixty-sixth Chapter 1

73. The Sixty-seventh Chapter 1

74. The Sixty-eighth Chapter 1

75. The Sixty-ninth Chapter 1

76. The Seventieth Chapter 1

77. The Seventy-first Chapter 1

78. The Seventy-second Chapter 1

79. The Seventy-third Chapter 1

80. The Seventy-fourth Chapter 1

81. The Seventy-fifth Chapter 1

82. The Seventy-sixth Chapter 1

83. The Seventy-seventh Chapter 1

84. The Seventy-eighth Chapter 1

85. The Seventy-ninth Chapter 1

86. The Eightieth Chapter 1

87. The Eighty-first Chapter 1

88. The Eighty-second Chapter 1

89. The Eighty-third Chapter 1

90. The Eighty-fourth Chapter 1

91. The Eighty-fifth Chapter 1

92. The Eighty-sixth Chapter 1

93. The Eighty-seventh Chapter 1

94. The Eighty-eighth Chapter 1

95. The Eighty-ninth Chapter 1

96. The Ninetieth Chapter 1

97. The Ninety-first Chapter 1

98. The Ninety-second Chapter 1

99. The Ninety-third Chapter 1

100. The Ninety-fourth Chapter 1

101. The Ninety-fifth Chapter 1

102. The Ninety-sixth Chapter 1

103. The Ninety-seventh Chapter 1

104. The Ninety-eighth Chapter 1

105. The Ninety-ninth Chapter 1

106. The Hundredth Chapter 1

INDEX

The following is a list of the contents of the book, arranged in the order in which they appear in the text. The pages are given in the right-hand column.

1. Introduction 1

2. The History of the Book 1

3. The Author 1

4. The Title 1

5. The Preface 1

6. The Introduction 1

7. The First Chapter 1

8. The Second Chapter 1

9. The Third Chapter 1

10. The Fourth Chapter 1

11. The Fifth Chapter 1

12. The Sixth Chapter 1

13. The Seventh Chapter 1

14. The Eighth Chapter 1

15. The Ninth Chapter 1

16. The Tenth Chapter 1

17. The Eleventh Chapter 1

18. The Twelfth Chapter 1

19. The Thirteenth Chapter 1

20. The Fourteenth Chapter 1

21. The Fifteenth Chapter 1

22. The Sixteenth Chapter 1

23. The Seventeenth Chapter 1

24. The Eighteenth Chapter 1

25. The Nineteenth Chapter 1

26. The Twentieth Chapter 1

27. The Twenty-first Chapter 1

28. The Twenty-second Chapter 1

29. The Twenty-third Chapter 1

30. The Twenty-fourth Chapter 1

31. The Twenty-fifth Chapter 1

32. The Twenty-sixth Chapter 1

33. The Twenty-seventh Chapter 1

34. The Twenty-eighth Chapter 1

35. The Twenty-ninth Chapter 1

36. The Thirtieth Chapter 1

37. The Thirty-first Chapter 1

38. The Thirty-second Chapter 1

39. The Thirty-third Chapter 1

40. The Thirty-fourth Chapter 1

41. The Thirty-fifth Chapter 1

42. The Thirty-sixth Chapter 1

43. The Thirty-seventh Chapter 1

44. The Thirty-eighth Chapter 1

45. The Thirty-ninth Chapter 1

46. The Fortieth Chapter 1

47. The Forty-first Chapter 1

48. The Forty-second Chapter 1

49. The Forty-third Chapter 1

50. The Forty-fourth Chapter 1

51. The Forty-fifth Chapter 1

52. The Forty-sixth Chapter 1

53. The Forty-seventh Chapter 1

54. The Forty-eighth Chapter 1

55. The Forty-ninth Chapter 1

56. The Fiftieth Chapter 1

57. The Fifty-first Chapter 1

58. The Fifty-second Chapter 1

59. The Fifty-third Chapter 1

60. The Fifty-fourth Chapter 1

61. The Fifty-fifth Chapter 1

62. The Fifty-sixth Chapter 1

63. The Fifty-seventh Chapter 1

64. The Fifty-eighth Chapter 1

65. The Fifty-ninth Chapter 1

66. The Sixtieth Chapter 1

67. The Sixty-first Chapter 1

68. The Sixty-second Chapter 1

69. The Sixty-third Chapter 1

70. The Sixty-fourth Chapter 1

71. The Sixty-fifth Chapter 1

72. The Sixty-sixth Chapter 1

73. The Sixty-seventh Chapter 1

74. The Sixty-eighth Chapter 1

75. The Sixty-ninth Chapter 1

76. The Seventieth Chapter 1

77. The Seventy-first Chapter 1

78. The Seventy-second Chapter 1

79. The Seventy-third Chapter 1

80. The Seventy-fourth Chapter 1

81. The Seventy-fifth Chapter 1

82. The Seventy-sixth Chapter 1

83. The Seventy-seventh Chapter 1

84. The Seventy-eighth Chapter 1

85. The Seventy-ninth Chapter 1

86. The Eightieth Chapter 1

87. The Eighty-first Chapter 1

88. The Eighty-second Chapter 1

89. The Eighty-third Chapter 1

90. The Eighty-fourth Chapter 1

91. The Eighty-fifth Chapter 1

92. The Eighty-sixth Chapter 1

93. The Eighty-seventh Chapter 1

94. The Eighty-eighth Chapter 1

95. The Eighty-ninth Chapter 1

96. The Ninetieth Chapter 1

97. The Ninety-first Chapter 1

98. The Ninety-second Chapter 1

99. The Ninety-third Chapter 1

100. The Ninety-fourth Chapter 1

101. The Ninety-fifth Chapter 1

102. The Ninety-sixth Chapter 1

103. The Ninety-seventh Chapter 1

104. The Ninety-eighth Chapter 1

105. The Ninety-ninth Chapter 1

106. The Hundredth Chapter 1

P. Laizāns.

JAUNSTRĀVNIĒKU FILOZOFISKIE UN SABIEDRISKI POLITISKIE UZSKATI

Jaunā strāva

XIX gs. beigu posms latviešu progresīvās sabiedriski politiskās domas vēsturē ieņem īpaši nozīmīgu vietu. Tieši šinī laikā Latvijā sāk izplatīties marksisms, progresīvās sabiedriski politiskās domas pārstāvji sāk propagandēt dialektiskā materiālisma un vēstures materiālistiskās izpratnes principus. Šā laika progresīvās sabiedriski politiskās domas pārstāvji Latvijā galvenokārt ir Jaunās strāvas darbinieki. Viņu idejas palīdz demokrātiskajiem spēkiem risināt tā laika dzīves un sabiedrības attīstības aktuālos uzdevumus — cīņu pret carismu, muižniekiem, reakcionāro latviešu buržuāziju. Propagandējot revolucionāro marksistisko teoriju, jaunstrāvnieki sekmē latviešu proletariāta politisko un idejisko atmodu.

Kapitālisma attīstības neizbēgams rezultāts ir šķiru antagonisma pastiprināšanās starp proletariātu un buržuāziju. 90. gados sākas aktīva proletariāta cīņa, streiki Latvijā gūst organizētāku raksturu. Īpaši liela nozīme Latvijas strādnieku kustības tālākajā attīstībā ir 1899. g. maija strādnieku nemieriem Rīgā, kad notiek plašas Rīgas proletariāta sadursmes ar policiju un karaspēku, kā arī izvērsas plašs streiku vilnis, kas aptver visus lielākos pilsētas rūpniecības uzņēmumus. Rīgas notikumi plaši atbalsojas Latvijas pilsētās. 1899. gada maija dienas ir pirmā plašākā Latvijas proletariāta uzstāšanās.

XIX gs. beigas iezīmējas ar Latvijas proletariāta idejiskās un politiskās atmodas sākumiem. Pirmie marksistiskie strādnieku pulciņi nodibinās Liepājā 90. gadu sākumā, bet Rīgā — 1895. un 1896. g. Pulciņu biedri studē marksisma darbus, organizē 1. maija atzīmēšanu, piedalās streiku organizēšanā, nelegālas literatūras transportā no ārzemēm un tās izplatīšanā. Liepājas pulciņa biedri stājas sakaros ar apkārtnes zemniekiem, organizējot

nelegālas strādnieku un zemnieku sapulces. Bez strādnieku mark-sistiskajiem pulciņiem rodas arī vidējo mācību iestāžu un studentu pulciņi. Atsevišķi inteliģences pulciņi ir cieši saistīti ar strādnieku pulciņiem (piemēram, Liepājā strādnieku un vidējo mācību iestāžu pulciņi, Rīgā — strādnieku un politehniskā institūta pulciņi.) Liela loma proletariāta apziņas modināšanā tanī laikā ir arī jaunstrāvnikiem.

Kapitālisma attīstība lauksaimniecībā iet pa prūšu attīstības ceļu, kas raksturojās ar daudzo feodālo atlieku saglabāšanos. Galvenā ekonomiskā figūra laukos — muižnieks. Muižnieku saimniecībām XIX gs. beigās piederēja 48,1% no visas zemes kopplatības. Ja pie šās zemes pieskaita kroņa un baznīcu zemes, tad zemniekiem palika tikai 39% no visas zemes. Budzis laukos arī jau ir visai ievērojama ekonomiska figūra. Tam pieder 40% visas zemnieku zemes (Vidzemē — 92%, Kurzemē — 74%). Neskatoties uz lielo budžu saimniecību skaitu, zināma loma laukos vēl piemīt vidējam zemniekam. Tomēr visplašākais iedzīvotāju slānis laukos ir kalpi, kas sastāda 25% no visiem Latvijas iedzīvotājiem (500000).¹

Laukos bez pretrunām starp muižniekiem un zemniekiem ievērojamu vietu sāk arī ieņemt pretrunas starp lauku proletariātu un lauku buržuāziju. Galvenā lauksaimniecības attīstības bremze ir feodālās attiecības. Lai radikāli uzlabotu zemnieku stāvokli — vajadzēja atrisināt šī laika galveno jautājumu — likvidēt muižnieku zemes īpašumu.

Latvijā XIX gs. beigās ir dažādu spaidu savijums: gan feodālo, gan kapitālistisko, gan arī nacionālo. Galvenais jautājums, uz kura pamata veidojas tā laika idejiskās strāvas, ir attieksmes pret carismu un feodālisma paliekām. Konsekvents pastāvošās iekārtas balsts ir vispirms muižniecība, kā arī carisma militāri-birokrātiskais aparāts, bet sakarā ar konkrētajiem Latvijas apstākļiem — vēl baltvācu buržuāzija. Latviešu buržuāzija, īpaši pilsētu buržuāzijas daļa šī jautājuma revolucionārajā atrisināšanā nav ieinteresēta un sakarā ar pretrunu saasināšanos starp to un proletariātu aizvien noteiktāk uzstājas par samierināšanos ar carismu un vācu baronu kundzību.

Proletariāts aizvien noteiktāk kļūst par pārējo demokrātisko spēku hegemonu, un tas ir arī visvairāk ieinteresēts galvenā tā laika sabiedrības attīstības uzdevuma atrisināšanā. Tomēr proletariātam bija jāatbrīvojas no buržuāzijas idejiskās ietekmes un jākļūst par šķiru, kas apzinās ne tikai tuvākos, bet arī strādnieku kustības gala mērķus.

Šķiru pretrunu saasināšanās pilsētās un laukos, latviešu bur-

¹ Vidzemes guberņā kalpi sastādīja 66% no visiem iedzīvotājiem, Kurzemes guberņā — 72%.

žuāzijas ekonomiskā atkarība no vācu baroniem un buržuāzijas virza to uz kompromisu ar pēdējiem, veicina atteikšanos no antifeodālajiem centieniem. Rīgas latviešu biedrība t. s., «Māmuļa», kas dibināta 1868. g., 80. un 90. gados aizvien vairāk kļūst par reakcionāro aprindu citadeli. Uz vietām tādas «citadeles» kļūst šīs biedrības filiāles provinces pilsētās. Buržuāzijas pārstāvji aizstāv carisma iekšpolitiku un ārpolitiku, uzstājas pret revolucionāro kustību, denuncē šās kustības darbiniekus, daudzos kardinālajos jautājumos sāk pabalstīt vācu baronus un buržuāziju. Šo aprindu pārstāvji propagandē reakcionārus filozofiskos un sabiedriski politiskos uzskatus — pauž visatklātāko ideālismu, reliģisko tumsonību, aizstāv satrunējušo pastāvošo iekārtu.

«Mājas Viesis» īpaši 90. gados visumā pauž buržuāzijas ekonomiski vājākās daļas intereses. Šis slānis stipri izjūt carisma un baronu slogu.

So sociālo grupu stāvoklis raksturojas ar ekonomisko nestabilitāti un svārstībām. «Mājas Viesī» zināma vieta ir antifeodālajiem centieniem. No otras puses, aiz vispārējām frāzēm par progresu, apgaismību un attīstību slēpjas šķiru miers starp buržuāziju un proletariātu, atteikšanās no aktīvas revolucionāras cīņas, kosmopolitisma, filozofiskā ideālisma, bet sākot ar 90. gadu vidu — īpaši neokantiānisma un maltuziānisma propaganda. Pat 90. gados arī trūcīgajā lauku iedzīvotāju daļā plaši izplatītas ilūzijas par «savu kaktiņu, savu stūrīti zemes», kas dabiski savu atspoguļojumu gūst arī «Mājas Viesī».

80. gadu otrajā pusē un 90. gadu sākumā pilsētu un lauku proletariāta, kā arī sīkburžuāzijas noskaņas un centienus pauž «Dienas Lapa». 80. gados proletariāts Latvijā idejiski nav vēl norobežojies no buržuāzijas. Šā laika ievērojamu proletariāta daļu sastāda nesenie ienācēji no laukiem, kas vēl nav atbrīvojušies no sīkburžuāziskajiem centieniem. Pilsētu un lauku proletariāta, kā arī sīkburžuāzijas neapmierinātība ar pastāvošo iekārtu, protests pret buržuāziju sāk atspoguļoties tā laika demokrātiskās inteligences uzskatos. Šī demokrātiskā inteligence sāk grupēties ap «Dienas Lapu», kas iznāk kopš 1886. g. sākuma kā sīkburžuāziskās opozīcijas izdevums.

No amatnieku un sīko zemnieku interešu aizstāvja «Dienas Lapa» aizvien vairāk kļūst par kalpu un rūpniecības strādnieku interešu aizstāvi. Tomēr, runājot par strādnieku un kalpu stāvokļa uzlabošanu, «Dienas Lapa» 80. gados pauž sīkburžuāziskos Šulce-Deliča tipa kooperatīvā sociālisma uzskatus, ka strādnieki, ņemot peļņas dalību kapitālistu uzņēmumos, paši organizējo daudādus tirdznieciskus kooperatīvus, krājaizdevu sabiedrības, slimo kases un tml., kā arī likumdošanas ceļā no valdību puses varēšot radikāli uzlabot savu stāvokli. «Dienas Lapa» vēl slu-

dina šķiru mieru, aicina fabrikantus samazināt strādnieku ekspluatāciju, aicina kalpus un strādniekus izglītoties, lai mazinātos pretešības starp kapitālistiem, saimniekiem, kalpiem un strādniekiem.¹ Atsevišķos rakstos «Dienas Lapa» sāk vērsties pret latviešu buržuāziju, atmaskojot tās savtīgās intereses, veikalus pret tautu, remdenību un gurdenumu «pret dažiem svāriem latviešu sadzīves»² jautājumiem, novēršanos no mazajiem brāļiem.

Pirmais «Dienas Lapas» redaktors ir Bergmanis, kura vietā 1888. g. nāk P. Stučka. Arī Stučkas laikā «Dienas Lapa» neiziet pāri sikburžuāzisko noskaņu propagandai, kaut gan avīzē pastiprinās revolucionāri demokratiskās tendences, cīņa pret latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem. Lielāka vērība tiek piegriezta strādnieku jautājumam. «Dienas Lapas» 1890. g. 63. numurā jau atrodams ziņojums par II Internacionāles Parīzes kongresa lēmumu sakarā ar 1. maija atzīmēšanu un cīņu par 8 stundu darba dienu.

1891. g. par «Dienas Lapas» redaktoru kļūst J. Rainis. Tieši šinī laikā strādnieku kustības ietekmē «Dienas Lapa» sāk pievērsties atsevišķu marksisma jautājumu propagandai. Iezīmējas sakaru šaraušana ar latviešu buržuāzijas aprindām. Sākot ar 1892.—1893. g. marksisma atsevišķu jautājumu propaganda kļūst aizvien plašāka un noteiktāka. Demokratiskās inteligences pievēršanās strādnieku jautājumam un marksismam īpaši sākot ar 1893. gadu tad arī nosauc par Jauno strāvu. Jaunās strāvas formēšanā ievērojama vieta ir Pēterburgas un Maskavas, un īpaši Tērbatas universitātes revolucionāri noskaņotajiem studentiem, kas jau 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā attiecīgajās augstskolu pilsētās sāk veidot marksistiskos pulciņus.

Jauno strāvu nedrīkst identificēt ar tās sikburžuāziskajiem līdzkrējējiem, kuri gan uzstājās kopā ar jaunstrāvnikiem dažu demokrātisko uzdevumu risināšanā, bet nespēja pacelties līdz marksisma līmenim (piem., Aspāzija, N. Priedīte, A. Dauge u. c.).

Jaunās strāvas vadošo kodolu veido P. Stučka, J. Rainis, Fr. Roziņš-Āzis, J. Jansons-Brauns, D. Bundža, P. Dauge.

Jaunās strāvas darbības posms — tas ir laiks, kad paši šīs kustības darbinieki veido savus marksistiskos uzskatus, mēcās, salīdzina un pārbauda šos uzskatus, taņi pat laikā izplata iegūtās marksistiskās atziņas strādnieku šķirā. Lai sekmīgi izplatītos marksisms, jācīnās pret marksismam naidīgām strāvām.

Tāpēc vispirms jādod trieciens buržuāziski nacionālistiskajai «māmuļnieku» tautiskajai ideoloģijai, kā arī buržuāziski liberālajiem «Mājas Viesa» līnijas uzskatu pārstāvjiem.

¹ Šos uzskatus jau pirms «Dienas Lapas» iznākšanas plašāk formulē Fr. Bergmanis darbā «Fabriku strādnieks 19. gadsimtenī», Rīgā, 1884. g.

² «Dienas Lapa», 1886. g., Nr. 1.

Kad vispārējie marksisma principi latviešu sabiedriskajā domā ir nostiprinājušies, priekšplānā izvirzās cīņa pret marksisma vulgarizētājiem, kropļotājiem — revizionistiem, buržuāziskā nacionālisma centienu ievazātājiem strādnieku kustībā. Šo cīņu jaunstrāvnieki sāk tikai ievadīt un tā saasinās pēc Jaunās strāvas laikmeta.

Par Jaunās strāvas organizatorisko centru kļūst «Dienas Lapa», kas, it sevišķi sākot ar 1893. gadu, kļūst par jaunstrāvnieku ideju paudēju. Tā nostājas proletariāta pozīcijās, propagandē strādnieku cīņas pieredzes ārzemēs, ievieto savās slejās veselus izvilkumus no Marksa un Engelsa darbiem, aizstāv materiālisma principus. «Dienas Lapa» sāk plašu cīņu par reālismu literatūrā. Literatūras jautājumi ir izdevīga forma, kā legālajā presē samērā veiksmīgi var propagandēt atsevišķus marksisma principus.

Saistoties ar strādnieku, studentu un vidējo mācību iestāžu audzēkņu pulciņiem, jaunstrāvnieki šos sakarus sekmīgi izmanto, lai novadītu marksisma atziņas līdz strādniekiem un demokrātiskai inteliģencei. Nozīmīgu darbu jaunstrāvnieki veic arī nelegālās sociāldemokrātiskās literatūras transportēšanā no ārzemēm un tās izplatīšanā.

1895. gadā par «Dienas Lapas» vadītāju atkal kļūst Pēteris Stučka. Marksisma propaganda «Dienas Lapā» turpinās, bet daudzi jautājumi tiek apgaismoti dziļāk. 1897. g. «Dienas Lapu» cārisms slēdz, arestējot daudzus jaunstrāvniekus un viņu piekritējus. Jaunās stāvas laikmets Latvijā visumā beidzas. Sākas tiešs Latvijas proletariāta marksistiskās partijas sagatavošanas posms, kur redzama vieta pieder arī daudzajiem jaunstrāvniekiem. Presē cīņu par partiju uzsāk «Auseklis» (1898. g.), «Latviešu Strādnieks» (1899. g.), «Sociāldemokrāts» (1901. g.). Šos izdevumus organizē jaunstrāvnieki, kuriem izdevies izbēgt no aresta.

Jaunajai strāvai vēl nebija pietiekoši spēcīgas saites ar strādnieku kustību, tās darbiniekiem neizdevās radīt stabilu organizāciju vispār un nelegālo organizāciju it sevišķi, kaut gan atsevišķi tās darbinieki sāk izvirzīt šo jautājumu, saistās ar «Pēterburgas cīņas savienību» un «Maskavas cīņas savienību». Praktiskajā darbībā jaunstrāvnieki pietiekoši nenovērtē politiskās cīņas nozīmi, viņiem neizdodas norobežoties no sīkburžuāziskajiem līdzskrējējiem, kas bija Latvijas strādnieku šķiras nepietiekoša brieduma rezultāts, jo strādnieku šķira tikai organizējās pulciņos, izveda lielākus vai mazākus streikus un tikko vēl sāka iet pa partijas radīšanas ceļu.

Bet, neskatoties uz šiem nopietnajiem trūkumiem jaunstrāvnieku darbībā, viņiem pieder neapstrīdami nopelni latviešu proletariāta modināšanā, idejiskās cīņas organizēšanā un izvešanā,

marksisma principu propagandā, cīņā pret latviešu buržuāziju, carismu un pastāvošās iekārtas pamatiem.

Novērtējot Jauno strāvu, J. Jansons-Brauns rakstīja:

«Bet tas tomēr paliek «jaunās strāvas» vēsturiskais nopelns, ka tā marksisma idejas, kā vējā drebošu uguntiņu, nonesa līdz strādnieku šķīrai, kuras stiprā patvērumā marksisms tiek par neizdzēšamu ugunssārtu.»¹

Jaunstrāvnieku filozofiskie uzskati

Jaunā strāva ieņem izcilu vietu latviešu filozofiskās domas attīstībā. Nekad agrāk Latvijas filozofiskās domas vēsturē materiālisma karogs nebija tik augstu pacelts un cīņa pret ideālismu un reliģiju nebija tik plaši izvērstā kā tieši Jaunās strāvas laikā.

Jaunstrāvnieki ne tikai aizstāvēja materiālistiskās filozofijas principus, bet arī pirmo reizi Latvijas vēsturē sāka dialektiskā un vēsturiskā materiālisma, materiālistiskās estētikas plašu propagandu. Kādi tad bija tie teorētiskie avoti, kuru ietekmē veidojās un attīstījās jaunstrāvnieku filozofiskie uzskati?

Vispirms šeit jāmin Rietumeiropas un Krievijas marksistiskā literatūra. Jaunstrāvnieki ne tikai studēja, bet arī savos darbos plaši izmantoja un citēja atsevišķus K. Marksa, F. Engelsa, A. Bēbeļa, G. Pļehanova darbu fragmentus.

Literatūrā dažkārt tiek ignorēta krievu marksistiskās domas ietekme latviešu marksistu uzskatu formēšanās procesā. Taču G. V. Pļehanova un vēlāk arī V. I. Leņina darbi veica lielu lomu Latvijas marksisma pionieru un domātāju uzskatu veidošanā.

90. gadu otrajā pusē Latvijā bija pazīstams V. I. Leņina darbs «Narodņicisma ekonomiskais saturs un tā kritika Struves kga grāmatā» un «Likuma izskaidrošana par naudas sodiem, ko uzliek strādniekiem fabrikās un rūpnīcās». V. I. Leņina darbu ietekmē XX gadsimta pirmajos gados notiek latviešu marksistu uzskatu tālākā formēšanās.

90. gados jaunstrāvnieku vidū plašu popularitāti guvuši Pļehanova darbi, īpaši viņa grāmata «Kā attīstījies monistiskais uzskats par vēsturi». Piemēram, vienā no jaunstrāvnieku pamatdarbiem Fr. Roziņa «Plašajos uzskatos» ievietoti izvilkumi no darba «Kā attīstījies monistiskais uzskats par vēsturi» (blakus K. Marksa un F. Engelsa darbiem). Roziņš izmanto G. Pļehanova argumentāciju, lai parādītu ražošanas veida, tautas masu un personības lomu sabiedrības attīstībā, darba lomu cilvēka attīstībā, ideālistisko socioloģisko koncepciju nepamatotību.

¹ Proletariskā revolūcija Latvijā. 1. d., 17. lpp.

Marksistiskā literatūra bija jaunstrāvnieku uzskatu formēšanās galvenais teorētiskais avots.

Liela ietekme jaunstrāvnieku uzskatu formēšanās procesā ir arī tām progresīvajām tradīcijām, kas bija izveidojušās filozofiskajā un sabiedriski politiskajā domā Latvijā iepriekšējos posmos. Jaunstrāvnieki, piemēram, uzskatīja, ka viņi turpina izcilā apgaismotāja G. Merķeļa tradīcijas un apgūst jaunlatviešu kustības labākās tendences.

J. Jansons-Brauns darbā «Mūsu vecai paaudzei» norāda, ka 90. gadu latviešu buržuāzijai un tās ideologiem nav nekā kopēja ar jaunlatviešu antifeodālajiem centieniem: «Mēs nekad neaizmirsīsim savu Spāģi un Voldemāru. Bet sakiēt, kas kopējs jūsu darbībai ar minēto darbinieku centieniem».¹

Orgāni, kur jaunstrāvnieki 90. gados varēja propagandēt filozofiskā materiālisma jautājumus, bija «Dienas Lapa» un daļēji arī rakstu krājums «Pūrs». Pamatos šo izdevumu raksti vērsti pret dažādiem ideālisma virzieniem. «Dienas Lapa» augstu novērtē jaunos zinātnes sasniegumus un atklājumus, parāda to naidīgumu ideālistiskajiem virzieniem. Tā, piemēram, avīze ievieto plašu pārskatu par krievu ārstu un dabas zinātnieku IX kongresa darbību. Sīki tiek iztirzāta Timirjazeva uzstāšanās kongresā. Ar atziņību «Dienas Lapa» runā par to Timirjazeva uzstāšanās daļu, kur viņš atzīmē, ka krievu dabas zinātnes neseko Platona garam,² tātad dabas zinātnieki vērsās pret ideālismu.

Liels jaunstrāvnieku nopelns ir tas, ka viņi jau 90. gados nāca pie atziņas par filozofijas šķirisko raksturu.

1896. gadā «Dienas Lapa» raksta, ka «Katra šķira uzstājas ar savu filozofiju.»³

Propagandējot atsevišķus marksistiskās filozofijas jautājumus, jaunstrāvnieki uzskata marksismu par vienīgi pareizo strādnieku šķiras filozofiju.

Svarīgu vietu XIX gadsimta beigu Latvijas filozofijas vēsturē ieņem Ed. Veidenbaums. Viņš atklāti aizstāv materiālismu. Darbā «Apcerējums iz mehanikas» Veidenbaums, balstoties uz enerģijas saglabāšanās un pārvēršanās likumu, uzstājas pret ideālistiem, kas cenšas ievazāt uzskatus, it kā eksistē dievs vai «patstāvīgi spēki», atrauti no matērijas. Viņš parāda, ka kustība nevar eksistēt bez matērijas, tāpat kā matērija bez kustības.

«Te ir tiešām jābaidās, ka prāts pamazām neieronas, vārdos ieraudzīt lietas, un uzskatīt spēkus... par kādām nesaprotamām varām... kam nav miesas un kas tomēr spēj ķermeņus kustināt»⁴ — raksta Ed. Veidenbaums. Dažu zinātnieku cenšanos no-

¹ Latviešu literatūras kritika, Rīgā, LVI, 1956. g., 1. sēj., 399. lpp.

² «Dienas Lapa», 1894. g., Nr. 17.

³ Turpat, 1896. g., Nr. 20.

⁴ Ed. Veidenbauma Raksti, Rīgā un Cēsis, 1926. g., 470. lpp.

stāties ideālisma pozīcijās Veidenbaums nosauc «sliktāku par nezināšanu».¹

Veidenbauma nopelns ir tas, ka viņš pirmo reizi Latvijas filozofiskās domas vēsturē saista cīņu pret ideālismu un reliģiju ar prasībām gāzt ekspluatatoru iekārtu.

Veidenbaums ir karojošais ateists. Darbā «Gabals iz tautsaimniecības» viņš parāda, ka reliģiskās mācības ir pretrunā ar patiesību par pasauli. Garīdznieki sludina reliģiju tāpēc, ka tā ir izdevīga bagātajiem, kuru intereses aizstāv valdība, valsts.

Viņš raksta:

«... viņi (garīdznieki — P. L.) nesludina nekādu zināmu un noteiktu paliesību, bet viņi aizstāv ļaunumu, katru neģēlību un katru noziegumu, ja tie nāk no valdības puses.»² Garīdznieki aizstāv muižnieku, tirgotāju un kapitālistu intereses, «zemnieku un strādnieku apspiešanu, izsūkšanu un kalpināšanu.»³

Apstulbodami un apmuļkodami tautu, garīdznieki vājina tās cīņas sparū pret izsūcējiem, sludina mācības par pakļaušanos valdībai un pastāvošai kārtībai, kas it kā esot no dieva ieceltas. Tas garīdzniecībai vajadzīgas tāpēc, lai ļaudis nesaceltos pret «visādām blēdībām, nešķīstībām un slepkavībām utt.»⁴, jo sacelšanās pret valdību un pastāvošo kārtību pēc garīdznieku mācībām esot sacelšanās pret dievu. Tāpēc arī garīdzniecība dieva vārdā spējīga attaisnot jebkuru valdību, vai nu tās priekšgalā atrastos blēži, zagļi, slepkavas, vai arī mācītāji, plēsoņas neģēļi, tirgoņi, diedelnieki.

Veidenbaums ir latviešu karojošās ateistiskās dzejas pamatlicējs. Tādi dzejoļi kā, piemēram, «Mosties, mosties reiz, svabadais gars», «Jauns gads jau atnācis», «Daudz godīgu cilvēku pasaulē dzīvo», «Virš zemes nav taisnības», «Dievs ir laipnīgs» ir vieni no labākajiem latviešu antiklerikālās un ateistiskās dzejas paraugiem.

No materiālisma pozīcijām filozofijas pamatjautājumu risina J. Rainis. Viņš parāda, ka apziņu nosaka materiālie faktori: «Domas attiecas pret jūšanu, kā idejas pret materiāliem faktiem... Viss šis kopums no pusjūtām, jūtām, pat nervu trīsējumiem, dzimstošām domām, vēlāk domu kombinēšanas un darbības, ir tikai attēlojums no materiāliem faktiem...»⁵

Jau 90. gados Raiņa uzskatu attīstībā vērojamas svarīgas dialektiskās iezīmes. Viņš norāda uz «šauru uzskatu» aprobežo-

¹ Ed. Veidenbauma Raksti, Rīgā un Cēsis, 1926. g., 470. lpp.

² Turpat, 606 lpp.

³ Turpat, 607. lpp.

⁴ Turpat, 606. lpp.

⁵ J. Rainis, Literārais mantojums, I sēj., LPSR ZA izdevn., Rīgā, 1957. g., 160. lpp.

tību. Ar «šauriem uzskatiem» Rainis saprot to zinātnes stāvokli, kad zinātnē valdīja metafizika, kas apskatīja atsevišķas lietas un parādības izolēti, ārpus to vispārējām sakarībām.

Iegūtās zināšanas jāpārbauda dzīvē. Teorijas, kas nesaskan ar dzīvi, jāatmet. Rainis raksta: «Lielie zinātnes panākumi, at-radumi, zemes izpētišana, plaši «обобщения» iznīcina senos, šauros uzskatus. Raušanās uz jaunu zināšanu, uz zināšanu un dzīvi un dzīves faktiem, atmetot teorijas, kas pretim dzīvei.»¹

Rainis ir konsekvents ateists. Svarīgs dokuments, kas raksturo viņa ateistiskos uzskatus, ir viņa vēstule Aspāzijai 1897. gadā, kuru viņš raksta no cietuma pēc jaunstrāvnieku arestiem. Rainis brīdina Aspāziju no iešanas pa individuālisma un reliģijas ceļu, jo tas noved pie politiskās deģenerēšanās, izsīkuma. Pie reliģijas var atgriezties tikai cilvēki ar svārstīgiem, nekonskventiem uzskatiem. Kā vienu no nākotnes cilvēka, tāpat kā cīnītāja par nākotnes sabiedrību, iezīmēm Rainis uzskata tā ateismu. Kā visa labā, patiesā un augstā nepieciešamo avotu nākotnes cilvēks atzīs vienīgi zinātni. Nākotnes cilvēks būs brīvs, brīvs no apspiešanas, kungiem, dieva un reliģijas aizspriedumiem.

«Kad mēs patiesi nodotos tam kungam, mēs to darīsim nopietnībā, un nākotnes cilvēks tad ir zudis... tos abus nevar savienot... savienošana un samierināšana te tikai noved līdz sekulumam... Tikai nākotnes cilvēki atradināsies no ieraduma lūgties»² — raksta Rainis.

J. Jansons-Brauns, risinot no materiālisma pozīcijām filozofijas pamatjautājumu un vērsoties pret buržuāzijas ideologa ideālistiski reliģiskajiem rakstiem un runām par to, it kā cilvēkam esot nemirstīga, dievišķa dvēsele, parāda, ka gara jeb «dvēseles» darbība dibinās uz miesas darbību, «sastādās vienīgi iz smadzeņu un nervu funkcijām, ārpus miesas, t. i., no viņas šķirta «dvēsele» nemaz nav domājama.»³ Balstoties uz ideālismu, nav iespējams gūt pareizu pasaules un tās parādību izpratni. J. Jansons-Brauns raksturo ideālismu kā «ērgļa lidošanu, kas tur augšā zilos augstumos šķietas pārskatām visu pasauli, bet... nespēj saredzēt un izprast patieso dzīvi»⁴

Ideālisma tendenču pastiprināšanos buržuāzijas vidū Jansons saista ar pretrunu saasināšanos kapitālistiskā iekārtā. Tādos apstākļos buržuāzijai «radās vajadzība apslēpt, aizsegt dzīves īstēnību, viņas nepielūdzamo tiešamību, tiem metās neomulīgi ap

¹ J. Rainis, Literārais mantojums, I sēj., LPSR ZA izd. Rīgā, 1957. g., 163. lpp.

² Turpat, 67.—68., 71. lpp.

³ «Dienas Lapa», 1895. g., Nr. 280.

⁴ «Dienas Lapa», 1894. g., Nr. 99.

dūšu, redzot moderno, postīgo dzīvi... Birģeli sauca visā sparā pēc opija, ar ko apmierināt nemierīgo prātu, apmulsināt domas, apklusināt nemītīgās bailes un šaubas un šo opiju tiem visbagātākā mērā pasniedza ideālisms.»¹

Izcilu vietu cīņā par filozofiskā materiālisma principiem ieņem Fr. Roziņš-Azis. Viņš ir viens no visnopietnākajiem jaunstrāvnīeku filozofiskās frontes darbiniekiem. Jau 1894. g. parādās viņa darbi, kuriem neapšaubāmi ir spēcīga marksistiska ievirze. Šeit mināmi vispirms «Lielajā piemiņas dienā», «Grūti laiki». Pirmais darbs ir it kā ievadījums viņa vēlākajam plašākajam pētījumam «Latviešu zemnieks».

Viņa spalvai pieder izcilais darbs «Plašie uzskati», kas ieņem redzamu vietu progresīva latviešu filozofiskajā literatūrā un kur Roziņš uzstājas kā talantīgs marksistiskās filozofijas aizstāvētājs. No dialektiskā materiālisma pozīcijām viņš apgaismo atsevišķus svarīgus sabiedrības attīstības jautājumus. Darbs virzīts pret ideālistisko, eklektisko, neokantiānisko un neohēgelisko «Mājas Viesa» un tā vadītāju K. Baloža un P. Zāliša «plašo uzskatu» filozofisko līniju. Ideālismu, tai skaitā arī ideālistisko vēstures izpratni K. Balodis sauc par vispāratzītiem «plašiem uzskatiem», bet marksismu par «ierobežotiem», «nepareiziem», «šauriem uzskatiem». Kritizējot «plašo uzskatu» nepamatotību, Fr. Roziņš aizstāv marksistisko filozofiju. Viņš parāda, ka nav nekāda pamata K. Baloža uzskatiem par to, ka vēsturi uz priekšu virza, saglabā un realizē progresu mūžīgie nemainīgie morāles principi, kritiski domājošas personības. Atsedzot atsevišķas sabiedrības attīstības puses, viņš pielieto materiālistiskās dialektikas principus. Viņš parāda, ka vēsturē notiek sabiedriski ekonomisko formāciju attīstība un nomaina, runā par šķiru cīņas nozīmi. Izcilu vietu viņš ierāda sabiedrības attīstības pretrunu atklāšanai. Par to, kā Fr. Roziņš argumentē noteicoša ražošanas veida lomu sabiedrības attīstībā, masu un personības lomu vēsturē, runāsim vēlāk.

Tagad tikai norādīsim, ka Roziņš šeit mazāku vērību pievērš sabiedriskās apziņas un politisko institūtu atgriezeniskajai ietekmei uz materiālo ražošanu. Tas arī saprotams, jo apstākļos, kad bija galvenais trieciens jāvērs pret ideālismu, ideālistisko vēstures izpratni, vispirms vajadzēja pasvītrot tieši jautājuma ekonomisko pusi, bet apziņas atgriezeniskā ietekme uz esamību zināmā mērā palika ēnā. Aso cīņas jautājumu loks, vērsoties pret ideālismu, jaunstrāvnīekiem neļāva plašāk apgaismot jautājumu par progresīvo sabiedrisko ideju lomu sabiedrības attīstībā.

Savos 90. gadu darbos Fr. Roziņš atklāj dažas materiālistiskās dialektikas puses.

Nozīmīgu vietu Fr. Roziņš ierāda dialektiskajam likumam par

¹ «Dienas Lapa», 1894. g., Nr. 99.

kvantitatīvo izmaiņu pāreju kvalitatīvajās izmaiņās. «Plašajos uzskatos», atsedzot darba lomu cilvēka attīstībā, viņš parāda kvalitatīvās atšķirības starp dzīvniekiem un cilvēkiem. Ja daži dzīvnieki (piem., zilonis) lieto primitīvus rīkus (lauž zarus, lai atgaiņātos), tad šī parādība ir nejauša un ziloņa dzīvē tai nav būtiskas nozīmes. Darba rīku izgatavošana un pielietošana cilvēku dzīvē ieņem būtisku, izšķirošu nozīmi. «Šeit nedrīkstam piemirst — raksta Fr. Roziņš, — ka kvantitatīvās starpības beidzot pāriet kvalitatīvā starpībā.»¹

Kad nelegālajā presē var atklāti deklarēt savus filozofiskos uzskatus, Fr. Roziņš 1903. gadā raksta par sevi, ka viņš nostājies dialektiskā materiālisma pozīcijās.²

Cīņa pret neokantiānismu ir aktuāls tā laika uzdevums. Tieši 90. gados ne tikai Rietumeiropā, bet arī Krievijā plaši izplatās neokantiānisms kā filozofiskās reakcijas virziens. Vācijā izplatās neokantiānisko Marburgas un Freiburgas skolu «mācības», Krievijā «legālo marksistu» neokantiānisms. Latvijā «Mājas Viesis» un «Balss» aicina atgriezties «pie Kanta un Hēgeļa.» XIX gs. beigās un XX gs. sākumā zem neokantiānisma karoga sāk uzstāties revizionisms, piemēram, bernšteīnisms. Fr. Roziņš šinī laikā piedalās cīņā par revizionisma filozofisko pamatu atmaskošanu. Darbā «Sociālisms un ticības brīvība» (1903.g.) viņš kritizē bernšteīnieša Kohena neokantiānismu, uzstājas pret agnosticismu un parāda, ka vienīgi pareizā proletariāta filozofija ir filozofiskais materiālisms.

Izsmejojot ideālistiskos filozofus, Fr. Roziņš raksta: «Galvenais un pat vienīgais visas mūsu filozofijas mērķis ir izvirzīt šaubas par to, ko mēs zinām.»³ Lai kā arī necenstos agnosticisma piekritēji savas «transcendentālās modes rotaļas»⁴ uzdot par zinātni, tomēr tam nav nekā kopēja ar īstu zinātni.

Zināma nozīme cīņā pret ideālismu ir arī dažiem sīkburžuāzisko demokrātu darbiem, kas 90. gados pieslējās Jaunajai strāvai. Šeit jānorāda uz K. Kasparsona un A. Dauges darbību, kuri, kaut arī propagandēja atsevišķas marksisma tēzes un dažus K. Marksa un F. Engelsa darbus, tomēr īsti marksismu nesaprata un drīz vien sāka virzīties pa idejiskā un politiskā renegātisma ceļu, kļuva par meņševikiem un reakcionārajiem buržuāziskajiem darbiniekiem.

Zināmu interesi izsauc visai plašais K. Kasparsona darbs «Dialektika» («Pūrs», III). Izmantojot F. Engelsa darbu «Anti-Dīrings» Kasparsons cenšas noskaidrot atsevišķus dialektikas

¹ «Dienas Lapa», 1896. g., Nr. 133.

² «Sociāldemokrāts», 1903. g., Nr. 21.

³ Turpat, Nr. 17.

⁴ Turpat.

un izziņas teorijas jautājumus. Viņš apskata jautājumu par dabas likumu objektīvo raksturu, visai veiksmīgi noskaidro nolieguma nolieguma likumu, pareizi parāda relatīvās un absolūtās patiesības attiecības, kritizē Hēgeļa ideālistiskās dialektikas aprobežotību.

Labākā Kasparsona «Dialektikas» daļa ir tā, kur viņš vairāk vai mazāk precīzi atstāsta F. Engelsa domas. Taču dialektikas jautājumu apgaismojumā Kasparsonam skaidri parādās metafizikas un dažkārt arī relativisma elementi. Piemēram, apskatot kvantitatīvo izmaiņu pāreju kvalitatīvajās, Kasparsons apiet jautājumu par lēcienveidīgo attīstību, atzīst tikai pakāpenības momentu. «Pāreja no viena soda likuma otrā — raksta Kasparsons — nenotiek piepeši, bet pakāpeniski.»¹

Vēl skaidrāk šo domu par dialektiku izsaka A. Dauge rakstā «Domas par vēsturi». Pēc šiem uzskatiem dialektikas būtība, «dialektikas pamatiezīmes ir sekojošas:

- 1) uz vietas nekas nestāv, viss mainās;
- 2) izmaiņas notiek dabiski, organiski, pamazām;

Šeit šīnī vienkāršā formulā — piebilst A. Dauge — ir dota atslēga, ar kuras palīdzību mēs varam atminēt mīklu, kura šķita līdz šim mums neatrisināma, mīklu par vēstures attīstības avotiem.»²

Tātad pēc A. Dauges iznāk, ka «dabiskā attīstība», kas raksturo dialektikas būtību ir tikai evolūcionāra, bet nevis revolūcionāra attīstība.

Ideālistiskie un metafiziskie elementi K. Kasparsona un A. Dauges filozofiskajos uzskatos noveda pie stihiskuma momenta pārspilēšanas un buržuāziskā objektīvisma. Pat 90. gados K. Kasparsons un A. Dauge nesaprata marksistiskās filozofijas, materiālistiskās dialektikas būtību. To atzīst arī A. Dauge 1927. gadā savā «Atmiņu grāmatā», kur viņš norāda, ka 90. gados marksisms viņam un Kasparsonam bija īslaicīga aizraušanās.³

Vadošie jaunstrāvnieki Jaunās strāvas darbības posmā pakāpeniski nostājas dialektiskā materiālisma pozīcijās. Viņu materiālismam ir skaidri izteikts karojošs raksturs. No dialektiskā materiālisma pozīcijām viņi nonāk pie sekmīga atsevišķu svarīgu vēsturiskās attīstības jautājumu risinājuma. Marksistiskās filozofijas apgūšana jaunstrāvniekiem viņu darbībā ir tas teorētiskais pamats, kas palīdz viņiem vadīties praktiskajā darbībā.

¹ «Pūrs», III sēj., 1894. g., 85. lpp.

² «Proletariskā revolūcija Latvijā», 1. d., 162. lpp.

³ «Burtnieks», 1927. g., 707. lpp.

Jaunstrāvnieki par sabiedrības attīstības noteicošo spēku

Viena no centrālajām vietām jaunstrāvnieku darbībā ir vēstures materiālistiskās izpratnes propaganda. Lai pamatotu zinātniskā sociālisma idejas, kapitālistiskās iekārtas bojā eju, jaunstrāvnieki cenšas parādīt, ka sabiedrībā notiek likumsakarīga attīstība, kuras pamatā ir ražošanas attīstība. Lai sekmīgi izplatītu materiālistiskās vēstures teorijas principus, jāvēršas pret buržuāziskajām un sīkburžuāziskajām socioloģiskajām koncepcijām, kas vēstures attīstības avotus meklē ideju sfērā, mūžīgajos tikumības principos, vai arī izvirza dažādus vulgāri naturālistiskus uzskatus. Latviešu buržuāzijas ideologi noliedz dabas un sabiedrības attīstības objektīvos likumus. «Latviešu avižu», «Baltijas Vēstneša» un «Balss» aprindas neatlaidīgi propagandē fatālismu, objektīvo ideālismu, atkārtoti tēzi, ka pasaules notikumu pamatā ir «tas, kura rokā ir tautu un cilvēku likteņi»¹, resp. dievs. Atzītais tautiskās buržuāzijas darbinieks J. Lautenbahs — Jūsmiņš savos plašajos sacerējumos nebeidz paust domas, ka cilvēci caurstrāvo un uz priekšu virza dievišķīgās nojautas idejas, «kas no pasaules sākuma pārņem ļaužu ciltis...»²

Atklātas teoloģiskas tendences iekļūst pat tādos pārsvarā progresīvos izdevumos, kā «Pūrā». Tā, piemēram, minētā izdevuma I sējumā ievietoti raksti «Vai dieva eksistence iz dabas ir pierādāma?» un Etmaņa «Par likumiem», kur propagandēta doma par to, ka likumus nosaka kāda augstāka dievišķīga vara.

90. gados buržuāziskajā literatūrā zināmu izplatību gūst arī uzskati, kas sabiedrībā cenšas noliegt jebkuru likumsakarību.

Tomēr daudzus buržuāzijas un sīkburžuāzijas ideologus vairs neapmierina atklāti klerikālais sabiedrības notikumu gaitas traktējums. Tāpēc jau 90. gados sāk parādīties dažādas vulgāri naturālistiskas, kā arī voluntāristiskas socioloģiskas teorijas. Tā, piemēram, J. Kauliņš «Pūra» I sēj. ievietotajā rakstā «Vēstures likumi», kaut gan vēršas pret teoloģisko vēstures procesa izpratni, kritizē neokantisko Rikerta skolu (kura noliedz jebkuru likumsakarību vēsturē), atzīst bioloģiskā virziena kļūdainību socioloģijā, tomēr tālāk par ģeogrāfiskās skolas un Bihnera vulgārā materiālisma uzskatu propagandu netiek.

Atsevišķi inteligences pārstāvji, kas aktīvi piedalās darvinisma propagandā, cenšas aizvietot materiālistisko vēstures izpratni ar bioloģijas likumu reducēšanu uz sabiedrību, šķiru cīņu

¹ «Latviešu Avīzes», 1897. g., Nr. 1.

² Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu Biedrības Zinību komisijas, 12. krājums, 1898. g., 41. lpp.

reducē uz sugu un atsevišķu tās pāstāvju cīņu dēļ eksistences (piem., Nolles raksts «Par darvinismu», «Pūrs» III).

90. gadu vidū samērā plašu izplatību gūst reakcionārās neomaltuziānisma idejas. Neomaltuziānisma uzskatus galvenokārt izplata to aprindu pārstāvji, kas grupējas ap «Mājas Viesi». Galvenais neomaltuziānisma karognesējs ir viens no «Mājas Viesi» vadītājiem Kārlis Balodis. K. Balodis savos rakstos (piemēram, «Cilvēku vairošanās dažādos laikmetos,» «Cik cilvēku var dzīvot pasaulē.» u. c.) atkārtoti galvenās maltuziānisma tēzes. Viņš apgalvo, ka nākotnē vispār neesot nekādas izejas no nabadzības, bet tuvākajā laikā daļēja izeja ir emigrācija, dzimstības mākslīga ierobežošana un tml. Viens no motīviem, kāpēc «Mājas Viesi» pievēršas maltuziānisma propagandai, ir centieni novērst darba ļaudis no aktīvas cīņas pret pastāvošo iekārtu, propagandēt, pasīvās cīņas metodes, piemēram, izceļošanu uz Ameriku utt.

Vēršoties pret buržuāzisko ideoloģiju, jaunstrāvnieki daudzos darbos parāda sabiedrības attīstības likuma objektīvo raksturu.

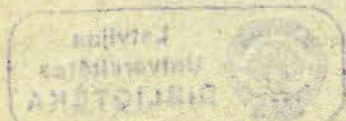
Viņi pasvīturo šo likumu izziņāšanas nepieciešamību, lai cilvēki tos varētu pielietot savā praktiskajā darbībā, kā J. Rainis saka, «iepazīties ar viņiem (t. i. ar objektīviem likumiem — P. L.) ... Tad tos mācās pazīt un piemērot.»¹

Jaunstrāvniekiem likumu izziņa ir nepieciešama, lai apbruņotu ar to zināšanu strādniekus. Sabiedrības attīstības avotus ražošanā meklē jau Ed. Veidenbaums (darbā «Gabals iz tautsaimniecības»). 90. gados «Dienas Lapā» ir virkne rakstu, kur tiek propagandēta vēstures materiālistiskā izpratne. Šiem jautājumiem ievērojamu vietu savos darbos ierāda P. Stučka, J. Rainis, J. Jansons-Brauns, Fr. Roziņš-Āzis, P. Dauge.

Viens no svarīgākajiem jaunstrāvnieku darbiem par vēstures materiālistisko izpratni ir Fr. Roziņa-Āža raksts «Plašie uzskati», kur viņš populārā veidā izklāsta marksisma pamatatzīņas jautājumā par ražošanas noteicošo lomu sabiedrības attīstībā. Darbs radies kā polemikas raksts pret «Mājas Viesi» un tā līdzstrādnieku K. Balodi. Aizstāvēt kapitalismu, Balodis uzskatīja, ka kapitalisma apstākļos var arī nebūt strādnieku šķiras ekspluatācijas un uzstājās par «šķiru mieru». Balodis vēlējās kapitalismu bez tā «launajām pusēm». Galvenā «Mājas Viesi» līnija socioloģijā raksturojās ar šādām pamattēzēm:

- 1) vēsturi virza uz priekšu izcilas personības;
- 2) morāle, likumdošana un altruisms ir vienīgie līdzekļi, lai uzlabotu sabiedrību.

¹ «Dienas Lapa», 1894. g., Nr. 176.

Uzstājoties pret šim K. Baloža tēzēm, Fr. Roziņš-Āzis izklāsta daudzus svarīgus materiālistiskās vēstures izpratnes principus.

Vēršoties pret K. Baloža kunga ideālistiskajām aplamībām par cilvēka pamatšķirām no dzīvnieku pasaules, Fr. Roziņš parāda, ka cilvēks «izgatavo un lieto ieročus un darba rīkus»¹ un ar to viņš paceļas pāri dzīvniekiem. Sabiedriskās attīstības cēloņi jāmeklē cilvēku materiālās dzīves apstākļos. Fr. Roziņš raksta:

«Lai varētu dzīvot, cilvēkam vajaga uzturēt savu organismu, uzņemot un piesavinot vielas no apkārtējās dabas. Šī uzņemšana un piesavināšana prasa zināmu darbību, zināmu iespaida izdarīšanu uz šo apkārtējo dabu. Bet, darīdams iespaidu uz ārējo dabu, pārvēršdams un piesavinādams ārējos priekšmetus, cilvēks pārvērš arī savu iekšējo dabu. Šinīs nedaudzos vārdos atrodas visa vēstures teorija...»²

Kas attiecas uz cilvēka garu, tad tas nevar būt par vēsturisko pārmaiņu pamatcēloni, tāpēc ka tas «pārgrozās un attīstas pats līdz ar sabiedrības formu attīstīšanos un pārgrozīšanos; viņš pat pārgrozās drusku vēlāk, nekā minētās formas un pārgrozās tikai šīm formām piemērodamies».³ «No tā laika, kopš cilvēks sācis lietot ieročus (darba rīkus), visa viņa attīstības vēsture ņemusi citu virzienu... tagad viņa vispirmā kārtā pastāv no mākslisko locekļu, darba rīku attīstības.»⁴ Līdz ar to «cilvēks pārgroza arī savu iekšējo dabu. Viņš attīsta visas savas spējas, tātad arī spēju ieročus lietot un izgatavot. Bet katrā laikā šīs spējas mēru nosaka jau sasniegtais ražošanas līdzekļu attīstības mērs.»⁵

Tādā kārtā materiālā ražošana nosaka cilvēku domāšanas veidu, uzskatus, valsts un tiesību formas. Fr. Roziņš raksta «Atņemiet austrālietīm viņa bumerangu un padariet viņu par zemkopi un viņš neizbēgami pārvērtīsies par gluži citu cilvēku, pārgrozīs savas ierašas, savus uzskatus, domāšanas vīzi, visu savu «dabu».⁶ Un tālāk: «Valsts formas un tiesības izskaidrojamas tikai no materiālajām interesēm; viņas ronas un pārgrozās un nobeidzas, atstādamas vietu citām formām nevis pašas no sevis, nedz arī caur to tā saucamo vispārējo cilvēces gara attīstīšanos, bet tāpēc, ka grozas sabiedrības materiālās vajadzības.»⁷

Pēc Fr. Roziņa domām ražošanas attīstība sākas ar darba rīku attīstību vai, kā viņš raksta, «galvenā loma šinī attīstībā... pieder darba rīkiem.»⁸

1 Proletāriskā revolūcija Latvijā, 1. d., 262. lpp.

2 Turpat, 264. lpp.

3 Turpat.

4 Turpat.

5 Turpat, 265. lpp.

6 Turpat.

7 Turpat, 263., 264. lpp.

8 Turpat, 264. lpp.

Ražošanas process ir sabiedriska. «Produktus ražojot, cilvēki stājas sakaros neviens ar dabu, bet arī ar citiem cilvēkiem. Ražošanas iespējama tikai tad, ja ražotāji stājas zināmā savstarpējā sakarā... Tātad māksliskie orgāni, darba rīki ir vairāk sabiedriska nekā individuāla cilvēka orgāni. Lūk, tāpēc katra darba rīku pārgrozīšanās neizbēgamā pārgroza arī sabiedrības formas.»¹ «Katrreizējie ražošanas līdzekļi un nosacījumi (t. i. — ražošanas veids — P. L.) nosaka un raksturo tā laika sabiedrību, nosaka to vēsturiskās attīstības pakāpienu, uz kura atrodas zināma sabiedrība. Savādi ražošanas apstākļi bija senā Grieķijā un Romā, savādi feodālā viduslaikmetā, savādi tagadējā kapitāla laikmetā»², — raksta Fr. Roziņš.

Ražošanas veids nosaka noteiktu produktu sadales veidu. Pirmatnējā kopienā ražošanas veids bija «neizbēgami saistīts ar sabiedrisko produktu patērēšanu.»³ Līdzīgu domu izsaka arī J. Rainis «Ātīmēs», ka kapitālistiskajā iekārtā «produkti tiek izdalīti samērā ar katra kapitālista kapitālu.»⁴ Katrai sabiedriski-ekonomiskai iekārtai ir vēsturiski pārejošs raksturs. Fr. Roziņš liek saprast, ka arī kapitālistiskai iekārtai ir tāds pat raksturs. Pēc dažiem gadiem, kad nelegālā presē nav vairs jārēķinās ar cenzūras žņaugiem, viņš rakstā «Ko mēs gribam?» skaidri raksturo kapitālistiskā ražošanas veida pārejošo raksturu: «Pašreizējās sabiedriskās formas... kļuvušas par nederīgām un... tās vajag pārkārtot uz sociālistiskiem pamatiem.»⁵

Rakstā «Plašie uzskati» un īpaši rakstā «Ko mēs gribam?» Fr. Roziņš cenšas atsegt ražošanas veida dialektiku un runā par to, kā rodas ražošanas attiecību neatbilstība ražošanas spēkiem. Šī neatbilstība noved pie sociālām revolūcijām. Kā viņš norāda, tad pateicoties šai neatbilstībai kapitālistiskās iekārtas dzīlēs nobriest sociālistiskā revolūcija. «Bet vislielākā revolūcija... notiek priekš mūsu acīm... Vecais sprediķis neder vairs jaunajā svētdienā; pušelis ir izaudzis no saviem kamzolišiem. Vajag šūdināt jaunus, vajag meklēt jaunajai ražošanas kārtībai piemērotas sabiedriskas formas.»⁶

Īpašu vietu darbā «Plašie uzskati» ieņem kapitālistiskā ražošanas veida raksturojums. Kapitālistiskajā iekārtā proletariāta ekspluatācija ir neizbēgama, nav atkarīga no atsevišķa kapitālista labiem vai ļauniem nodomiem. «Nav tiesa, — raksta Fr. Roziņš, — ka fabrikanti aiz ļaunprātības maksā strādniekiem ma-

1 Proletāriskā revolūcija Latvijā, I. d., 265. lpp.

2 Turpat.

3 Turpat, 267. lpp.

4 Rainis. Literārais mantojums, I sēj., LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, Rīgā, 1957. g., 167. lpp.

5 «Lat. iešu Strādnieks», 1899. g., Nr. 1.

6 Turpat.

zāk, nekā tie nopelna, kā «Mājas Viesis» to domā... Kamēr ražošanas līdzekļi atrodas privātā īpašumā, tikām konkurence spiež katru īpašnieku... neklausīties uz sentimentālām frāzēm. Par to, ka kādas fabrikas strādnieki varētu dabūt visu, ko tie nopelnījuši... nevar būt runas.»¹

Fr. Roziņš secina, ka morāles sprediķis nevar uzlabot strādnieku stāvokli un pati morāle nav tas spēks, kas nosaka sabiedrības attīstību. Pie tam, katrs laikmets un katra šķira uzstājas ar savu morāli, vai kā to Fr. Roziņš raksta — «Platonam bija sava morāle, feodālā laikmetā bija sava morāle un Baloža kņm ir sava morāle. Vēl vairāk: arī vienā laikā ir dažādas morāles.»²

Kapitālisma uzvara un pastāvēšana nevar jūtami uzlabot strādnieku un zemnieku stāvokli. Rakstā «Lielajā piemiņas dienā» Fr. Roziņš, aprakstot buržuāzijas nākšanu pie varas Francijā 1789. gadā, norāda: «Buržuāzija izspieda muižniecību no goda krēsla un pati sēdās tās vietā. Vai ar to izmainījās strādnieku un zemnieku stāvoklis? 1789. gads nenesa tā, ko tā rakstnieki solīja.»³ Lai parādītu materiālistiskās vēstures izpratnes principus, ražošanas spēku un ražošanas attiecību dialektiku, īpaši kapitālistiskā ražošanas veida pretrunas, jaunstrāvnieki plaši izmanto K. Marksa un F. Engelsa darbus, piemēram, «Komunistiskās partijas manifestu», «Filozofijas nabadzību», «Priekšvārdu grāmatai «Par politiskās ekonomijas kritiku», «Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās», «Ludvigs Feierbahs un klasiskās vācu filozofijas gals», «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni» u. c., kā arī G. V. Pļehanova darbu «Kā attīstījies monistiskais uzskats par vēsturi». Daudzos rakstos, kas ievietoti «Pūrā» un «Dienas Lapā», tiek citēti plaši izvilkumi no minētajiem darbiem, pie kam avoti un autoru vārdi cenzūras dēļ netiek norādīti. Tas sastopams ne tikai Fr. Roziņa darbos, bet arī «Dienas Lapas» redakcijas u. c. rakstos. Tas ir viens no paņēmieniem, lai popularizētu K. Marksa, Fr. Engelsa un G. V. Pļehanova darbus legālajā presē.

Vēstures materiālistiskās izpratnes atziņas jaunstrāvnieki izmanto kapitālisma ekonomisko likumu raksturošanai, strādnieku šķiras ekspluatācijas cēloņu atsegšanai, kapitālisma pretrunu parādīšanai, kapitālistiskās iekārtas neizbēgamas bojā ejas pamatošanai. Tā, piemēram, «Pūra» 4. sējumā (1895. g.) ievietots plašs J. Kovaļevska darbs, kur sevišķa vērība piegriezta K. Marksa ekonomiskās mācības kodo!am — virsvērtības atsegšanai. Kad «Mājas Viesis» sāk propagandēt maltuziānismu, jaunstrāvnieki vērsas pret to un parāda, ka strādnieku un vispār darba

¹ Proletāriskā revolūcija Latvijā, 1. d., 267. lpp.

² Turpat, 266. lp.

³ «Dienas Lapa», 1894. g., Nr. 76.

laužu nabadzība nav Maltusa «likuma» darbības rezultāts, bet kapitālistiskās ražošanas kārtības sekas. Viņi pasvītro, ka tehniskais progress var nodrošināt daudz straujāku eksistences līdzekļu pieaugumu, salīdzinot ar iedzīvotāju pieaugumu, un tāpēc maltuziānismam nav nekāda pamata. Tādi, piemēram, ir P. Stučkas darbs «Tehniskais progress rūpniecībā un «Mājas Viesa» dvēsele Dr. phil. K. Balodis.»¹, Fr. Roziņa-Āža darbs «Plašie uzskati», kas radušies kā polemikas raksti pret R. Baloža neomaltuziānismu.

Jaunstrāvnieki pareizi analizē t. s. «grūto laiku» (par kuriem tā laika prese raksta sakarā ar ilgstošo agrāro krīzi 80. gados un 90. gadu pirmajā pusē) cēloņus. Buržuāziskā prese izskaidro grūto laiku cēloņus ar kaļpu neiecietību, slinkumu, ka izeja rodama, paturot «možu garu», ar čaklumu un taupīšanu, atgriešanos pie sīkražošanas utt. Jaunstrāvnieki parāda, ka «grūto laiku» īstais cēlonis ir ražošanas anarhija kapitālistiskajā iekārtā, ka atgriešanās pie mājražošanas ir pretrunā ar ekonomiskās attīstības gaitu, ka konkurences rezultātā sīko saimniecību izputēšana ir nenovēršama. Kā rūpniecībā, tā lauksaimniecībā ir tendence pāriet uz lielīpašumu, ka aizvien spēcīgāk notiek iedzīvotāju sadalīšanās 2 pretējās šķirās — proletariātā un buržuāzijā. Šāds process norisinās arī laukos. Sīkburžuāzijas stāvoklis ir visai nestabils. J. Rainis «Atzīmēs» norāda, ka «P a t s t ā v ī b a sīknaudniekam fiktīva, ienesība — šaubāma, viena puse tuvu strādniekam, otra saimniekam.»² Jaunstrāvnieki norāda uz ražošanas centralizācijas procesa progresīvo raksturu (piem., Fr. Roziņš-Āzis darbos «Lielajā piemiņas dienā», «Grūti laiki» un pasvītro, ka lielražošanai pieder nākotne un tās attīstība tuvina kapitālismu bojā ejai. Kad sāk rasties monopoli, buržuāzijas ideologi (piem., tas pats Balodis rakstā «Cīņā par principiem») sāk apgalvot, ka tie uzlabojot strādnieku stāvokli. Jaunstrāvnieki un to vadītā «Dienas Lapa» vairākos rakstos no 1895.—1897. g. (piem., «Par rūpniecības sindikātiem»³, «Sindikāti»⁴ «Cukurnieku centieni»⁵) parāda, ka ar monopola rašanos strādniekiem stāvoklis vēl vairāk pasliktinās un tie ir izdevīgi vienīgi kapitālistiem.

Samērā plaši apgaismojot jautājumu par strādnieku pašpalīdzības biedrībām un atsevišķos gadījumos pielaižot to lietderī-

¹ «Dienas Lapa» 1896. g., 147.—159., 152., 157.—158., 160.—161., 164. lpp.

² J. Rainis, Literārais mantojums, I sēj., LPSR ZA izdevniecība, Rīgā, 1957., 167. lpp.

³ «Dienas Lapa», 1895. g., Nr. 107.—108.

⁴ «Dienas Lapa», 1895. g., Nr. 40.

⁵ «Dienas Lapa», Nr. 172.

gumu daļēja strādnieku stāvokļa uzlabošanā, jaunstrāvnieki sarakā ar tām nekādas sevišķas ūlūzijas nelolo.

Spilgts piemērs, ka šeit nav meklējama izeja, lai atrisinātu strādnieku jautājumu, ir Fr. Roziņa darbs «Strādnieku dzīvokļu jautājumā». Lai novirzītu strādniekus no cīņas pret galveno viņu neciešamā stāvokļa cēloni — kapitālistisko iekārtu, latviešu un baltvācu buržuāziskā prese 90. gadu vidū samērā plaši sāk ievietot rakstus par dzīvokļu jautājumu, cenšoties strādnieku jautājumu reducēt uz dzīvokļu jautājumu. Vairāki tādi raksti parādās «Rigasche Rundschau» un «Baltijas Vēstnesī». Rakstu autori ieteic dažādus utopiskus prudenistiskus plānus dzīvokļu jautājuma atrisināšanai kapitālistiskajā iekārtā. Fr. Roziņa-Āža raksts «Strādnieku dzīvokļu jautājumā», kas tiek iespiests «Dienas Lapā» 1896. gadā, pilnīgi atmasko buržuāzisko uzskatu melīgumu un nepamatotību. Fr. Roziņš-Āzis norāda, ka strādnieku jautājuma būtība ir tā, ka kapitālists piesavinās strādnieku saražoto virsvērtību, t. i. kapitālists ekspluatē strādnieku.

Dzīvokļu jautājums neapšaubāmi ietekmē strādnieku šķiras slāvokli, bet, ja gadījumā to arī būtu iespējams atrisināt, tas nenovērstu strādnieku ekspluatāciju. «Baltijas Vēstnesis» un «Rigasche Rundschau» ieteic celt tikai ērtas mājas. Lai šim nolūkam iegūtu līdzekļus, minētās avīzes iesaka tādas metodes, kā strādnieku biedrošanos dzīvojamo māju celšanai, apelēšanu pie kapitālistiem celt strādniekiem ērtus dzīvokļus utt. Fr. Roziņš-Āzis vērsās pret šādiem plāniem, parādot to nerealitāti. Pēc viņa uzskatiem «neviens no šiem ceļiem neved uz «to apsolīto zemi.»¹ un kapitālistiskā sadzīves kārtība «bez dzīvokļa trūkuma nevar būt» un to nevar novērst ne strādnieku pašpalīdzība, ne kapitālistu gādība par strādnieku dzīvokļiem, ne pilsētu valžu un valsts palīdzība dzīvokļu celtniecībā. Rakstnieki, kas cer šādā kārtā vai arī pateicoties visās nācijās gādībai par strādnieku dzīvokļiem rast jautājuma atrisinājumu, kā to «laiks pierādījis... kuļ tukšus salmus.»²

Pilsētu valdes nevar atvieglot strādnieku dzīvokļu jautājumu, jo tur «sēž tie paši maizes devēji.»³ Arī valsts likumdošana un tās organizētais celtniecības darbs izeju nedod: visās Eiropas valstīs ir daudz labu likumu dzīvokļu jautājuma nokārtošanā, «tikai — viņi netiek izpildīti.»⁴ Ja strādnieki iegūtu lētu kredītu vai arī Šulce-Deliča ieteiktās pašpalīdzības kārtībā uzceltu mājas, arī šīnī gadījumā viņi būtu tikai zaudētāji, jo bezdarbu kapitālisma apstākļos novērst nevar un strādniekiem par smieklīgu

¹ «Dienas Lapa», 1896. g., Nr. 129.

² Turpat, Nr. 127.

³ Turpat, Nr. 129.

⁴ Turpat.

cenu vajadzētu savu dzīvokli pārdot. Tātad visos gadījumos strādnieku piemāna kapitālists.

Savās rekomendācijās attiecībā uz «ērtiem un tikumīgiem dzīvokļiem» «Baltijas Vēstnesis» balstījās uz Prudona sacerēju-
miem dzīvokļu jautājumā un izvirzīja dzīvokļu jautājumu kā vie-
nīgo strādnieku jautājumu. Fr. Roziņš atzīmē, ka «Prudons ar
saviem plāksterīšiem jau kopš 50 gadiem dabūjis nāvīgu spē-
rienu caur vācu ģeniālā tautsaimniecības meistara rakstu Misère
de la Philosophie (K. Marksa «Filozofijas nabadzība» —
P. L.) ...»¹

Kur pēc Fr. Roziņa domām ir izeja dzīvokļu jautājuma, kā arī
strādnieku jautājuma vispār atrisināšanā? Kaut gan cenzūras
dēļ viņš atklāti to neapasaka, bet norāda uz Fr. Engelsa darbu
«Par dzīvokļu jautājumu» un liek saprast, ka kapitālistiskās
iekārtas ietvaros ar kapitālisma «ļauņo pušu» novēršanu un da-
žādiem «plāksterīšiem» strādnieku jautājumu nevar atrisināt.
Vienīgā izeja likvidēt kapitālistisko ražošanas kārtību, privāt-
īpašumu un to aizvietot ar sabiedrisko īpašumu — tātad sabie-
drības revolucionārajā pārkārtošanā. Līdzīgu domu, piemēram,
izsaka arī J. Rainis, salīdzinot «tāmuļnieku» un narodņiku uz-
skatus. Viņš raksta: народник uzskata kapitālismu kā kaut
ko nenormālu krievu dzīvē, augoni. (Pie mums uzskata par ne-
normālu tikai kapitāla pretpusi — ar pazīstamo nelīgismu...
Mūsu tautībnieki arī grib ar sprediķošanu līdzēt pret kapitā-
lismu.»²

Tātad secinājums, ko izdara jaunstrāvnīeki, apgūstot materiā-
listisko vēstures izpratni ir — kapitālistiskās iekārtas nepiecie-
šamā un neizbēgamā likvidēšana un tās nomaiņa ar sociālistisko.

Jaunstrāvnīeki par tautas masu un personības lomu vēsturē

Veidojot savus materiālistiskos vēstures izpratnes uzskatus,
jaunstrāvnīeki savos darbos lielu nozīmi piešķir jautājumam par
tautas masu un personības lomu vēsturē. Šim jautājumam nav
tikai teorētiska nozīme vien, bet arī dziļi praktiska. Jautājuma
par tautas masu un personības lomu vēsturē pareiza materiā-
listiska atrisināšana veicina proletariāta idejisko un politisko
atmodu. Atzīstot sabiedrības attīstības objektīvo likumu darbību,
ražošanas izšķirošo lomu sabiedrības attīstībā, jaunstrāvnīeki
vēsturi apskata kā ražotāju vēsturi, kā tautas masu vēsturi un
vēršas pret subjektīvi ideālistisko vēstures izpratni.

¹ «Dienas Lapa», 1896. g., Nr. 121.

² Rainis, Literārais mantojums, I sēj., LPSR ZA izdevniecība, Rīgā,
1957. g., 172. lpp.

Jaunstrāvnīeku sakari ar tautu, ar strādniekiem nevar neatspoguļoties viņu uzskatos par tautas masu patiesās lomas atzīšanu vēstures procesā. Viņu uzdevumu aplokā ietilpst tautas masu revolucionārās apziņas celšana. Jaunstrāvnīeku uzskati veidojās cīņā pret latviešu nacionālistiskās buržuāzijas ideoloģiju, kas noliedza tautas masu lomu vēsturē, jo centās parādīt, ka darba ļaužu cīņa ir bez perspektīvām. Buržuāzija vēlējās piespiest darba ļaudis atteikties no cīņas pret pastāvošo iekārtu. Viens no latviešu nacionālistiskās buržuāzijas ideologu kardinālajiem jautājumiem ir jaunās latviešu «aristokrātijas» īpašās «centrālās» vietas pamatošana latviešu tautā. Jaunie nacionālie rūpnīki un tirgotāji, ekonomiski nostiprinājušies saimnieki, visi tie, kas grupējās ap «Māmuļu» — ir tie dižvīri un vienkāršai tautai pēc šo ideologu uzskatiem jāatzīst «dižvīru» loma un svars sabiedrībā. Ar to galvenokārt izskaidrojama nacionālistiskās buržuāzijas pievēršanās senatnei, meklējot «vēsturiskos» senatnes «dižvīrus», izmantojot «senatni» tagadējās «tautas dabisko vadoņu» lomas parādīšanai. Šeit viņiem vispirms jau der modernās subjektīvi ideālistiskās jaunhēgeliešu un neokantiāniešu vēstures teorijas. Jaunās neokantiāniskās subjektivistiski ideālistiskās vēstures teorijas, sevišķi neokantiānistiskās Freiburgas skolas, Ničšes, Karleila teorijas izmanto ne tikai tādi latviešu buržuāzijas 90. gadu ideologi kā K. Balodis, bet šās teorijas nevar neietekmēt arī dažus Jaunās strāvas līdzskrējējus. Jaunstrāvnīeku cīņa pret reakcionārajām ideālistiskajām vēstures teorijām izgāja pāri Latvijas robežām un saplūda ar to idejisko cīņu, kuru toreiz izcīnīja Krievijas marksisti, pirmām kārtām V. I. Leņins un G. V. Plehanovs, pret narodņicismu, neohēgeliskajiem un neokantiāniskajiem Krievijas un Rietumeiropas virzieniem. Jaunstrāvnīeku cīņa bija virzīta ne tikai pret latviešu buržuāzijas ideālistiskajiem uzskatiem, bet arī pret buržuāzijas ideālistisko socioloģiju vispār.

Jau XIX gs. 90. gadu sākumā J. Rainis vēršas pret aristokrātisma dievināšanu, pret zemāko šķiru nicināšanu un to lomas noliegšanu. Aristokrātismu viņš raksturo kā reakcionāru parādību. Rakstā «Jaunā augstskolu paaudze Vācijā» viņš norāda, ka «aristokrātisms ir pārvērties par reakcijas biedri.»¹ Personībai pēc Raina uzskatiem ir tad nozīme, kad tā darbojas saskaņā ar sabiedrības vajadzībām. Individa darbība gala rezultātā atkarīga no masu darbības, no ražošanas līdzekļu attīstības pakāpes. Viņš nevar grozīt vēstures procesu, bet var paātrināt jeb pagausināt vēstures notikumu gaitu, dot tai individuālo nokrāsu. Cilvēki paši veido vēsturi, izejot no objektīviem apstākļiem un likumiem, kaut gan ne vienmēr apzinīgi. Indivi-

¹ «Dienas Lapa», 1891. g. Nr. 257.

dam tad ir lielāka nozīme, ja viņš lielākā vai mazākā mērā apzinās objektīvos likumus. Šinī ziņā indivīds tad arī var iespaidot vēstures gaitu. Jo vairāk būs attīstīta ražošana, jo vairāk cilvēks būs izzinājis objektīvos likumus, jo lielākā mērā tad arī cilvēks varēs ietekmēt vēstures straujāku attīstību. J. Rainis «Atzīmēs» raksta: «Indivīds nevar grozīt vēstures gājienu, bet dod indivīduālo krāsu notikumiem, paātrina, pagausina. Apzinīgi virza to, kam jānāk. Ja indivīds par agru, ja ražošanas līdzekļu attīstības pakāpiens vēl nav tik tālu, viņš nekā nespēj. Sabiedrība satur indivīdu, nosaka viņa darbības lomu. Ar lielāku attīstību augs indivīda darbības aploks. **Vieglāka ražošana** dos brīvāku kustību.»²

Rakstā «Ungāru tautas sēras» J. Rainis parāda, ka atsevišķai personībai tad ir nozīmīga loma, ja tā darbojas tautas interesēs. Tāds cilvēks Ungārijā ir Košuts, 1848. g. revolūcijas tautas varonis, kas cīnījās par feodālisma likvidēšanu, zemi tautai, nacionālo neatkarību un ungāru tautas brīvību. Ungāru tauta, atceroties Košutu «nevien godā viena viņa nopelnus, bet pieņem visu viņa labo cīņu, viņa svabadās idejas.»² Tātad J. Rainis parāda, ka Košutam pašam par sevi bez tautas, bez tās interešu apzināšanās un cīņas par šīm interesēm nebūtu nekādas nozīmes. Bet tas, ka viņš centās saistīties ar tautu, cīnījās par tautas izvirzītajām vajadzībām un prasībām, radīja viņa ievērojamo vēsturisko nozīmi. Vairākos darbos J. Rainis kritizē reakcionāro tā laika jaunāko buržuāziskā individuālisma Ničšes «pārcilvēku» filozofiju, kas caurstrāvota ar naidu pret tautas masām, masu revolucionāro kustību, uzskatot ražošanu un darbu par kaunu un atzīstot «pārcilvēka» cīņu par varu par universālu pasaules likumu. Ničšes filozofija rodas apstākļos, kad norisinās kapitālisma pāraugšana imperiālismā un līdz ar to saasinās kapitālisma pretrunas. J. Rainis nopelnis ir tas, ka viņš tūlīt saskata šās «pārcilvēku» filozofijas ultrareakcionāro dabu. Rakstos «Iespaidi un atmiņas no Berlīnes» un «Aleksandrs Puškins» J. Rainis nīčšeānismu ar tā «pārcilvēkiem» saista ar prūšu militārisma pastiprināšanos.

J. Rainis raksta, ka «Ničšes «Übermensch» (pārcilvēks) ir nofotografēts no 1870. g. kara uzvarētāja. Ničše pats bijis leitnants jātniekos».³ Viņš norāda, ka Ničšes teorētiskais ideāls «smejošās lauvas» praksē pārvēršas par prūšu junkuriem un leitnantiem, kas pilnas nauda pret tautu un «spēj bez nožēluma un zināmas sirds visu plosīt.»⁴

«Vēstulēs no Berlīnes» J. Rainis parāda, kāpēc tieši XIX gs.

¹ Rainis, Literārais mantojums. I sēj., LPSR ZA izdevniecība, Rīgā, 1957. g., 164 lpp.

² «Dienas Lapa», 1894. g., Nr. 58.

³ Rainis, Kopoti raksti, XIV, 360. lpp.

⁴ Turpat, 405. lpp.

otrajā pusē buržuāzijai radies pieprasījums pēc «pārcilvēkiem» un plēsoņām. So pieprasījumu nosaka tas, ka uz vēstures skatuves parādās ar savām prasībām tās nāvīgākais ienaidnieks — strādnieku šķira. Tādi reakcionārie darbinieki kā Bismarks ar saviem izņēmuma likumiem nevarēja tikt galā ar strādnieku kustību. J. Rainis raksta: «Lai suns arī diezin cik rietu pret vilku, viņš to tomēr uzskata kā kādu augstāku radījumu. Un pilsoņiem vēl sevišķs iemesls tagad apbrīnot tādus «lielus plēsājus» un pēc viņiem ilgoties, jo tiem ir radies ienaidnieks, ar kuru tie nevar labi tikt galā. Tam viņi labprāt uzraidītu virsū tādu «lielu vīru», lai tas to iznīcina. Bismarks jau sen zobus atkoda pie šī pretinieka, un pilsoņi tagad klusām domā, ka (Napoleons bijis «lielāks» par Bismarku un darbs būtu tik) tādu uzlaist virsū «iekšējam ienaidniekam», tas to gan nokostu! Bet kur ņemt tik «lielu vīru» kā Napoleonu vai varbūt Cezaru Bordžiju, vai tiem līdzīgu «pārcilvēku», kas to iespētu?»¹

Lūk, kāpēc arī vēlākos gados, sevišķi cīņas periodā pret Ulmaņa fašistisko diktatūru, kad pasauli pāršalca duļķainais fašisma vilnis, arī pirmā perioda J. Raiņa darbiem ir liela nozīme, jo ničšeānismu, «dižvīru» un «lielo plēsoņu» kultu buržuāzija izmanto tās cīņā pret darbaļaudīm fašistiskās diktatūras nopamatošanai. J. Rainis uzstājas pret buržuāziskajiem personības kulta paudējiem ne tikai Latvijā un Krievijā, bet arī Vācijā un citās zemēs. Runājot par Francijas XIX gs. beigu buržuāziskajiem filozofiem (piem. rakstā «Francijas jaunākā literatūra»), J. Rainis parāda, ka šie «filozofi» neko pozitīvu priekš sabiedrības nevar dot (piemēram Renans), jo viņi sludina reliģiju, tautas pazemību un fantazē par «pārcilvēku audzētavām»². Tāda «filozofija» ir nepieciešama vienīgi nogurušai un izvirstošai franču buržuāzijai, kaut gan filozofijas uzdevums ir likumsakarību vispārināšana, «lai saprastu mūsdienas.» J. Rainis vēršas arī pret narodņiku subjektīvi ideālistiskajiem uzskatiem, norādot, ka arī latviešu nacionālistiskās buržuāzijas pārstāvji «māmuļnieki» daudz aizņēmušies no šiem reakcionārajiem uzskatiem.

Lielu ieguldījumu cīņā pret ideālistiskajiem uzskatiem jau tājumā par masu un personības lomu vēsturē 90. gados devis Fr. Roziņš-Āzis. Rakstā «Labākās ģimilijas» viņš izsmej «Māmuļas» aprindu paustās «dižvīru sevišķās lomas mācības, kuri pieskaitīja pie vēstures rādītājiem jeb «dižvīriem» tā saucamās «latviešu labākās ģimilijas». Viņš parāda, ka šie dižvīri no «latviešu labākām ģimilijām» ir pārsvarā vecu vagaru, muižu pārvaldnieku un tml. dēli, kas par lielāko godu uzskata lišanu uz

¹ Rainis. Kopoti raksti, XIV, 379. lpp.

² Turpat, 4t0. lpp.

vēdera augstāku kungu priekšā un rupju izturēšanos pret nabadzīgākajiem. Šie vagaru un kučieru dēliņi, pusizglītotie kārķu vācieši, kas noliedz savu tautību peļņas dēļ, šie juristi «speciālisti» rheoloģijas jautājumos», kā to Roziņš ar izsmieklu parādā, nevar pretendēt uz vēstures virzītāju lomu.¹

Istenais vēstures virzītājs ir tautas masas, kas ir izšķirošais spēks ražošanā. Darbā «Plašie uzskati» Fr. Roziņš-Āzis vēršas pret Hēgeļa, bet sevišķi neohegeliešu uzskatiem jautājumā par masu un personības lomu vēsturē. Hēgelis savos darbos, piemēram, «Vēstures filozofijā» kā vēstures procesa pamatu uzskata «absolūtās idejas», «pasaules gara pašattīstību, bet lielās personas — par «vispasaules gara pilnvarotām personām.» Cilvēki pēc viņa uzstājas kā ieroči pasaules gara rokās. Arī filozofs pēc Hegela ir tikai orgāns, ar kura palīdzību absolūtais gars savā attīstībā nāk pie pašapziņas. Ar pašapziņu izbeidzas lielo personību un filozofu loma vēsturē. Tādā kārtā Hegelis nonāk pie fatalisma, nolemjot cilvēkus bezdarbībai un pasivitātei. Absolūtais gars tikai domāšanā un filozofijā nāk pie apziņas, ka viņš ir vēstures radītājs. Tāpēc iznāk, ka vēstures veidošana pastāv tikai filozofa iedomās. Fr. Roziņš-Āzis noliedz Hēgeļa ideālistiskos uzskatus, uzstājas pret cilvēku bezdarbības un pasivitātes atzīšanu. Bet viņš neapstājas pie Hēgeļa kritikas — galveno vērību Fr. Roziņš-Āzis veltī cīņai pret neohēgeliešiem, piemēram, Bruno Bauera un to uzskatu atkārtotājiem Latvijā. Latvijā citīgs Bruno Bauera uzskatu paudējs ir Balodis. Cīņa pret neohēgeliešu uzskatiem ir aktuāla arī tāpēc, ka šinī laikā Krievijā vēl samērā plaši izplatījusies narodņicisma ideoloģija, kuru izmantoja arī latviešu neohēgelieši. Fr. Roziņš-Āzis kritizē Bruno Bauera un viņa sekotāju uzskatus par to, ka «kritizētājs gars», kritiķis, «šis aktīvais vēstures elements» vada tautu, «kā aunu baru», kur tauta tiek uzskatīta kā «nedzīvs materiāls», «neskaitāmu nulļu rinda», kas dabū kādu vērtību, ja tās priekšā «viszēlīgi» nostājas kāds izcilis domātājs jeb kritiķis «agrāk Bruno Bauers, tagad K. Balodis.»² Fr. Roziņš-Āzis norāda, ka «šis Bauera eklektiskais ideālistisms četrdesmitajos gados... radīja inteliģencē to briesmīgo... riebīgu iedomību, ... bet pati vēsture izputināja šo mācību»,³ jo vēsture iet savu ceļu. Kaut gan «šie kritiķi» izdomā un sastāda dažādus sabiedrības «uzlabošanas» plānus, tomēr viņu «cēlās idejas palika kaunā... jo neatbilda un nesakrita ar tās sabiedrības daļas reālajām ekonomiskām interesēm, kas tanī laikā bija vēstures progresa nesēja.»⁴

Pret subjektīvistiski ideālistisku vēstures izpratni, «va-

¹ «Dienas Lapa», 1894. g., Nr. 85., 86. lpp.

² Turpat, 1896. g., Nr. 133.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

doņu» un varoņu kultu vēsturē un ničšeānismu savos darbos cīnās arī J. Jansons-Brauns. Darbā «Domas par jaunlaiku literatūru» viņš norāda, ka rakstnieki — reālisti gala rezultātā nonāk pie atziņas, ka «viena cilvēka spēks nevar salaust sadzīves apstākļus». Darbā «Mūsu vecai paaudzei» viņš vērsas pret Deglavu un norāda, ka atsevišķi cilvēki nevar radīt ne tautību, ne arī radīt šai tautībai tās pašapziņu.

Rakstā «Iz jaunākās vācu literatūras» J. Jansons-Brauns ničšeānismu saista ar vācu buržuāzijas bailēm no tautas. Ničšeānisms pēc viņa uzskatiem ir valdošo šķiru atsevišķa slāņa uzskats, kas saistīts ar jebkuru moralisko jēdzienu noliegšanu, amorālisma kultivēšanu, individuālismu, galējo egoismu. Šai individuālisma un egoisma, cilvēku cieņas noliegšanas filozofijai nav nekā kopēja ar tautas centieniem, jo tā domāta tieši tautas savaldīšanai, paklausības kultivēšanai tautas masās. Toties «pārcilvēki» var ar šo filozofiju attaisnot vislielākās nejēdzības.

Tas, ka jaunstrāvnieki jautājumā par masu un personības lomu vēsturē nonāk pie pareiziem secinājumiem, apskatot vēsturi kā ražotāju, kā progresīvo šķiru vēsturi, uzstājoties pret subjektīvi ideālistiskajām un fatālistiskajām vēstures teorijām, atrodas dziļā sakarībā ar viņu politiskajiem uzskatiem. Cīņā pret *c a r i s m u* un *k a p i t ā l i s m u* viņi orientējās uz tautu, demokrātiskajiem sabiedrības spēkiem, bet gala rezultātā arī uz proletariātu.

Jaunstrāvnieku centieni pamatot masu lomu vēsturē, proletariāta vēsturisko misiju neapšaubāmi labvēlīgi ietekmēja Latvijas proletariāta šķiriskās apziņas augšanu.

Galvenais jaunstrāvnieku nopelns jautājuma par tautas masu un personības lomu vēsturē bija tieši tas, ka viņi daudz darīja, lai nopamatotu proletariāta vēsturisko misiju. Fr. Roziņš raksta: «... sociālisms var uzvarēt tikai tanī gadījumā, ja tas balstīsies uz strādnieku šķiru. Strādnieki kā šķira ir vienīgais materiāls, ar kura palīdzību var uzcelt jaunu sabiedrību, klīns uz kuras var uzcelt nākotnes templi.»¹

Tādā kārtā jaunstrāvnieki jautājumā par tautas masu un personības lomu vēsturē nonāca pie marksistiskajiem secinājumiem.

Šķiru cīņas un valsts jautājumi jaunstrāvnieku darbos

Vēstures materiālistiskās izpratnes principi jaunstrāvniekiem ir tas metodoloģiskais ierocis, kuru izmantojot viņi analizē kapitālistiskās iekārtas parādības, šķiru attiecības kapitālistiskajā

¹ «Latviešu Strādnieks», 1899 g. Nr. 1.

iekārtā it sevišķi un šķiru sabiedrībā vispār, pamato kapitālisma bojā eju kā proletariāta šķiru cīņas nepieciešamu rezultātu, uz-sāk sociālisma ideju propagandu, noskaidro proletariāta attiecības pret carismu un ekspluatatoru valsti vispār, izvirza plašu cīņas programmu par politiskām brīvībām. Tāpēc viņu darbi ir vērsti pret latviešu buržuāzijas «tautiskā miera», kapitālisma un monarhijas aizstāvēšanas ideoloģiju. XIX gs. beigās sakarā ar šķiru pretrunu pieaugumu buržuāzijas pārstāvji aizvien noteiktāk at-sakās no demokrātisko brīvību prasībām un aizstāv uzskatus par monarhijas saglabāšanas nepieciešamību.

Liela nozīme Latvijas sabiedriski politiskās domas attīstībā XIX gs. beigās cīņā pret reakcionāro politisko domu ir Veidenbauma darbiem. Ed. Veidenbaums apskata jautājumu par valsti savos galvenajos darbos «Gabals iz tautsaimniecības» un «Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats». Skaidrāk domas par valsti un strādnieku šķiras lomu ir izteiktas pirmajā darbā, kas sarakstīts 1886. gadā un Ed. Veidenbauma dzīves laikā palicis neiespiests un saglabājies rokrakstā. Šinī darbā autors savas domas varēja izteikt daudz skaidrāk tāpēc, ka nebija jābaidās no cenzūras. Raksts «Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats» uzrakstīts 1890. gadā un iespiests 1891. gadā «Pūrā» I sējumā. Seit Ed. Veidenbaums valsts un strādnieku jautājumā ir spiests izteikties nesalīdzināmi mērenāk. Šinī rakstā valsts izcelšanos viņš saista ar naidīgu šķiru rašanos. Valsts attīstās, tāpat kā attīstās un nepaliek nemainīgi sajēgumi par taisnību un likumību.

Veidenbaums izšķir trejādus soda likuma veidus. Pirmā veida soda likumi, ko viņš raksturo kā «personisko jeb pašatriebšanās veidu» radušies sabiedrībā, kas vēl nebija sadalījusies naidīgajās šķirās. Par nodarītajiem zaudējumiem atriebās visa cilts un pastāvēja asinsatriebība. «Valsts atbaidīšanas veida» soda likumi radās līdz ar naidīgu šķiru rašanos. Jādomā, ka Veidenbaums ar valsti, kur darbojas «valsts atbaidīšanas veida» soda likumi, ir sapratis vergturu un feodālās valstis. Šinī valstī tās raksturs izpaužas «maza pulciņa priekšrocībās un lielākās ļaužu daļas verdzībā un beztiesībā.»¹

Veidenbaums uzskata, ka «pāreja no viena soda likuma veida otrā nenotiek piepeši, bet pamazām»² tātad arī pāreja no viena valsts tipa uz otru. Katra valsts un katrs soda likums var ietvert iepriekšējo un nākošo formu elementus. Visas šīs formas atrodas nepārtrauktā cīņā. Valstī, kur darbojas valsts atbaidīšanas veida likumi, liela ietekme ir garīdzniecībai, jo valsts aizstāv garīdznie-

¹ Eduarda Veidenbauma raksti, R Egles redakcijā, Cēsis un Rīgā, 1926. g., 444. lpp.

² Turpat, 446. lpp.

cību un baznīcu. Baznīca un garīdzniecība savukārt aizstāv valsti. Tomēr arī šeit tiek pielaista valsts varas kā neitrālā faktora pastāvēšana, kas var darboties ārpus šķirām un savaldīt privātpersonu kaislības un dusmas. Ed. Veidenbaums raksta: «Valsts vara, kā neitrālā vara, mierīgāki un vienādāki apsver nōziedzīgo darbību. Viņa, savaldīdama privātpersonu kaislības un dusmu jūtas, nodibina šai laikmetā, kaut arī rupjā veidā, pirmos noteikumus noziegumu apsvēršanai...»¹

Valsts, kur pastāv trešā veida soda likumi, jeb «valsts labošanas un atsargāšanas veida» soda likumi, ir iekšēji pilnīgi nostiprināta, spēcīga. Te nepastāv priekšrocības un politiska apspiešana. Visi pilsoņi likuma priekšā ir vienlīdzīgi.

Ar valsti, kur darbojas trešā veida soda likumi, Ed. Veidenbaums, domājams, saprot demokrātisku republiku. Pie šās valsts soda likumiem pieskaitīti visi viņa laika Eiropas tautu soda likumi, kaut gan tie vēl nav atbrīvojušies no «valsts atbaidīšanas veida» soda likumu elementu ietekmes. Šo atlieku pašlāvēšana nosaka arī to, ka attiecīga valsts pēc Ed. Veidenbauma uzskatiem vēl nav pilnīgi nodibinājusies. Viņš raksta: «Bet tādēļ, ka līdzīga valsts vēl nebūt nav pinīgi nodibinājusies, tad arī soda likumu trešo veidu, pie kura pieder visu tagadējo Eiropas tautu soda likumi, nevar uzskatīt par pilnīgi nodibinājušos... viņā vēl samanāmas visas galvenākās savādības iz otrā laikmeta; kamēr pēdējās izmirs un kamēr šolaiku ieskatī iegūs visās zemēs pilnīgu valdību, aiztecēs vēl labs laika sprīdis.»²

Trešā veida soda likums raksturojas ar to, ka: «noziegums tiek uzskatīts par vienlīdzīgi kaitīgu darbību, kas prasa vienlīdzīgu sodu, lai noziedznieks piederētu pie kādas šķiras piederēdams...»³ Tātad Ed. Veidenbaums šeit runā nevis par sociālistisku valsti, bet par ideālu demokrātisku republiku, kur visiem būtu vienādas politiskas tiesības, norobežojot tās no ekonomiskām tiesībām. Līdzīgu domu viņš izsaka arī darbā «Gabals iz tautsaimniecības», kur raksta, ka, lai gan Anglijā jau 18. gs. beigās «zemi pārvaldīja p a t i t a u t a (pasvītrojums mans — P. L.), bet strādniekiem uz to ciešāko bija aizliegts atklāti vienoties biedrības priekš ciniņa ar saimniekiem un streiku izrīkošanas.»⁴

Tātad strādniekiem nav politisku tiesību, bet tas neatbilst īstajiem trešā veida tiesību prasījumiem.

Prasības izvirzīšanai pēc demokrātiskas republikas un demokrātisko tiesību garantēšanas ir milzīga nozīme īpaši tanīs apstāk-

¹ Eduarda Veidenbauma raksti, R. Egles redakcijā, Cēsis un Rīgā, 1926. g., 445. lpp.

² Turpat, 447. lpp.

³ Turpat, 447. lpp.

⁴ Turpat, 616. lpp.

ļos, kādos darbojās Veidenbaums. Carisma žņaugi, kur nebija nekādu demokrātisku brīvību, nevar apmierināt plašākās demokrātiskās aprindas Krievijā. Dabiski, ka Veidenbauma rakstam «Soda likumu vēsturiskā attīstība» ir liela nozīme kā aicinājumam uz cīņu par demokrātiskām brīvībām.

Valsts, kur ir «valsts labošanas un atsargāšanas veida», likumi, nav sociālistiska valsts. Kaut arī istā šādā valstī nebūtu politiskas apspiestības, tomēr tur paliktu ekonomiskā apspiestība. Kur ir ekonomiskā apspiestība, privātīpašums, tur ir arī noziegumi un sodi. Bet sociālisti cīnās par sadzīves apstākļu tādu pārkārtošanu, kas vai nu pilnīgi, vai arī lielākoties likvidētu noziegumu iespējamību, tātad par privātīpašuma un jebkuras ekonomiskās apspiešanas likvidēšanu.

Jautājumā par valsti Veidenbaumam daudz materiālistisku izteicienu, kur viņš valsts izcelšanos un attīstību saista ar ekonomiskajām un šķiriskajām attiecībām. Tomēr pielaižot valsts kā šķiriskā ziņā neitrālā institūta pastāvēšanas iespējamību, apskatot valsts attīstību pēc tiesību attīstības pazīmēm, Veidenbaums nespēj atbrīvoties no ideālisma ietekmes valsts būtības un attīstības izpratnē. Jāpiezīmē, ka, tāpat kā pārējos jautājumos, arī šinī jautājumā Veidenbauma uzskati tikai vēl veidojas. Tāpēc savos uzskatos viņš nevar atbrīvoties no zināmām pret-runām.

Kāda ir Veidenbauma attieksme pret pastāvošo iekārtu? Uz šo jautājumu viņš dod skaidru atbildi ne tikai «Soda likumu vēsturiskajā attīstībā», bet īpaši darbā «Gabals iz tautsaimniecības» un savās dzejās.

Darbā «Gabals iz tautsaimniecības» Veidenbaums pierāda, ka sabiedrība, kur vienas šķiras rokās ir bagātības un tā kalpina apspiestos, ir netaisnīga. Bija laiki, kad nepastāvēja starpība starp izsūcējiem un kalpinātājiem, kad bija visu iedzīvotāju kopējais īpašums. Kad radās privātīpašums, sabiedrība sadalījās izsūcējos un kalpinātājos. Izsūcēji kļuva par likumu devējiem un likumi tika vērsti pret nabadzīgajiem. Zīmīgi ir tas, ka Veidenbaums pasvītro, ka muižnieki varēja pakļaut un apspiest zemnieku ne vien balstoties uz militāru spēku, bet galvenokārt atņemot viņiem zemi. Vienīgi pateicoties tam, ka muižnieks piesavinājās zemnieku zemi un ieguva ekonomisko varu, viņš varēja piespiest zemniekus strādāt savā labā. Šinī sakarībā muižnieks ir ļaundaris, tāpat kā slepkava. Zemnieks, tai skaitā arī latviešu zemnieks, līdz pat beidzamajam laikam, pēc Veidenbauma uzskatiem atrodas trejādās ķēdēs, kas viņu apspiež: muižnieku, garīdznieku un tirgotāju. Neskatoties uz to, ka muižnieki sagrābuši latviešu zemnieku zemi, tomēr Veidenbaums pasvītro, ka šī zeme pieder darbaļaudim un tā jāatdod zemniekiem.

Pie vecās kārtības, kāda bija pirms šķiru sabiedrības izveidošanās, nav jāatgriežas, jo tas būtu regress, kas saistīts ar tehnikas, zinātnes un kultūras sasniegumu atmešanu. Pirmšķiru sabiedrības dzīves kārtība ir labāka par pastāvošo kārtību tanī ziņā, ka tur nav ekspluatācijas. Tāpēc jācīnās par tādas dzīves kārtības radīšanu, kur nebūtu ekspluatācijas, apspiešanas un izsūkšanas, bet kas balstītos uz augsti attīstītu ražošanu, tehniku, zinātni un kultūru. Jaunā iekārta, kur nebūs cilvēku ekspluatācijas, pārņems no vecās iekārtas visu progresīvo mantojumu. Ed. Veidenbaums norāda, ka «... latviešiem der gan atgriezties tie tādas kārtības, pie kuras ļaudis netiek apspiesti, izsūkti, kalpināti, bet pie tam viņiem vajaga pārņemt visus tagadējos mantojumus, izgudrojumus un atradumus, kā dzelzceļus, tvaikmašīnas, dzirnavas, telegrāfus, grāmatu drukātavas un visas citas tagadējās zinības un atradumus.»¹ Sakarā ar to, ka «tagadējā dzīves kārtība... nav vairs attaisnojama»², to «vajadzīgs izputināt, iznīcināt, izjaukt, izārdīt un izdeldēt».³ Kādi būs tie spēki, kas šo netaisno iekārtu iznīcinās? Vecās iekārtas likvidēšana — pašas tautas lieta. Cīņā par jauno iekārtu Veidenbaums kā galveno spēku sāk izvirzīt tieši strādnieku šķiru un tas ir viņa liels nopelns.

Veidenbaums apskata jautājumu par to, ar kādiem līdzekļiem jaunā sabiedriskā iekārta tiks izcīnīta.

Vispirms apspiestajiem un izsūktajiem jāsarauj tās garīgās važas, kādas tiem uzlikuši apspiedēji. Jāparāda viņiem pastāvošās iekārtas bezjēdzība, lai viņi paši apzinātos tās gāšanas un iznīcināšanas nepieciešamību.

Veidenbaums nosoda tādas strādnieku cīņas formas pret kapitālistiem kā ludismu un norāda uz ierobežoto angļu tredjūniju cīņas raksturu. Tredjūnijas «cīnījušās un cīnās» tikai priekš strādnieku ražotāju darbības aizsargāšanas no kapitālistu patvaras, bet ne priekš kapitāla varas galīgas iznīcināšanas...»⁴, t. i., tās aprobežojas tikai ar ekonomisko cīņu.

Veidenbaums noraida sociālistu utopistu mācības, jo ar mierīgu mācību sludināšanu nevar iekarot «ķēniņu, kungu un bagātnieku sirdis.» Viņš nonāk pie secinājuma, ka «pārgājiens no tagadējās dzīves kārtības pie sociālistu kārtības mierīgā ceļā nav izdarāms... šis pārgājiens jāizdara ar varu,»⁵ tātad nepieciešama vardarbīga sociālistiska revolūcija. «Tagadējo dzīves kārtību» ne-

¹ Eduarda Veidenbauma raksti, R. Egles redakcijā, Cēsis un Rīgā, 1926. g., 608. lpp.

² Turpat, 609. lpp.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 618. lpp.

⁵ Turpat, 618.—619. lpp.

var iznīcināt sazvērnieku saujiņa. Veidenbaums noraida kā nepareizu Lasala strādnieku atbrīvošanas programmu.

Pirmā biedrība, kas pēc Veidenbauma uzskatiem «skaidri un vispusīgi aizrādīja uz īsto ceļu priekš darba spēka atsvabināšanas no kapitāla varas»¹ ir K. Marksa 1864. g. dibinātā I Internacionāle.

Atstāstot K. Marksa uzrakstīto I Internacionāles statūtu pamatdomas, Veidenbaums norāda uz šādām galvenām tēzēm:

1) Strādnieku šķiras atbrīvošanās ir pašu strādnieku lieta.
2) Strādnieki cīnās par savu atbrīvošanos nevis tāpēc, lai būtu priekšrocības strādniekiem vai kādai citai šķirai, bet gala rezultātā par jebkuras šķiras iznīcināšanu.

3) «Strādnieku ekonomiskā atkarība no ražošanas līdzekļu īpašniekiem ir visu ļaužu moku, katras verdzības, nabadzības, prātā muļķības un politiskas apspiešanas avots. Tāpēc strādnieku šķiras ekonomiskā atsvabināšana (strādnieku atsvabināšana no vajadzības pārdot savu darba spēku) ir liels mērķis, kuram jāpārdodas katrai politiskai kustībai...», tātad vienīgi politiskā cīņā strādnieki var gūt savu atbrīvošanos.

4) Lai strādnieki varētu atbrīvoties, šā vēsturiskā uzdevuma veikšanā jābiedrojas visu zemju strādniekiem, jāstiprina visu zemju strādnieku internacionālie sakari un savstarpējā palīdzība.²

Darbu «Gabals iz tautsaimniecības» Veidenbaums nobeidz ar vārdiem «Mosties, mosties reiz, svabadais gars!» Līdzīga nosaukuma Veidenbauma dzejolis, tāpat kā pārējie viņa dzejas darbi bija kā cīņas lozungs Latvijas strādnieku šķirai cīņā pret carismu, muižniekiem un kapitālistiem.

Daudzi Veidenbauma dzejoļi pauž kvēlu cīņu pret pastāvošo iekārtu un tās ideologiem un ideoloģiju. Tādos dzejoļos, kā piemēram, «Mosties, mosties reiz, svabadais gars», «Kā gu'bj balti padebeši iet», «Kur klusā naktī lakstīgalas dzied», «Tu atmini cietējus brāļus», «Jauns gads jau atnācis», «Daudz godīgu cilvēku pasaulē dzīvo», «Virš zemes nav taisnības» utt. viņš neaprobežojas ar līdzjūtību «cietējiem brāļiem», bet piesaka karu ekspluatatoru šķirām un to valdībām vispār, tāpat kā tumsonībai un pazemībai «zemes vareno priekšā».

Viņa dzejoļi, ko caurstrāvo dziļš humānisms, neaprobežojas ar atsevišķu pastāvošās iekārtas trūkumu kritiku, bet ir aicinājums iznīcināt, sagraut pastāvošo iekārtu.

¹ Eduarda Veidenbauma raksti, R. Egles redakcijā, Cēsis un Rīgā, 1926. g., 621. lpp.

² Turpat, 620—621. lpp.

Viņa dzejoļus, tāpat kā viņa zinātniskos rakstus caurstrāvo šķiru cīņas gars. Viņš raksta:

«Zemē kungus, kas lepnībā sēž,
Šķērdībā putina miljonu sviedrus!
Zemē kundzības draugus un biedrus,
Kas savus brāļus spaīda un plēš!

Tādā kārtā Ed. Veidenbaums bija pirmais, kas Latvijas sabiedriskās domas vēsturē izvirza prasību gāzt eksploatācijas iekārtu un sāk atzīt proletariāta vēsturisko misiju šī uzdevuma realizēšanā. Viņš bija pirmais, kas latviešu sabiedriskajā domā sāk šķiru cīņas jautājumu propagandu un pieteic šķirisko karu carismam un kapitālismam. Taču viņš vēl nespēj skaidri apzināties tos konkrētos uzdevumus, kas strādnieku šķirai veicami, lai gāztu carismu un buržuāziju. Viņš vēl nespēj dot konkrētāku šķiru attiecību analīzi Latvijas apstākļos. Kaut gan Veidenbaums jau sāk runāt par proletariāta politisko partiju, tāmēr skaidras tās lomas un uzdevumu izpratnes viņam trūkst. Kaut gan Veidenbaums kvēli tic revolūcijai un tautas masu revolucionārajam spēkam, tomēr īpaši viņa dzejā dažkārt ieskanas pesimisma un individuālisma iezīmes. Veidenbauma trūkumi redzami arī viņa sacērumos valsts un tiesību jautājumos.

Sakarā ar tā laika konkrēto vēsturisko apstākļu ierobežotību Latvijā, revolucionārais dzejnieks Ed. Veidenbaums, neskatoties uz savu ģenialitāti, nespēja nostāties marksisma pozīcijās. Ed. Veidenbaums visumā paliek revolucionārais demokrāts.

***

Ar 1892. gadu šķiru cīņas un valsts jautājumi tiek jau izvirzīti daudz skaidrāk un noteiktāk. Revolucionārie jaunstrāvnieki uzstājās pret centieniem ierobežot, izkropļot šķiru cīņas izpratni, identificēt šķiru cīņu ar bioloģisko sugu, atsevišķu individu cīņu dēļ eksistences. Bet tādi centieni bija ne tikai no buržuāzisko autoru puses, bet arī atsevišķos «Dienas Lapas» un «Pūra» pirmajos sējumos ievietotajos rakstos. Tāpēc arī, vērsoties pret šādiem uzskatiem, «Pūra» VII sēj. tā izdevēji — jaunstrāvnieki paskaidro: «Cilvēku attīstības gaitu darvinisma dzīves cīņa nespēj izskaidrot, tāpēc ka cilvēka dzīves pamati ir citādi nekā sugu un kustoņu, un tāpēc, ka dzīves cīņai starp cilvēkiem nav

tas pats raksturs, kā cīņai starp augiem un kustoņiem ... Dzīves cīņa cilvēku starpā ir ... cīņa šķirai pret šķiru.»¹

Jaunstrāvnīeki pasvītro, ka šķiru cīņa ir antagonistisko šķiru sabiedrības vēstures īstais saturs. Kādā rakstā 1893. g. «Dienas Lapa» norāda: «Saimnieciskie apstākļi rada šķiras ar sevišķām vienu otrai pretišķām interesēm. Šo pretišķo interešu saduršanās rada cīņu, un šī cīņa ir vēstures īstais dzineklis, īstais saturs. No tā laika, kur cilvēce ... sadalījusies divās šķirās ... visa vēsture nav nekas cits, kā šķiru cīņas vēsture.»²

Jaunstrāvnīeku nopelns ir tas, ka šķiru cīņā kā galveno viņi sāk izvirzīt politisko cīņu.

P. Stučka darbā «Trade-unionsi Anglijā» parāda, ka politiskās cīņas ignorēšana noved pie tā, ka buržuāzija patur strādniekus savā ietekmē. Tredjunionismu viņš uzskata kā vienu no angļu strādnieku kustības vājuma pazīmēm, kaut gan arodnieciskajai cīņai piegriež visai lielu vērību. Kā P. Stučka norāda, atteikšanos no politiskās cīņas strādnieku kustībā realizē strādnieku aristokrātija, kas nav ieinteresēta radikālajā cīņā par strādnieku šķiras interesēm, jo buržuāzija to uzpirkusi. Kaut gan strādnieku aristokrātijas pārstāvjiem ir noteicošā loma arodbiedrībās, tad tomēr, kā raksta autors norāda, strādnieku šķirā rodas jaunas strāvas. Domājams, ka šīs jaunās strāvas raksturojas ar strādnieku šķiras centieniem par radikālu cīņu pret buržuāziju. P. Stučka raksta, ka buržuāzijas un strādnieku aristokrātijas centieni radīt «šķiru mieru» jo vairāk saasina šķiru pretrunas, jo «šis miers ir b r u ņ o t s, to nevajag aizmirst.»³

Jaunās strāvas darbinieki, kas vēlākajos gados uzsāk cīņu par proletariāta kaujinieciskas partijas sagatavošanu politiskās cīņas jautājumam svarīguma noskaidrošanai veltī jo sevišķi vērību. Tā, piemēram, Fr. Roziņš 1899. gadā raksta:

«... politiskā šķiru cīņa ir vienīgā, kura apsola un dos strādnieku kustībai cerētos panākumus, un kā arī strādnieki nesāktu savu atsvabināšanās cīņu, pēc ilgas maldīšanās un lieliem zaudējumiem tiem jānonāk zem sarkanā karoga, no kura vienīgi var nākt viņu pestīšana.»⁴

Jaunstrāvnīeki ar proletariāta šķiru cīņas ideju propagandu saista arī cīņu par sieviešu emancipāciju, reālismu, ateisma principiem.

Sīkburžuāzisko tendenču paudēji, kas pieslejas Jaunajai strāvai, piem., Aspāzija, Ņina Priedīte, sieviešu jautājumu ierobežo ar izglītības, morāles, sadzīves, sikiem darba u. c. jautājumiem. Sakarā ar to, ka arī viņi plaši izvērtā cīņu pret sievietes politisko

¹ Augu dzīve, VII. 1897. g., 40. lpp.

² «Dienas Lapa», 1893. g., Nr. 241.

³ Turpat, 1895. g., Nr. 188.

⁴ «Latviešu Strādnieks», 1899. g., Nr. 1

beztiesību tā laika sabiedrībā, viņu darbībai bija progresīva nozīme. Jaunstrāvnīeki ne tikai uzstājas pret sievietes beztiesīgo stāvokli, bet arī norāda ceļus, kā var pilnīgi atrisināt sieviešu jautājumu. Un to var pilnīgi atrisināt tikai pēc pastāvošās iekārtas likvidēšanas.

J. Jansons-Brauns darbā «Mūsu vecai paudzei» norāda, ka «sieviešu emancipācijas uzdevums ir atsvabināt sievieti no tās esošās verdzenes stāvokļa». Tikai nākotnes sabiedrība pilnīgi atrisinās sieviešu jautājumu, pilnīgi atbrīvojot sievieti, tāpat kā vīrieti. J. Jansons raksta, ka «pilnīgu uzvaru tā (sieviete — P. L.) iegūs tad, kad būs atrisināts vispārējais ekonomiskais jautājums.»¹

Ista monogāmija, patiesa mīlestība būs iespējama tikai nākotnes sabiedrībā. J. Jansons-Brauns cīnās pret Sopenhauera un Prudona reakcionārajiem uzskatiem sieviešu jautājumā, kas sievieti uzlūko kā ģimenes pavarda verdzeni un atrauj to no sabiedriskās dzīves un ražošanas.²

Tieši kapitāla vara jo sevišķi nospiež sievieti. Sievietes stāvokli vēl vairāk pasliktina tas fakts, ka bez kapitālisma attiecībām ir saglabājušās stipras feodālisma atliekas. «Bet vēl jo sliktāk pie sievietēm, ka pie mums nav attīstījies diezgan lielā mērā kapitālisms»³ — norāda «Dienas Lapa» rakstā «Sieviešu jautājums».

Līdzīgi uzskati izteikti arī citos rakstos, piemēram, «Piezīmes par sieviešu kustību»⁴, «Strādnieces vācu lielrūpniecībā»⁵

Tādā kārtā kopējā jaunstrāvnīeku linija jautājumā par sieviešu emancipāciju raksturojas ar diviem galvenajiem momentiem: 1) cīņu pret feodālisma paliekām un sievietes politisko līdztiesību; 2) cīņu par kapitālisma gāšanu un pilnīgu sievietes atbrīvošanu.

***

Dziļāka šķiru cīņas jautājumu izpratne palīdz jaunstrāvnīekiem arī valsts jautājumos iet tālāk kā Ed. Veidenbaumam. 90. gados jaunstrāvnīeki nonāk pie valsts šķiriskā rakstura izpratnes. Tā, piemēram, J. Raiņa vadītajā «Dienas Lapā» 1894. gada 15. un 16. numuros ievietotajā rakstā «Strādnieku stāvoklis jaunajās pasaulēs» kā tipisks piemērs tiek ņemts ASV valsts mašīna un tur pastāvošā demokrātija. Rakstā norādīts, ka ASV brīvība

¹ Latviešu literatūras kritika, I sēj. Rīgā, 1956., 395. lpp.

² J. Jansons-Brauns, Mūsu modernās jaunavas un viņu naidnieki literatūrā, Rīgā 1899. g.

³ «Dienas Lapa», 1895. g., Nr. 194.

⁴ Turpat, 1896. g., Nr. 23.

⁵ Turpat, 1895. g., Nr. 115.

ir tikai priekš bagātajiem, bet nabagajiem tā pārvēršas tukšā vārdā. Amerikāņu brīvība pakļauta biznesam, rūpnieku un spekulantu rokās atrodas visa ekonomiskā un politiskā vara, valsts likumi jāpilda tikai nabagajiem. Savienotajās Valstīs «Visa valsts mašīna ar visiem likumu devēju, tiesu un izpildītāju orgāniem slāv viņu (t. i. kapitālistu — P. L.) dienestā.»¹ Bez valsts orgāniem kapitālisti, bet sevišķi monopoli pārstāvji strādnieku apspiešanai izmanto arī dažādās gangsteru bandas, kas «dienas laikā uz ielas, policijai redzot aizsūta uz viņpasauli ikkuru, kuru sabiedrība (t. i., monopolistiska apvienība — P. L.) uzrāda.»²

Šāds buržuāziskās valsts raksturojums jaunstrāvnieku uzskatu noskaidrošanā jautājumā par valsti visai svarīgs, jo vairāk tāpēc, ka ASV tanī laikā tika uzskatīta par vienu no visdemokrātiskākajām zemēm.

Tātad, jaunstrāvnieki liek domāt, ka jebkurai ekspluatatoru valstij, pat visdemokrātiskākajai, ir prettautisks raksturs.

Attiecībā uz carismu jaunstrāvnieki virknē rakstu, ņemot daudzus vēstures piemērus, parāda ciņas progresīvo nozīmi pret absolūtismu (piemēram, P. Dauge raksts «Brīvprātīgo partijas Vācijā»³). Piemēri tiek ņemti no ārvalstu vēstures, jo atklāti pret carismu legālajā presē nav iespējams rakstīt. Toties drīz pēc Jaunās strāvas darbības izbeigšanos nelegālajās un ārzemju izdevumos viņš atklāti parāda Krievijas carisma īsto dabu. P. Stučka, raksturojot cariskās Krievijas valsts kārtību, 1900. g. atzīmē, ka «cietums, kazarma un baznīca, tā ir tā riebīgā trīsvienība, kura raksturo un reprezentē Krievijas kapitālistiski absolūto kārtību».⁴

Jaunstrāvnieki savas darbības legālajā posmā izvirza plašu ciņas programmu par demokrātiskām brīvībām. P. Dauge, piemēram, rakstā «Sociāldemokrātu stāvoklis Vācijā»⁵ propagandē Erfurtes programmas demokrātisko brīvību prasījumus.

Jaunstrāvnieki parāda, ka buržuāzijas partijas bieži vien atsakās no republikas, atbalsta monarhistiskās kārtības piekritējus, līdz ar to vērsas pret galveno ienaidnieku — proletariātu. (piem., P. Dauge raksts «Brīvprātīgo partijas Vācijā». P. Dauge norāda, ka liberālā tautas partija Vācijā atbalsta prūšu monarhijas nostiprināšanu, balso par valdības militāro programmu utt. tāpēc, ka stipra monarhistiska vara uzstājas kā ierocis pret augo-

1 «Dienas Lapa», 1894. g., Nr. 15.

2 Turpat.

3 Turpat. Nr. 118., 131.

4 P. Stučka, Politisks noziegums krievu likumos, Londona, 1900. g.

3. lpp.

5 «Dienas Lapa», 1893. g., Nr. 7.

šo strādnieku kustību, «ka stiprs karaspēks vajadzīgs ne tikvien pret ārieni, bet arī pret iekšējiem ienaidniekiem.»¹

P. Dauge parāda, kā izmainās buržuāzijas loma cīņā pret feodālismu un absolūtismu, kā sakarā ar proletariāta uzstāšanos buržuāzija atsakās no «brīvības, vienlīdzības un brālības» revolucionārajiem prasījumiem, kas tika izvirzīti 1789. gadā. Līdz ar proletariāta uzstāšanos buržuāzijai «brīvības karogs izslid no rokām: viņa vietā nāk pātaga». «Cīņu pēc patiesas brīvības un brālības tagad strādnieku šķīra nes uz sava karoga.»²

Norādot uz atsevišķu zemju buržuāzijas sadarbību un kompromisu ar absolūtisma spēkiem, jaunstrāvnieki līdz ar to izved zināmu analogiju starp minēto buržuāziju un latviešu buržuāziju.

Gadsimtu mijā marksistu aprindās Latvijā parādās raksti par to, kādai konkrēti jābūt proletariāta valsts formai. Šinī ziņā zīmīgs ir P. Stučkas norādījums, kas izteikts 1900. gadā drīz pēc jaunstrāvnieku arestiem, kur viņš raksta par Parīzes Komūnas kā strādnieku valdības milzīgo nozīmi, parādot, ka «tā, vācu un franču kara pulku aplenkta, parādīja visgrūtākos apstākļos, ko strādnieku šķīra varētu darīt kārtējos apstākļos pie valdības grožiem tikusi.»³

Jautājums par attiecībām pret carismu Latvijā cieši saistīts ar citu svarīgu — nacionālo — jautājumu.

Nacionālais jūgs īpaši gulstās uz tautas pleciem, kas cieš ne tikai no vācu baronu un buržuāzijas, bet arī no carisma spaidiem.

Jaunstrāvnieku ideoloģija, kas bija vērsta pret buržuāziski nacionālistisko aprobežotību, veicināja darbaļaužu audzināšanu proletāriskā internacionālisma un solidaritātes garā, palīdzēja cīnīties pret nacionālo jūgu un buržuāziski nacionālistisko ideoloģiju.

Jaunās strāvas pārstāvji cīnās par latviešu un krievu tautu draudzības nostiprināšanu, parādot, ka šai draudzībai ir dziļas vēsturiskas saknes. Rainis «Vēstulēs no Latvijas par latviešiem» parāda, ka latviešu un krievu draudzība sāka veidoties jau pirms vācu bruņinieku ierašanās Latvijā un tā nostiprinājās vēlākajos gados. Arī latviešu kultūras izaugsmē lielu pozitīvu ietekmi atstāja mevis vācu, bet tieši krievu tautas kultūra.

Jaunstrāvnieki nostājas ne tikai par sociālo, bet arī par nacionālo tautu atbrīvošanu. Piem., J. Rainis ar sevišķām simpātijām runā par Košutu, kurš ne tikai «visu mūžu aizstāvējis nabagās šķīras», bet arī «pūlējies visām tautībām Ungārijā dot līdzīgas

¹ «Dienas Lapa», 1893. g., Nr. 131.

² Turpat.

³ P. Stučka, Strādnieku biedrības, Londonā, 1900. g., 19. lpp.

tiesības.»¹ Jaunstrāvnieceki uzstājas par tautu līdzīgām tiesībām, pasludina cīņu pret rasismu. «Dienas Lapā» ievietotajā rakstā «Iz Savienoto Valstu sadzīves» parādīts, ka amerikāņu buržuāzija, kas uz sava karoga rakstīja brīvības un brālības lozungus, peļņas interesēs uzstājas pret tautu brīvību, realizē reakcionāru rasistisku politiku.

***

Propagandējot vēstures materiālistisko izpratni, proletariāta šķiru cīņas principus, vēršoties pret ekspluatatoru valsti, jaunstrāvnieceki parāda sociālisma neizbēgamību, apgaismo vispārējos sociālisma principus. Viens no pirmajiem jaunstrāvniecekiem, kas cenšas parādīt sociālisma un komunisma vispārējos principus, ir P. Stučka, kurš darbā «Tautas saimniecības mācības atīstīšanās»² apgalvo, ka strādnieku cīņas gala mērķis — komunisms. Viņš parāda, ka «sociālisms dibinās uz domām, ka cilvēks caur darbu iegūst savu daļu pie dzīves baudījumiem, tādēļ prasa, ka mantas jāizdala tādā samērā, kādā pie viņu iegūšanas izlietots darbs...» Raksturojot komunismu, P. Stučka norāda, ka «savu mērķu panākšanai komunisms liek priekšā privātīpašuma atcelšanu» un «saimnieciskā ziņā pār visiem cilvēkiem grib ievest pilnīgu vienlīdzību». Sociālismu kā sabiedrisko kārtību bez privātīpašuma un ekspluatācijas raksturo savos darbos arī pārējie jaunstrāvnieceki, nerunājot jau par sociāldemokrātisko latviešu presi, kas sākot ar 1898. g. sāk iznākt ārzemēs («Auseklis», «Latviešu Strādnieks», «Sociāldemokrāts»), kur sociālisma principi noskaidroti visai plaši un pamatīgi. Tā, piemēram, Fr. Roziņš programmas rakstā «Ko mēs gribam?» norāda, ka sociālistiska sabiedrība ir tāda sabiedriska iekārta «kur ražošanas līdzekļi, t. i., zeme, fabrikas, mašīnas, darbarīki, kuģi utt, pieder visiem sabiedrības locekļiem kopā.»³ Un tālāk: «Ja mēs atzīstam par netaisnību un nepareizību, ka nedaudz bagātnieki dzer ļaužu sviedrus, nolaupa un izšķiež bezprātīgās dzīrēs simtiem un tūkstošiem čaklu cilvēku darba augļus, atmezdami pašiem izsūktajiem knapi tik daudz, cik vajadzīgs, lai tie nenosprāgtu badā; tad mūsu pienākums ir cīnīties un gāzt šo netaisnību un likt viņas vietā tādu sabiedrības kārtību, kur cilvēks cilvēku neizsūc, kur katram pieder viņa darba augļi un kur vienam priekš otra nav jāklauvē, kur visi brīvi un vienlīdzīgi. Bet, piepaturot modernos, augsti attīstītos un centralizētos ražošanas līdzekļus, tāda kār-

1 J. Rainis, Kopoti raksti, XIV sēj., 339. lpp.

2 «Dienas Lapa», 1892. g., Nr. 268.

3 «Latviešu Strādnieks», 1899. g., Nr. 1.

tība iespējama tikai tad, ja mēs visus ražošanas līdzekļus atņemam privātiem īpašniekiem un nododam sabiedrībai.»¹

No visa teiktā redzams, ka jaunstrāvnieki pārvarējuši utopiskā sociālisma uzskatu ierobežotību.

Kopš 90. gadu sākuma latviešu presē parādās atsevišķi neokantiāniska rakstura raksti, kas sociālismu nesaista ar revolucionāru privātīpašuma likvidāciju un proletariāta cīņu, bet apskata to kā nebeidzamu procesu, pēc kura jācēnšas, bet kas nekad nav sasniedzams. Viens no galvenajiem uzbrucējiem sociālisma idejām ir P. Zālītis, kas privātīpašuma iznīcināšanā redz pret-runu cilvēku dabai un dabas princips esot nevienādība.²

Kādā citā rakstā norādīts, ka sociālisms rodas starp «lielgruntniecību un lielkapitālu no vienas puses un sīkīpašumu un naudas trūkumu no otras». Taču starpība starp bagātību un nabadzību paliks mūžīga, tāpat kā nekad nebūs visi cilvēki vienādi savā raksturā, čaklumā, taupībā utt.

«Sadzīves jautājumu pilnīgi izšķirt paliks priekš visiem laikiem tikai ideāls...»³

Jaunstrāvnieki deva prettriecienu šai sīkburžuāziskajai sociālisma izpratnei. Jaunstrāvnieki izvirza jautājumu par to, ka proletariātam, lai tas iekarotu sociālismu, nepieciešama patstāvīga politiska partija. So domu jau izteic J. Rainis 1892. gadā, saskatot kā vienu no galvenajiem anarhistu neveiksmes cēloņiem — partijas ignorēšanu. Par strādnieku politiskās partijas nepieciešamību raksta P. Dauge darbā «Sociāldemokrātu stāvoklis Vācijā», P. Stučka «Trade-unionsi Anglijā» u. c. Taču plašāku jautājuma apgaismojumu par strādnieku partijas lomu jaunstrāvnieki vēl nedod. Jaunstrāvnieku vadošais uzskats jautājumā par partiju ir tas, ka 90. gados Latvija vēl nav nobrieduši apstākļi, lai radītu kaujiniecisku, nelegālu proletariāta partiju. Tāpēc savā praktiskajā darbībā viņi kopš 1894. gada sāk izvirzīt dienas kārtībā labākajā gadījumā tādas organizācijas nepieciešamību, kas paredzētu strādnieku šķiras apgaismošanas organizācijas uzdevumus. Tomēr atsevišķu jaunstrāvnieku centieni saistīties ar «Pēterburgas cīņas savienību» (piem., J. Pelūde, P. Stučka) un «Maskavas cīņas savienību», kā arī apspriede Šulca dzīvoklī 1896. g. beigās liecina, ka jautājums par nelegālu politisku sociāldemokrātisku partiju nobriest. Prasība pēc nelegā-

¹ «Latviešu Strādnieks», 1899. g., Nr. 1.

² «Dienas Lapa», 1892. g., Nr. 147.

³ Turpat, 1893. g., Nr. 98.

las kaujinieciskas un revolucionāras partijas nodibināšanos izvirzās pēc 1897. g. notikumiem, bet īpaši pēc 1899. g. strādnieku nemieriem Rīgā. Tā, piemēram, analizējot 1899. g. nemierus, Fr. Roziņš-Āzis pasvītro marksistiskās partijas organizēšanas nepieciešamību Latvijā.¹

«Latviešu Strādnieka» 1. numurā J. Roziņš-Āzis jau dod sociāldemokrātiskās partijas vispārēju raksturojumu, norāidāms, ka «Sociāldemokrātija ir vispirmā kārtā politiska partija, tāpēc, ka viņa nodarbojas ar sabiedrības un valsts kārtību. Otrām kārtām viņa ir revolucionāra partija, tāpēc, ka viņa iziet uz pastāvošās valsts un sabiedriskās kārtības gāšanu un grib nodibināt tai vietā citu labāku, taisnāku, šolaiku ražošanas kārtībai piemērotāku sabiedrību. Treškārt, sociāldemokrātija ir strādnieku partija... tāpēc, ka tikai sociālisms var atsvabināt strādniekus no kapitāla izsūkšanas un... tikai tad sociālisms var cerēt uz uzvaru, ja viņš atbalstās uz strādnieku šķiru.»²

90. gados jaunstrāvnīeki vēl neizvirzīja jautājumu par proletariāta diktatūru, tomēr uzskatī par šķiru cīņu un valsti liecina, ka viņi virzās pie šīs atziņas. Pie tam legālajā Krievijas presē par proletariāta diktatūru atklāti rakstīt viņi nevarēja. Bet jau Roziņa darbā «Ko mēs gribam?» ir skaidri iztiektā proletariāta diktatūras ideja.

Jau citos apstākļos XX gs. pirmajos gados tie paši Jaunās strāvas darbinieki sociāldemokrātiskajā presē sāk aizstāvēt galveno marksisma jautājumu — proletariāta diktatūru (piem., rakstos «Un Bernšteins revīdierē»³, «Sociāldemokrātija un opozīcijas kustības»⁴ u. c.)

Pēdējā rakstā, piemēram, norādīts, ka «Sociāldemokrātija nevar necensties pēc proletariāta diktatūras». Te arī pasvītrots, ka pie proletariāta diktatūras noved šķiru cīņa. Vēl vairāk. Runājot par proletariāta varbūtējiem sabiedrotiem buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā «Sociāldemokrāts» norāda uz strādnieku šķiras un zemniecības savienības nozīmi. Rakstā «Sīkīpašnieki un sociālisms» lasām:

«Vienīgais cīņas sabiedrotais Krievijas proletariātam ir zemniecība, kura jau tagad paceļ savu smago dūri, lai satriektu muižnieku varu un līdz ar to arī valdību, kura balstās uz muižniekiem.»⁵

1 Fr. Roziņš-Āzis, Rīgas dumpis, «Latviešu Strādnieks», 1900. g. Nr. 2.

2 «Latviešu Strādnieks», 1899. g., Nr. 1.

3 «Sociāldemokrāts», 1903. g., Nr. 26.—28.

4 Turpat, Nr. 13.

5 Turpat, Nr. 19.

Jaunā strāva kā izcilākā sabiedriskā kustība Latvijā XIX gadsimtā bija lielā 90. gadu augošās revolucionārās proletariskās cīņas ietekmē un sakarā ar konkrētajiem apstākļiem veica nozīmīgu lomu marksisma un tā filozofijas izplatīšanā Latvijā.

Jaunstrāvnieki ieņem goda pilnu vietu Latvijas strādnieku šķiras atbrīvošanās kustībā. Viņi spēra pirmo soli marksisma izplatīšanā Latvijā, cīņā pret marksismam naidīgiem strāvojuumiem, attīrīja ceļu, lai marksisms varētu sekmīgi izplatīties tālāk. Grandiozajos vēsturiskajos notikumos, kas saistīti ar trijām revolūcijām Krievijā XX gadsimta sākumā, daudziem no bijušajiem jaunstrāvniekiem, īpaši P. Stučkam, J. Rainim, Fr. Roziņam, J. Jansonam-Braunam, P. Daugem, bija redzama loma, bet pati Jaunā strāva deva atzīstamu ieguldījumu Latvijas revolucionārā proletariāta sekmīgo kauju gatavošanā.

Neapšaubāmi, tādi paši izcilākie jaunstrāvnieki kā P. Stučka un Fr. Roziņš jau līdz Jaunās strāvas sagravei izauga kā pirmie izcilie latviešu marksisti.

Pēc Jaunās strāvas darbības perioda Latvijas filozofiskās un sabiedriski politiskās domas vēsture saistās ar imperiālisma un proletārisko revolūciju laikmetu, ļeņinisma uzvaru Latvijas sabiedriskajā domā, ļeņinisko posmu marksistiskās filozofijas attīstībā.

П. ЛАЙЗАН

ФИЛОСОФСКИЕ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ «НОВОГО ТЕЧЕНИЯ»

«Новое течение» является самым выдающимся общественным движением в Латвии в XIX веке. Это движение демократической интеллигенции 90 годов XIX века, которая обращается к марксизму, усваивает и пропагандирует многие важные положения диалектического и исторического материализма, применяет их к конкретной обстановке Латвии, ведет борьбу против буржуазно-националистической и мелкобуржуазной идеологии.

Новотеченцы проделали важную работу в идейно-политическом пробуждении рабочего класса Латвии.

Предвестником «Нового течения» в конце 80 годов является революционный латышский поэт Эд. Вейденбаум. Его

законно считают основоположником латышской революционной и атеистической поэзии. Философский материализм Вейденбаума, так же как новотеченцев середины 90 годов, связан с воинствующим атеизмом. Вейденбаум впервые в истории общественной мысли Латвии борьбу против религии и церкви связывает с борьбой за ликвидацию эксплуататорского строя.

Я. Райнис уже в 90 годах является материалистом и атеистом. В письме к Аспазии в 1897 году Райнис осуждает примирение с религией.

Я. Янсон-Браун идеалистическую философию того времени рассматривает как выражение боязни буржуазии реальной, действительной жизни.

Видное место на философском фронте новотеченцев занимает Фр. Розиньш-Азис. В 1896 году он написал статью «Широкие взгляды». Статья направлена против идеалистической линии газеты «Маяс Виесис» и ее сотрудников К. Балодиса и П. Залите. К. Балодис «широкими взглядами» называет буржуазную эклектическую неокантианскую и неогегелианскую философию, а «узкими взглядами» — марксизм. Выступая против идеалистической философии «широких взглядов» «Маяс Виесиса», Фр. Розиньш защищает марксизм, показывает определяющую роль способа производства в развитии общества, роль труда в развитии человека, подчеркивает, что настоящая движущая сила истории — это народные массы. В начале XX века Розиньш беспощадно разоблачает неокантианскую ревизию марксистской философии.

Новотеченцы показывают исторически переходящий характер капиталистического способа производства, подчеркивают, что этот способ производства будет сменен новым высшим общественным строем. Важное место новотеченцы уделяют уяснению общих черт социализма и коммунизма.

Новотеченцы много внимания уделяют разоблачению идеологии «культы великих мужей» латышской националистической буржуазии и нищестанства.

Новотеченцы показывают подлинную историческую роль пролетариата.

Историю классового общества новотеченцы рассматривают как историю классовый борьбы. Отдельные новотеченцы выступают против тред-юнионистского понимания классовой борьбы (например, статья П. Стучки «Тред-юнионы в Англии») и как главную форму классовой борьбы пролетариата начинают двигать политическую борьбу.

В 1899 году в статье «Чего мы хотим?»¹ Фр. Розиньш уже высказывает идею диктатуры пролетариата.

¹ «Latviešu Strādnieks», 1899. g., Nr. 1.

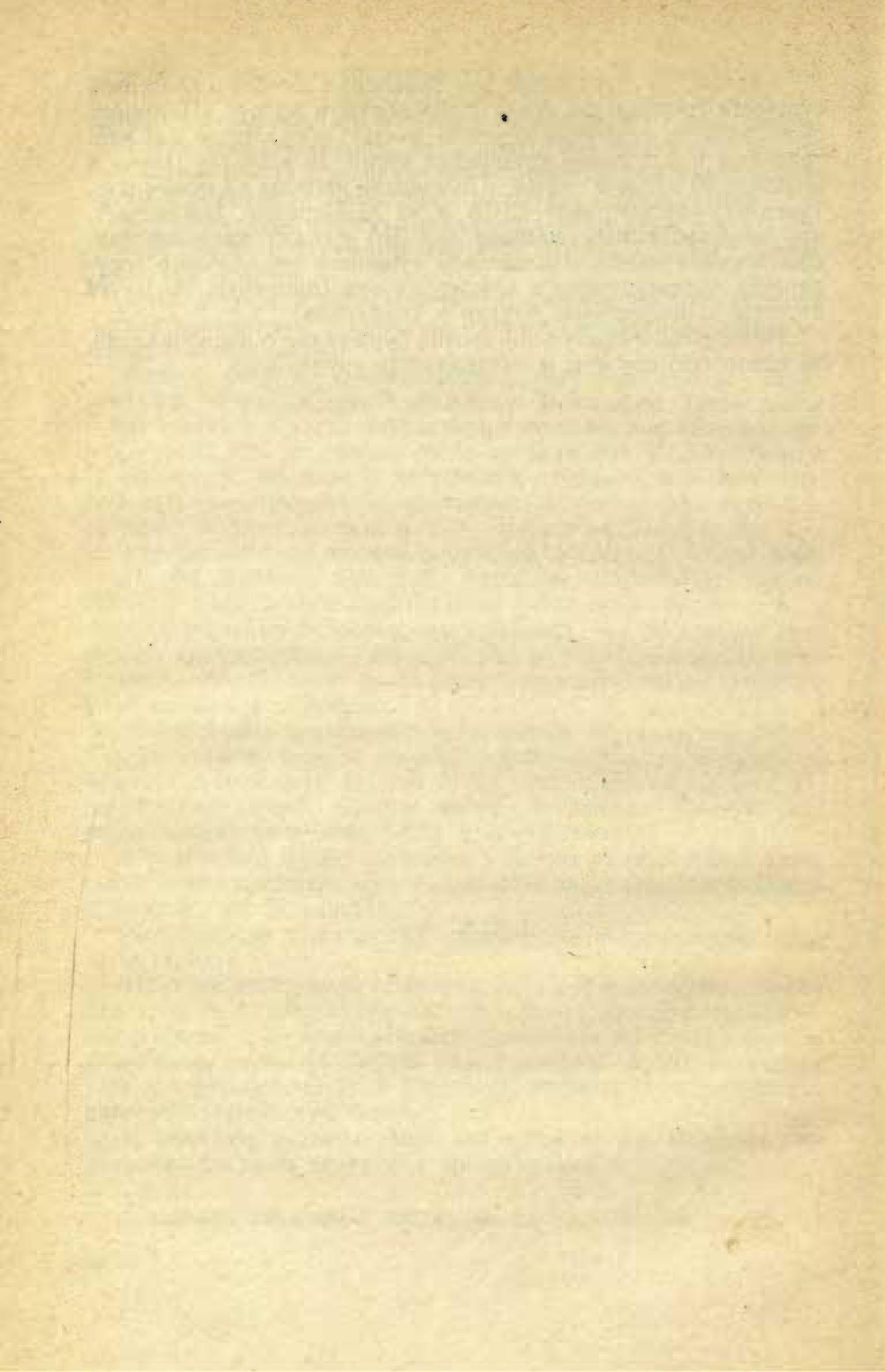

В вопросе о государстве они приходят к выводу о классовой сущности государства. Если Вейденбаум в работе «Историческое развитие судебных законов» считает государство как нейтральный в классовом отношении орган, то «Диенас Лапа» в середине 90 годов в статье «Положение рабочих на новом континенте», рассматривая США и их демократию, показывает, что государственная машина в США служит капиталистам. Аналогичная мысль о классовой сущности буржуазного государства высказывается в других статьях (например, П. Дауге в статье «Либеральные партии в Германии»).

Новотеченцы выступали против буржуазного национализма, за идеологию дружбы и солидарности трудящихся.

Ernsts Karpovics,
prof. filoz. zin. doktors

CĪŅA PRET RELIĢIJU PAR ZINĀTNISKI — MATERIĀLISTISKU PASAULES UZSKATU LATVIJĀ 20. GS. SĀKUMĀ (LĪDZ PIRMAM PASAULES KARAM)

Mūsu gadsimta sākumā kapitālisms Latvijā bija sasniedzis augstu attīstības līmeni. Latvija bija kļuvusi par vienu no cāriskās Krievijas attīstītākajiem rūpnieciski — kapitālistiskajiem rajoniem. Arī lauksaimniecība strauji attīstījās pa kapitālisma ceļu pēc Prūsijas parauga.

Kapitālisma attīstības rezultātā Latvijā saasinājās šķiru cīņa kā pilsētās, tā uz laukiem. 1905. g. revolūcijai tuvojoties, pieauga strādnieku, zemnieku un inteliģences revolucionārā kustība. Līdz ar revolucionārās kustības pieaugumu auga arī sociāldemokrātiskās partijas ietekme masās.

Latvijas proletariāts Latvijas sociāldemokrātiskās partijas vadībā izrādīja 1905. g. revolūcijā augstu revolucionāro aktivitāti un varonību. Ļeņins rakstīja: «Revolūcijas laikā latviešu proletariāts un latviešu sociāldemokrātija ieņēma vienu no vissvarīgākajām, pirmajām vietām cīņā pret patvaldību un visiem vecās kārtības spēkiem.»¹ Sociāldemokrātiskās partijas vadībā noritēja arī zemnieku, bezzemnieku un laukstrādnieku kustība. 1905. gada vasarā partija organizēja plašu laukstrādnieku streiku. Visā 1905. gadā visos pagastos baznīcās un citur noritēja demonstrācijas un mitiņi, bet vairākās apriņķu pilsētās tika organizēta bruņota sacelšanās.

Varonīgā proletariāta un zemniecības revolucionārā kustība ietekmēja arī inteliģenci. Radās labvēlīgi apstākļi antirelīģiskai propagandai. Izplatītākā reliģiozā konfesija Latvijā bija luteranisms. Vairums luterāņu mācītāju bija vācieši — reakcionāri, kas atklāti aizstāvēja vācu baronu intereses. Latviešu mācītāji savā reakcionārismā un padēvībā vācu baroniem neatpalika no

¹ Ļeņins, Raksti, 16. sēj., 230. lpp.

vācu mācītājiem, bet bieži pat pārtrumpoja pēdējos. Baznīcas un mācītāju sociālā loma bija tik atklāta un taustāma, ka katrs bez grūtībām varēja par to pārliecināties. Tas veicināja ateisma izplatīšanu. Partija un progresīvie darbinieki atmaskoja baznīcas reakcionāro lomu. Partijas teorētiskais žurnāls «Sociāldemokrāts» pieveda vairākus faktus, kad mācītāji nodarbojas ar denunciācijām, izsekošanu un izspiegošanu.

Revolucionārā kustība, zemnieku cīņa pret vācu baroniem un viņu kalpiem — luterāņu mācītājiem grāva reliģijas pamatus iedzīvotāju luterāņu vidū. Tādos apstākļos sevišķi lielu lomu ieguva zinātnes, īpaši dabas zinātņu izplatīšana. Tas palīdzēja dziļāk izprast reliģijas šķirisko un antizinātnisko raksturu.

Pavisam citādi ekonomiskie, politiskie un kultūras apstākļi bija Latgalē. Latgale ietilpa bijušās Vitebskas guberņas sastāvā. Šeit valdīja poļu muižnieki un pastāvēja sādžas kopienas iekārtas sistēma, līdzīgi pārējām Krievijas guberņām. Latgale bija ekonomiski un kultūras ziņā atpalikušākā Latvijas daļa. Kapitālisms bija vāji attīstīts. Vienīgi Daugavpilī bija lielākas dzelzceļa darbnīcas. Latgalē valdošā bija katoļiskā reliģija. Pēdējā kalpoja poļu muižnieku interesēm. Katoļu ksendzi veiksmīgi izmantoja šķiru un nacionālas pretrunas starp latgaliešiem un krievu ierēdņiem, starp poļu muižniekiem un latgaļu zemniekiem. Ar katolicisma palīdzību viņi centās pakļaut latgaliešus poļu kultūrai un poļu muižniekiem. To ksendzi nedarīja atklāti, bet maskējoties ar pretošanos rusifikācijas politikai. Cara ierēdņi veda rupju rusifikācijas politiku. Skolās bija aizliegts mācīt dzimtajā valodā, pat par sarunāšanos latviešu valodā sodīja. Par skolotājiem tautskolā varēja būt vienīgi tikai pareizticīgie, bieži vien mazizglītoti uradņiku un rakstvežu dēli, pat slepenpolicijas darbinieki. Latgaliešus katoļus par skolotājiem strādāt nepielaida. Ksendzi mācīja bērnus lasīt latviski, lai pēdējie varētu lasīt garīgas grāmatas. Ar savu politiku ksendzi veicināja pretošanos rusifikācijai un iekaroja autoritāti masās. Tas veicināja reliģijas un baznīcas nostiprināšanos. Sakarā ar to bija diezgan lielas atšķirības reliģiskās cīņas momentos Latgalē un Baltijas Latvijas daļā. Tāpēc dotajā aprakstā tiek apskatītas tikai dabaszinātņu izplatīšanās Latvijas Baltijas daļā.

*

XX gs. sākumā liela nozīme cīņā pret reliģiju par zinātniski — materiālistisku pasaules uzskatu bija partijas žurnālam «Sociāldemokrāts», kas iznāca Londonā, sākot ar 1900. gadu. Žurnāla redaktors bija pazīstamais latviešu marksists Fr. Roziņš-Āzis. Žurnāla uzmanības centrā bija starptautiskās revo-

lūcijas un sociāldemokrātiskās kustības jautājumi, programmas un partijas taktikas jautājumi. Lielu uzmanību žurnāls veltīja arī dialektiskā un vēsturiskā materiālisma un ateisma propagandai. Žurnāls apkaroja Bernšteina oportūnismu un aizstāveja mācību par proletariāta diktatūru un citas marksisma atziņas. Žurnālā ievietoja arī tulkojumus par dažādiem filozofijas, vēsturiskā materiālisma un ateisma jautājumiem, piem., Džonsa Lītena raksts «Vai Jēzus bija sociālists», Pola Lafarga «Marksa vēsturiskais materiālisms», J. Dīcgēna «Sociāldemokrātijas reliģija», A. Pannekoka «Vēsturiskais materiālisms un reliģija» u. c. Bez minētajiem tulkojumiem žurnālā iespieda arī latviešu autoru darbus. 1903. g. janvāra numurā bija ievietots raksts par reliģisko uzskatu izcelšanos un attīstību. 1903. gada jūnija numurā ievietotajā rakstā bez paraksta atmaskota reliģijas un mācītāju reakcionārā loma Latvijā. Balstoties uz bagātīgu faktu materiālu, parādīts, kā latviešu mācītāji cīnās pret izglītību un palīdz vācu baroniem un cara žandarmiem cīnīties pret revolucionāro kustību un sociālismu. Antireliģioza cīņa bija saistīta ar dabas zinātņu propagandu. 1905. g. divos numuros bija ievietots raksts «Par dzīvnieku attīstību», kas iepazīstināja lasītāju ar Č. Darvina un E. Hekkeļa mācību par organiskās dabas evolūciju un atmaskoja antizinātniskās bībeles pasaciņās paustos uzskatus.

Legālajā, cenzūrai pakļautajā presē materiālistisko un ateistisko pasaules uzskatu izplatīja dabas zinātniskajos rakstos. Progresīvā inteligence izmantoja arī reakcionārus žurnālus, lai izplatītu zinātni un progresīvās idejas. Izdevēji, lai piesaistītu vairāk lasītāju, bieži vien iespieda progresīvo autoru rakstus. Tā žurnāls «Apskats» iespieda progresīvā literatūras kritiķa Vižuļa-Pīpiņa rakstus, atreferēja K. Kautska grāmatu «Sabiedriskie instinkti» un katrā numurā iespieda zinātnes jaunumus. Tāpat žurnāls «Austrums» pat pēc 1904. g., kad tas bija nonācis arhireakcionārā rakstnieka un mācītāja Andrieva Niedras rokās, popularizēja dabas zinātņu sasniegumus — piem., iepazīstinot lasītājus ar pazīstamā krievu fiziologa Pavlova mācību. Vairākos rakstos bija sastopama netieša atsevišķu bībeles pasaciņu kritika. Žurnālā «Apskats» 1904. g. Nr. 4 bija ievietots raksts «Pasaules gala pārejošana dabas zinībās», kurā autors, pamatojoties uz zinātnes atziņām, atmasko bībeles teiku par pastardieņu. Minētajā žurnālā Nr. 22 atmaskota māņticība.

Ievērojams popularizētājs šajā periodā bija pazīstamais skolotājs izdevējs A. Jessens. Viņš 1903. g. žurnāla «Austrums» 2., 3. un 4. numurā publicēja garāku apskatu «Uzskati par dabu to vēsturiskā attīstībā.» Autors apskata filozofisko un zinātnisko uzskatu vēsturisko attīstību. Viņš parādīja, kāda nozīme bija materiālistiskajai filozofijai antikajās zinātnēs, kad filozofija

centās sasaistīt sadrumstalotās zināšanas. Antikajā pasaulē, raksta autors, filozofijas un zinātnes svaigais un auglīgais raksturs nobeidzās ar Dēmokrītu, Epikuru un Lukrēciju. Tam seko maldīšanās periods, kura sākumi meklējami jau pie sofistiem, pat pie Platona un Aristoteļa un beidzot kristiānisma periodā sasniedza pilnīgu pagrimumu. Autors parāda, ka tad, kad ideālisms bija kļuvis par valdošo uzskatu, zinātne nespēja tālāk attīstīties. Viņš raksta: «Līdz ar ideālisma attīstīšanos nevīžība, verdziska domu apspiešana, neiecietība un fanātisms arvien vairāk un vairāk pārņēma sabiedrību».¹

Lielu vērību Jessens pievērsa Kanta — Laplasa, Darvina un citu evolūcijas mācību propagandai. Viņš izteica uzskatu par dzīvības izcelšanos no nedzīvās matērijas. Taču Jessens nebija konsekvents materiālists un dialektiķis. Zinātnisku uzskatu attīstību viņš uzskatīja kā garīgu procesu, bet Spensera vulgāro evolūcijas teoriju par pilnīgāko teoriju. Neskatoties uz to, Jessena rakstiem bija liela nozīme cīņā pret reliģiskiem aizspriedumiem. Jāatzīmē arī Jessena raksts «Jauni uzskati par klimata mainīšanos», kas tāpat virzīts pret māņticību.²

XX gs. sākuma legālās preses raksturīgākā īpatnība ir eklektisms. Izdevniecības centās pievilkt pēc iespējas vairāk lasītāju un tāpēc iespieda dažādu virzienu autorus. Blakus dabzinātniskiem rakstiem žurnāli iespieda arī reliģiskus un ideālistisku virzienu rakstus. K. Veinbergs žurnālā «Apskats» 1905. g. Nr. 1. centās pierādīt, ka iespējama dažādo reliģiju samierināšanās. Tajā pašā gadā žurnālā publicējās arī latviešu buržuāziskais filozofs, pozitīvistis eklektiķis J. Balodis.

Žurnālā «Austrums» 1901. gadā 3. un 4. numuros ievietots J. Ermaņa raksts «Optimisms un pesimisms». Ermanis mēģina savienot zinātņi ar reliģiju. Taču pārsvarā žurnālā bija dabas zinātniskie raksti.

Visintensīvākā dabas zinātņu un ateisma propaganda ar rakstiem un lekcijām tika izvēsta 1905.—1907. g. revolūcijas laikā un arī pēcrevolūcijas gados.

Zinātnes popularizēšanā jaunatnes vidū lieli nopelni bija A. Jessenam. Viņa grāmata «Kultūras vēsture», kas iznāca 1906. gadā, guva lielu piekrišanu ne tikai jaunatnē. Šī grāmata atmaskoja reliģijas pasaciņas par pasaules radīšanu. Grāmatas autors labi parādīja cilvēces attīstību, kā arī reliģisko ticējumu izcelšanos, atmasko reliģijas pasaciņas par pasaules radīšanu, kā arī par cilvēka radīšanu. Autors labi parāda kristīgās reliģijas uzskatu vienību ar pagānu reliģijām, atmaskojot baznīcas

¹ «Austrums», 1903. g. Nr. 2., 135. lpp.

² «Apskats», 1903. g. Nr. 42.

mācības par kristietības izcilo vietu. Grāmata ierosināja kritisku pieeju reliģijas dogmām.

Jaunatnes vidū lielu ietekmi guva žurnāls «Jaunības Tekas», ko ar 1910. gadu izdeva A. Jessens. Žurnāls deva populārus rakstus par dažādiem dabas zinātnes jautājumiem — botāniku, zooloģiju, astronomiju, fiziku, ķīmiju, bioloģiju, ģeoloģiju, medicīnu, kultūras vēsturi, vēsturi, politisko ekonomiju u. c. zinātnes nozarēm. Mazajiem lasītājiem bija sava nodaļa. Žurnālā darbojās progresīvākie skolotāji, sabiedriskie darbinieki un marksisisti. «Jaunības Tekas» izdošana bija sitiens reliģiskam jaunatnes žurnālam «Jaunības draugs».

Visintensīvākais un talantīgākais dabas zinātņu sasniegumu popularizators bija R. Makstis. Sākot ar 1906. gadu. R. Makstis izdeva žurnālu «Zinātne un Dzīve». Žurnāls konsekventi popularizēja tā laika progresīvās dabas zinātņu evolūcijas idejas.

Savās lekcijās, rakstos un savā vadītā žurnālā R. Makstis veda cīņu ar ideālismu un galējiem metafiziskiem uzskatiem par dabu. Viņš popularizēja evolūcijas mācību dažādās zinātnes nozarēs. Paša R. Makstis uzskati par dabu veidojās tā laika valdošo progresīvo buržuāzisko dabas zinātnieku ietekmē. Sevišķi liela ietekme viņa uzskatu veidošanā bija E. Hekkelim, V. Beļšem, Flamarionam u. c. Makstis pārtulkoja galvenos Hekkeļa darbus — «Pasaules miklas», «Darvinisms», «Cīņa ap attīstības ideju», «Cilvēka izcelšanās», «Dievs un zinātne», «Monistiskais pasaules uzskats par dabu» u. c. Viņš tulkoja arī citu autoru darbus, kas analizēja un popularizēja Hekkeļa mācību.

R. Makstis daudzpusīgās intereses parāda viņa zinātnisko brošūru saraksts. Vēl 1904. gadā viņš izdeva brošūras: «Saule un mēness», «Zeme debess izplatībā», 1905. g. — «Sauls sistēma», 1908. gadā — «Ieskats debess izplatībā», «Darvinisms un attīstības teorija» un «Ko mums māca zemes vēsture». 1910. gadā — «Vai zemei draud briesmas no Halleja komētas» u. c.

Rakstā «Iz dabas zinātņu vēstures» žurnālā «Zinātne un Dzīve» 1906. gadā R. Makstis parāda, ka attīstība dabā virzās no zemākām formām uz pilnīgākām. Katra sasniegtā pakāpe savā laikā kalpo kā pamats tālākai attīstībai. Arī cilvēks ir gājis virkni attīstības pakāpju, pielāgojoties dažādiem apstākļiem. Taču autors apskata cilvēku un praksi ārpus sabiedrības. Šeit izpaužas viņa materiālisma metafiziskā aprobežotība.

R. Makstis labi atmasko reliģiju, parādot tās izcelšanos un antropomorfisko raksturu, kā arī reliģijas šķirisko būību, jo garīdzniecība vienmēr aizstāvējusi sabiedrības augstākos slāņus. R. Makstis parāda reliģijas cīņu pret zinātņi un zinātnes uzvaru.

Makstis aizstāv dabaszinātnisku materiālismu. Taču viņš nespēj orientēties filozofiskajos virzienos. E. Hekkeļa ietekmē

Makstis par filozofijas pamatvirzieniem uzskata nevis materiālismu un ideālismu, bet monismu un dualismu. Ideālismu viņš identificē ar dualismu.

Žurnālā «Zinātne un Dzīve» pārsvarā iespieda tulkojumus, kas bija virzīti pret ideālismu un populārizēja uzskatus par evolūciju. To pašu veica arī latviešu autoru darbi. 1906. g. pirmajā numurā bija ievietots raksts bez paraksta «Par dzīvības izcelšanos», kurā autors atmaskoja teoriju par dzīvības mūžīgumu un aizstāvēja uzskatu par dzīvības izcelšanos no nedzīvās matērijas.

Evolūcijas uzskatus populārizēja arī citi autori. 1907. g. zinātniski literārajā rakstu krājumā «Vācele» «Mācība par attīstību» raksta autors (bez paraksta) kritizē metafizisko Virhova uzskatu un pierādīja dzīvu organismu dabisko attīstības ceļu bez pārdabisku spēku iejaukšanās.

Pazīstamais latviešu vēsturnieks — marksists Nātre (Emīlija Kurševics) savā rakstā «Markss un Darvins» («Vārpas» 1908. g. Nr. 3.) parāda, ka Darvina attīstības mācība pierāda dabas parādību cēlonisku nosacītību un līdz ar to apgāz reliģiskas pasakas. Tāpēc mācītāji baznīcās nolād darvinismu un noliedz zinātnisko uzskatu.

Ar 1909. gadu sāka iznākt žurnāls «Izglītība», kuru izdeva Latviešu Skolotāju Biedrība. Žurnāla redaktors bija pazīstamais skolotājs un literatūras kritiķis E. Pipiņš-Vizulis. Šis žurnāls tūlīt 1909. gadā uzsāk plašu evolūcijas mācību populārizēšanu. Žurnāls propagandēja arī dabas zinātnes sasniegumus, pirmām kārtām Darvina mācību. Lielākais darvinisma populārizētors šīnī periodā bija skolotājs I. Rāčenis. Rakstā «Evolūcijas ideja bioloģijā» («Izglītība», 1909. g. Nr. 10—12.) I. Rāčenis apskata evolūcijas ideju attīstību filozofijā un dabas zinātnēs. I. Rāčenis gan nepareizi pieskaita Darvinu vulgāriem evolūcionistiem un domā, it kā lēcienus ir parādījis de Frīzs ar mutācijām.

1912. gadā sāka iznākt progresīvā virziena žurnāls «Domas». Šī žurnāla pirmā numurā I. Rāčenis publicēja rakstu «Apgaugļošanās un organiskā evolūcija», kurā iepazīstina lasītājus ar fizioloģijas sasniegumiem un Mendēļa teoriju.

Pret ideālistisku vitālisma teoriju, kā arī metafizisku dzīvības mūžīguma teoriju vērsās K. F. raksts «Dzīvības izcelšanās» («Domas», 1912. g. Nr. 2.—5.). Par bioloģijas jautājumiem un evolūcijas teoriju rakstīja arī ķīmiķis R. Liepiņš. Žurnālā «Domas» 1914. g. 4. numurā R. Liepiņš publicēja rakstu «Hekkelis». Autors izceļ Hekkelļa lielo nozīmi evolūcijas teorijas tālākā attīstībā, kas pretstatā reliģiskām mācībām nostāda zinātnisku uzskatu uz dabu un dzīvību. Taču, kā pareizi norāda R. Liepiņš, Hekkelis bija nekonsekvents cīņā par zinātniski materiālistisku pasaules uzskatu, jo Hekkelis centās atvietot pastāvošo reliģiju ar savu

«monistisko reliģiju». Hekkeļa naturfilozofiskās sistēmas vājību R. Liepiņš izskaidro ar viņa nepietiekamām zināšanām fizikā un ķīmijā. Ķīmiķa R. Liepiņa interese par Hekkeļi ir izsaukta no jaunākiem sasniegumiem ķīmijā un fizikā. Radioaktivitātes atklāšana vedināja uz domām par matērijas attīstību.

Hekkeļa dabas zinātniskos uzskatus propagandēja A. Svābe marksistiskā žurnālā «Tagadne» 1914. gada 6. numurā rakstā «Ernsts Hekkeļš kā reformātors, pētnieks un domātājs». Autors pasvītro, ka Hekkeļa monistiskai reliģijai irniecīga nozīme. Turpretī viņa reliģijas kritikai un prasībai atdalīt baznīcu no valsts un pasludināt reliģiju par privātu lietu ir liela nozīme. Kritizējot Hekkeļa «monistisko reliģiju», A. Svābe pieved Feiebaha vārdus: «...kur dievs tiek pielīdzināts dabai, tur nav ne dabas, bet tikai mistisks divdabis.»

Blakus dabas zinātniskiem rakstiem apskatāmā periodā parādās arī vairāki oriģinālraksti pret reliģiju. Vecais (skolotājs K. Dēķens) žurnālā «Izglītība» 1909. gada 9. numurā ievietoja rakstu «Jēzus dzīves apraksti». Vecais kritiski apskata pretrunīgās ziņas par Jēzus dzīvi un viņa brīnumdarbiem un atmasko reliģijas uzskatus par Jēzu kā dieva dēlu un cilvēku.

Žurnālā «Izglītība» 1910. gadā tika iespiesti Ledsmalieša antireliģiozie darbi. Rakstā «Vecā derība jaunās kritikas gaismā» Ledsmalietis parāda veco derību kā ebreju vēstures atspoguļojumu un ar to ārdā ticību vecās derības pasacīņu dievišķai izcelšanās. 1911. g. žurnāla «Izglītība» 2. numurā ievietots Ledsmalieša raksts «Jēzus persona vēstures gaismā», kurā autors dod jaunās derības kritiku un parāda strīdu par Jēzus personu starp liberāliem un radikāliem teologiem šinī jautājumā. Ja liberālie teologi — raksta Ledsmalietis — nezināja robežas vecās derības kritikā, tad pie jaunās derības viņi piegāja ar bijāšanu, centās saglabāt visas tradīcijas, kas vajadzīgas reliģijai, un par katru cenu pierādīt Jēzus vēsturisko personību. Turpretim radikālie teologi apstrīd Jēzus personību, atsedz pretrunas un pierāda, ka leģenda par Jēzu radusies daudz vēlāk. Radikāļi ar faktiem pierāda, ka Jēzus nav vēsturiska persona, ka Nerons nekad nav vajājis kristīgos un pat Vatikāna Pētera baznīca atradās tai vietā, kur kādreiz atradies Nerona dārzs, kurā sodīja noziedzniekus. Žurnāla «Domas» 1914. gada 1. un 3. numurā iespiests J. Ziemeļnieka raksts «Sociālisms un reliģija», kas vērstas pret reliģiju un pret dieva cēlājiem.

Balstoties uz F. Engelsa darbu «Anti-Dirings», J. Ziemeļnieks parāda reliģijas izcelšanos. Viņš norāda, ka reliģija ir radusies kā sekas no cilvēku atkarības no dabas spēkiem un vēlāk arī no sabiedriskajiem spēkiem. Pamatojoties uz Plehanova darbu «No aizsargāšanās uzbrukumā», J. Ziemeļnieks kritizē Lunačarska «ateistisko reliģiju». Tanī pat laikā autors kritizē arī panteis-

tiskos momentus Spinozas un Ģētes pasaules uzskatā, Hekkeļa «monistisko reliģiju», kā arī daudzu buržūzisko zinātnieku un filozofu piekāpšanos reliģijai. Noraidot dieva cēlējus un «ateistisko reliģiju», J. Ziemeļnieks pasludina, ka mums vajadzīga zinātne, bet ne reliģija.

Liela nozīme ciņā par zinātniski — materiālistisku pasaules uzskatu 1905. gada revolūcijas un pēcrevolūcijas periodā bija marksistisku darbu popularizēšanai un marksisma propagandai, ko veica daži latviešu sociāldemokrāti. Tā, aizliegta rakstu krājumā «Ciba» 1906. gadā rakstā «Drusciņas iz proletariskās filozofijas» sniegti izvilkumi no F. Engelsa grāmatas «Anti-Dirings», kā arī K. Kautska darba «Ētika un materiālistiskā vēstures izpratne». Žurnālā «Rīts» 1906. gada 6. numurā rakstā (bez paraksta) «Ievads vēsturiskā materiālismā» autors iepazīstina lasītājus ar marksistiskiem uzskatiem uz sabiedrību. Autors plaši citē K. Marksa darbus «Filozofijas nabadzība», «Pie politiskās ekonomijas kritikas», «Lui Bonaparts astoņpadsmitais brimērs» u. c.

Šinī pašā žurnālā «Rīts» 1906. gada 25.—30. numuros latviešu marksists Pauls Dauge ievietoja plašāku rakstu «Filozofija un taktika». Dauge visumā taktikas jautājumos aizstāvēja boļševistiskās pozīcijas un kritizēja meņševistisko taktiku. Viņš pareizi parāda pretrunas starp marksistiski-filozofiskiem Beļtova (Pļehanova) uzskatiem un viņa meņševistisko taktiku.

P. Dauge aktīvi popularizē dialektiskā materiālisma atziņas, pie tam īpašu vērību viņš pievērša dialektiskā materiālista J. Dīcgēna popularizēšanai. P. Dauge izdeva latviešu valodā J. Dīcgēna darbus «Filozofijas akvizīts» un «Cilvēka galvas darba būtne».

Aizstāvot filozofijas pamatjautājuma materiālistisko atrisinājumu, P. Dauge raksta: «Ne galvas kausā, bet apkārtējā dzīvā pasaulē visas gudrības atslēga atrodama. Galvas kausā atrodas tikai tas rīks, kas kā spogulī uzķer apkārtnes parādības un kuram ir īpašība un spēja labākās pārziņas nolūkā kopot, sistematizēt, iedalīt un apvienot krāto materiālu.»

P. Dauge kritizēja ne tikai ideālismu, bet arī vienpusīgo ekonomisko materiālismu. Tāpat viņš kritizē arī dažu latviešu marksistu šauro šķiru ciņas izpratni. Taču P. Dauge pielaida arī rupjas principiālas kļūdas. Viņš neizprata marksismu kā vienotu pasaules uzskatu un centās to papildināt ar dīcgenismu un pat ar mahismu. Tikai zem Leņina ietekmes P. Dauge šī perioda beigās sāka pakāpeniski izdzīvot savas kļūdas.

Arī pazīstamais marksists J. Jansons-Brauns savā «Vēsturiskais materiālisms» I daļā, kas iznāca Rīgā 1910. gadā, propagandēja materiālistisku pasaules uzskatu. J. Jansons-Brauns filozo-

fijas pamatjautājumu atrisina materiālistiski, parāda sabiedriskās esamības primaritāti un sabiedriskās apziņas sekundaritāti, pareizi apskata tautas masu un personības lomu vēsturē, kritizē faktoru teoriju un ģeogrāfisko virzienu, atmasko ideālistu un metafiziķi M. Valteri, kā arī revizionistu Bernšteinu. Tomēr arī J. Jansons-Brauns pielaida nopietnas principiālas kļūdas, slavinādams mahismu un enerģētismu. Viņš uzskatīja tos par zinātnes pēdējo vārdu, nesaskatīja mahisma un enerģētisma ideālistisko būtību. J. Jansona-Brauna grāmata iznāca 1910. gadā un bija uzrakstīta vienlaicīgi ar Ļeņina «Materiālisms un empiriokriticisms» iznākšanu. Ļeņina attiecības pret mahismu un enerģētismu J. Jansonam-Braunam kļuva zināmas tikai pēc Ļeņina darba «Materiālisms un empiriokriticisms».

Materiālistisku uzskatu propagandēja arī K. Zalktis (Kārlis Zaltis, vēlāk P. Stučkas Latvijas Valsts Universitātes inženierzinātņu fakultātes docents). Rakstā «Lieta par sevi» «Domās» 1912. gada 8. un 9. numurā K. Zalktis no materiālisma pozīcijām kritizē agnosticismu un empiriokriticismu. Arī rakstā «Par mūžīgām patiesībām», kas publicēts žurnālā «Izglītība» 1910. gada 1. un 2. numurā Zalktis, pamatojoties uz Engelsa «Anti-Dīringu», kritizē metafizisku uzskatu par nemainīgām patiesībām.

Pamatos Zalktis paliek uz dialektiskā un vēsturiskā materiālisma viedokļa. Rakstā «Antropoloģija un etnoloģija materiālu interešu kalpībā», kas iespiests krājumā «Burtnieka pūrs» II sēj., 1913. gadā, K. Zalktis pareizi aizstāv vēsturisko materiālismu no Jankava, M. Valtera u. c. buržuāzisko apmelojēju ideālistiskiem izkropļojumiem. Viņš atmasko arī Berlīnes universitātes profesoru Hanu, kas gribēja apgāzt vēsturisko materiālismu un tuvināt zinātņi reliģijai. K. Zalktis parādīja, ka paša Hana pievestie fakti apgāž nevis vēsturisko materiālismu, bet gan reliģiskas un bībeles mācības.

Taču arī Zalktis, tāpat kā daži citi latviešu marksisti neizprata Ostvalda enerģētisma ideālistisko būtību. Viņš arī piekāpās relativismam un nonāca ideālisma pozīcijās.

Dažu latviešu sociāldemokrātiskās partijas darbinieku filozofiskas kļūdas bija nopietns traucējums cīņā pret reliģiju un ideālismu par zinātniski-materiālistisko pasaules uzskatu. Šo kļūdu teorētiskais avots bija Rietumeiropas marksisma popularizatoru ietekme. Daudzu pirmo latviešu marksistu skati bija vērsti pirmām kārtām uz vācu marksistisko literatūru, galvenām kārtām V. Lībknehta, A. Bēbeļa, K. Kautska, J. Dīcgena u. c. darbiem. No šiem avotiem latviešu sociāldemokrātiskās partijas teorētiskie darbinieki līdz ar marksismu pārņēma arī Rietumeiropas marksisma popularizatoru ierobežotību un kļūdas.

Analizējot dažu latviešu marksistu kļūdas, jāievēro arī tas, ka Latvijas Sociāldemokrātiskās partijas izcilākie darbinieki, kā

Pēteris Stučka, Fricis Roziņš-Āzis u. c. galvenām kārtām nodarbojās ar partijas celtniecības un politiskās vadības jautājumiem un nepievērsa vajadzīgo vērību marksisma teorijas propagandai. Partijas vadības un Ļeņina darbu ietekmē dažu latviešu marksistu pielaistās kļūdas tika pārvarētas. Tā marksitiskās inteliģences daļa, kas bija cieši saistīta ar partiju un strādnieku šķiru, stingri nostājās uz revolucionārā marksisma pozīcijām.

*

Zinātnisku atziņu un ateisma propaganda apskatāmā periodā notika niknā cīņā ar reakcijas spēkiem un tumsoņiem. Tumsoņi — mācītāji uzbruka Darvīna-Hekkeļa evolūcijas mācībai un citām dabas zinātniskām teorijām. Reakcionārās Rīgas Latviešu Biedrības, sauktās «Māmuļas» «mācītie vīri» uzbruka aktīvākiem zinātnisko atziņu popularizātoriem, vajāja žurnālu «Zinātne un Dzīve». Neskatoties uz visu to, reakcionāri un tumsoņi nevarēja apturēt zinātnes uzvaru gaitu, aizkavēt latviešu darbaļaužu atbrīvošanās procesu no reliģijas māņiem. Reliģijas tvaiki bija izdzīti no latviešu darba ļaužu apziņas.

*Доктор философских наук, проф.
Эрнст Карповиц*

БОРЬБА ПРОТИВ РЕЛИГИИ ЗА НАУЧНО- МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ В ЛАТВИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

(до первой мировой войны)

Высокий уровень развития капитализма в Латвии, рост революционного движения, сравнительно высокая культура способствовали успешной борьбе против религиозных предрассудков. Под руководством социалдемократической партии прогрессивные латышские общественные деятели распространяли марксизм, передовые научные учения и атеизм.

До революции 1905 года большое значение в распространении марксизма и разоблачении религии имел теоретический журнал партии «Социалдемократ». Последний печатал как передовые статьи, так и авторские статьи видных латышских

марксистов *Фр. Розиня-Азис, Я. Пелуде* и др. В легальной печати пропаганда атеизма и материалистического мировоззрения проводилась преимущественно путем распространения естественно-научных знаний. В Латвии выходило большое количество книг и журналов, распространявших передовые естественно-научные теории, новости науки и техники. Особенно большое количество журналов и книг вышло в период революции 1905—1907 г.г. и после революции.

Большое внимание уделялось пропаганде эволюционных идей. Пропагандировались гипотеза Канта-Лапласа о происхождении солнечной системы, учение Дарвина, Э. Геккеля, научная геология и т. д. Подвергались критике идеалистические и религиозные взгляды на сотворение мира и человека, на происхождение жизни на земле и др.

Крупнейшим популяризатором эволюционных учений в годы революции 1905—1907 г.г. и в годы реакции был *Р. Макстыс*. Он читал много лекций, писал брошюры, переводил на латышский язык работы Э. Геккеля, Бельше, Фламмарiona и др. Видным популяризатором научных взглядов среди молодежи был учитель *А. Эссенс*. Особой популярностью пользовались его книга «История культуры» и журнал для молодежи «*Яунибас Текас*», а также его статьи в журналах.

В годы нового революционного подъема большое значение имели прогрессивные журналы «*Изглитыба*», «*Домас*», «*Тагадне*», «*Ритс*». Эволюционные идеи в биологии популяризировал *И. Раценис*, в химии *Р. Лиешинш*. В журналах были даны также статьи *Вецайс* (учитель К. Декенс), *Ледсмалиеша* и др., разоблачающие библейские сказки. С философскими статьями выступили марксист *П. Дауге*, *К. Залктыс*.

Необходимо также отметить книгу известного латышского марксиста *Я. Янсона-Брауна* «Исторический материализм» ч. I.

Слабой стороной легальной литературы этого периода была некоторая эклектичность и непоследовательность. Наряду с прогрессивными авторами, разоблачающими религию, иногда печатались также статьи реакционных авторов — пастора *Эрмана*, позитивиста-эклектика *Я. Балода* и др. В статьях *А. Эссена*, *Р. Макстыс*, *И. Рацена* был допущен вульгарно-материалистический подход к явлениям, а иногда допускались и отдельные идеалистические ошибки. Отдельные авторы-марксисты, как *П. Дауге*, *Я. Янсон-Браунс* допускали махистские ошибки, энергетизм и дицгенизм. Лишь под влиянием Ленина «Материализм и эмпириокритицизм» они освободились от этих ошибок.

Несмотря на указанные недостатки пропаганда естественно-научных знаний имела большое значение для распространения атеизма и естественно-научного материалистического мировоззрения.

И. ШИРОКОВ

О ХАРАКТЕРЕ МАТЕРИАЛИЗМА РУССКИХ РЕВОЛЮЦИОННЫХ ДЕМОКРАТОВ XIX ВЕКА

Классики русской материалистической философии в лице Герцена, Белинского, Чернышевского и Добролюбова жили и боролись в условиях ломки старого крепостного строя и развития новых капиталистических отношений в России. Развитие капитализма в России при наличии сильных пережитков крепостного строя привело к ухудшению положения широких крестьянских масс, к усилению эксплуатации их помещиками. Помещики требовали от крестьян все большего прибавочного труда для производства продуктов, которые можно было продавать на рынке. Усиление эксплуатации крестьян помещиками способствовало росту антикрепостнических настроений в народе и обострению классово-борьбы в стране.

Поднимающаяся волна антикрепостнического движения народных масс получила свое отражение в передовой общественно-политической и философской мысли России. Вершиной передовой мысли в России периода кризиса крепостного строя явилась материалистическая философия Герцена, Белинского, Чернышевского и Добролюбова. Русские материалисты были выдающимися мыслителями, передовыми общественно-политическими деятелями, идеологами крестьянской революции. Они беззаветно служили своему народу, самоотверженно боролись против крепостного строя и самодержавия, резко и глубоко критиковали капитализм и решительно разоблачали его апологетов — буржуазных либералов. Всю свою жизнь революционные демократы посвятили делу освобождения трудящихся от классового гнета и эксплуатации. Этому благородному делу они подчиняли свои теоретические взгляды, свое мировоззрение. Теории и философские учения не способные служить средством освобождения трудящихся от классового гнета и эксплуатации они решительно отбрасывали.

Философские и общественно-политические взгляды револю-

ционных демократов формировались на почве русской действительности, в процессе их борьбы против самодержавно-крепостного строя и крепостнической идеологии. В своей борьбе против старого мира и старой идеологии они опирались на передовые идеи своей эпохи, широко использовали прогрессивные взгляды Радищева и декабристов, критически овладели рациональным содержанием диалектики Гегеля и материализма Фейербаха. Вместе с тем русские материалисты проявляли большой интерес к достижениям новейшего естествознания. Они считали, что истинная философия невозможна без самой тесной связи с естественными науками. «Философия без естествознания — пишет Герцен, — так же невозможна, как естествознание без философии». (Избранные философские произведения, том первый, Госполитиздат 1948 г., стр. 93). Основанием философских теорий, указывал Чернышевский, служат «истины открытые естественными науками» («Антропологический принцип в философии». Госполитиздат, 1948 г., стр. 49).

Используя все новое, прогрессивное в науке и философии, русские материалисты в то же время враждебно относились к реакционным взглядам и теориям. Они вели непримиримую борьбу против идеализма, агностицизма и примиренчества к ним, критиковали недостатки старого метафизического материализма, опровергали вульгарный материализм. В борьбе против отсталых и враждебных философских взглядов русские революционные демократы развивали прогрессивное материалистическое мировоззрение.

*

Философские взгляды русских революционных демократов в течение многих десятилетий не подвергались систематическому и всестороннему научному исследованию. Буржуазные историки философии либо игнорировали заслуги революционных демократов в развитии философской мысли, замалчивали их прогрессивное материалистическое мировоззрение, либо — искажали философские взгляды великих материалистов. Недооценивал и в целом неправильно освещал философские взгляды революционных демократов Плеханов в своих статьях, посвященных этому вопросу. По мнению Плеханова, Белинский и Герцен в своем философском развитии не пошли дальше ранней стадии фейербаховского материализма, а Чернышевский и Добролюбов «были убежденными последователями Фейербаха . . . последней стадии развития». Лишь только Ленин дал правильную общую оценку мировоззрения русских революционных демократов, считая, что они стояли на уровне

цельного философского материализма и вплотную приблизились к диалектическому материализму.

Наши советские философы с большим опозданием начали по-настоящему изучать философское наследство революционных демократов. Заметный поворот в этой области наметился после философской дискуссии по книге Г. Ф. Александрова «История западноевропейской философии». За истекший период после философской дискуссии была проведена большая положительная работа по изучению и популяризации русской материалистической философии XIX века. Философским взглядам русских материалистов посвящены многие диссертации, монографии, сборники, статьи и брошюры.

В процессе этой работы, наряду с другими важными вопросами, перед исследователями встал вопрос о характере материализма русских революционных демократов, вопрос о том, к какой форме материализма отнести русскую материалистическую философию XIX века. Решая этот вопрос товарищи, специализирующиеся в области истории русской философии, не пришли к единому мнению. Некоторые из них относят материалистическую философию революционных демократов ко второй форме домарксовского материализма. Так, например, М. Сидоров рассматривает материалистическое мировоззрение революционных демократов, как вершину и неотъемлемую часть второй формы философского материализма. «Нам представляется более правильным считать, — пишет М. Сидоров, что русские материалисты XIX века разрабатывали систему взглядов завершающую домарксовскую философию, что русская материалистическая философия была вершиной домарксовской философской мысли, что она составляла неотъемлемую часть второй формы материализма» («Вопросы философии» № 3, 1953 г., стр. 66). Ко второй форме философского материализма классики марксизма относили материализм XVII—XVIII веков, а также материализм Фейербаха. Тов. Сидоров не проводит существенного различия между второй формой материализма и материализмом русских революционных демократов. Он не находит в русском материализме никаких качественно новых черт, несвойственных старому буржуазному материализму и неукладывающихся в его рамки. Рассматривая русскую материалистическую философию как вершину и неотъемлемую часть второй формы материализма тов. Сидоров тем самым ограничивает роль русских революционных демократов в развитии философской мысли продолжением и завершением философских учений буржуазных материалистов — метафизиков. Нельзя согласиться с такой оценкой заслуг великих русских материалистов в развитии философской мысли.

Метафизический материализм несмотря на его ограниченность в течение двух столетий выполнял положительную роль, вел борьбу против идеализма и поповщины и был тесно связан с естествознанием. Но в середине XIX века, когда развернулась общественно-политическая и философская деятельность русских революционных демократов, метафизический материализм исчерпал свои возможности, перестал быть прогрессивным мировоззрением, отживал свой век. Закат метафизического материализма был обусловлен великими открытиями в естествознании, развитием производительных сил общества и ростом классового антагонизма. В этих условиях продолжением и совершенствованием старого метафизического материализма могли заниматься лишь отсталые, консервативные люди, а не передовые общественные деятели и мыслители, которыми были в свое время русские революционные демократы. Нельзя себе представить русских революционных демократов в роли продолжателей и завершителей учений буржуазных материалистов-метафизиков.

Другие специалисты в области истории русской философии определяют материалистическую философию русских революционных демократов как особую, самостоятельную форму домарксистского материализма. Так, например, М. Иовчук рассматривает мировоззрение русских революционных демократов, как новую третью форму домарксовского материализма, качественно отличающуюся от материализма XVIII века и материализма Фейербаха. Возражая тов. Сидорову М. Иовчук пишет: «По мнению М. Сидорова нет никакого основания утверждать, что русские материалисты Герцен, Белинский, Чернышевский, Добролюбов создали новый вид материализма, качественно отличный от материализма XVIII века и материализма Фейербаха» («Коммунист» № 11, 1953 г., стр. 95). «Материалистическая философия революционных демократов XIX века в России, — продолжает М. Иовчук, — соответствующая интересам крестьянства и других трудящихся классов в период кризиса и падения феодализма, представляет собой новый вид материализма, существенно отличающийся от материализма идеологов буржуазии» («Коммунист» № 11, 1953 г., стр. 97).

Возражение тов. Иовчука против растворения русской материалистической философии XIX века в буржуазном метафизическом материализме является правильным. Но его позитивный взгляд на характер материализма русских революционных демократов представляется нам несостоятельным. Выдвинутое им положение о том, что материалистическое мировоззрение революционных демократов представляет собой третью форму домарксовского материализма, не соответствует действительной

истории развития материалистической философии и противоречит высказываниям Энгельса о формах материализма. Энгельс как известно, говорил о двух формах домарксовского философского материализма. К первой форме он относил материализм древнего мира, ко второй — материализм XVIII века и материализм Фейербаха.

Если тов. Иовчуку посчастливилось открыть новую форму домарксовского материализма, качественно отличающуюся как от метафизического материализма буржуазных философов, так и от диалектического материализма Маркса и Энгельса, то он должен был четко определить качественную специфику этой новой формы материализма, показать ее характерные черты, как это сделал в свое время Энгельс в отношении первой и второй форм домарксовского материализма. Энгельс показал, что материализм древнего мира был наивным и стихийным, в этом заключается особенность первой формы материализма. Характерными чертами буржуазного материализма он считал механицизм, метафизичность, созерцательность, идеалистический взгляд на историю, в этом заключается специфика второй формы материализма. В отличие от Энгельса тов. Иовчук не дал конкретной характеристики третьей формы домарксовского материализма, не назвал ни одной ее специфической черты, не показал в чем именно выражается ее качественное отличие от других форм философского материализма.

Научная история философии показывает, что новые формы материализма возникают не так часто. От возникновения первоначального стихийного материализма древнего мира до возникновения буржуазного метафизического материализма прошли тысячелетия; от возникновения буржуазного метафизического материализма до возникновения марксистского диалектического материализма прошли столетия. Тов. Иовчук, вопреки историческим фактам утверждает, что в середине XIX века почти одновременно возникли две качественно различные формы философского материализма: третья форма домарксовского материализма к которой он относит русскую материалистическую философию XIX века, и марксистский диалектический материализм. Тов. Иовчук не потрудился объяснить причины открытой им аномалии в истории материалистической философии.

Энгельс указывал, что философский материализм принимает новый вид, новые формы в связи с великими, составляющими эпоху, открытиями в естествознании. Деятнадцатый век был именно веком великих естественно-научных открытий, благодаря которым естествознание стало диалектическим по своему содержанию. Новое диалектическое содержание естествознания XIX века получило свое философское обобщение и выражение

в диалектическом материализме. Никакая другая форма материализма не могла возникнуть на базе естественно-научных открытий в XIX веке. Диалектический материализм как новая, высшая форма философского материализма пришел на смену не какой-то третьей форме домарковского материализма, а буржуазному метафизическому материализму. Третьей формы домарковского материализма история философии не знает.

*

Рассмотренные нами взгляды на характер русской материалистической философии XIX века, несмотря на их различие, имеют одну общую черту, именно желание насильственно втиснуть русский материализм в рамки одной определенной формы философского материализма. Одни стараются уложить русскую материалистическую философию в рамки метафизического материализма, другие хотят вместить ее в границы так называемой третьей формы домарковского материализма. Между тем как в действительности мировоззрение русских революционных демократов не укладывается целиком в рамки какой-нибудь одной определенной формы материализма.

Это мировоззрение является сложным и противоречивым. Оно содержит в себе непреодоленные до конца недостатки старого метафизического материализма и неразвитые элементы нового диалектического материализма. Борьба между остатками старой формы материализма и элементами новой высшей его формы красной нитью проходит через все мировоззрение русских революционных демократов.

Будучи передовыми людьми своего времени, противниками старых общественных порядков и отживших теорий, русские революционные демократы не могли оставаться на позициях старого буржуазного материализма, неспособного служить теоретическим оружием революционной освободительной борьбы трудящихся масс против крепостного строя, самодержавия, классового гнета и эксплуатации. Они жадно следили за каждым новым словом отечественной и зарубежной науки и философии, стремясь выработать теорию, мировоззрение, способное служить делу практического изменения русской действительности, делу революционной освободительной борьбы трудящихся масс. «В течение около полувека, примерно с 40-х и до 90-х годов прошлого века, — пишет Ленин, — передовая мысль в России под гнетом невиданного дикого и реакционного царизма, жадно искала правильной революционной теории, следя с удивительным усердием и тщательностью за всяким и каждым «послед-

ним словом» Европы и Америки в этой области» (В. И. Ленин, Соч., т. 31, изд. 4-е, стр. 9).

Исходя из потребностей революционной практической борьбы, опираясь на данные новейшего естествознания, а также критически используя диалектику Гегеля, русские революционные демократы направляли свои усилия на преодоление ограниченности и существенных недостатков старого материализма, на поиски путей ведущих к новой высшей форме материалистического мировоззрения. Они обогащали философский материализм данными науки, наделяли его некоторыми качественно новыми диалектическими чертами несвойственными старому метафизическому материализму и не укладывавшимися в его рамки.

Старому буржуазному материализму была чужда идея развития мира «Вторая своеобразная ограниченность этого материализма, — пишет Энгельс, — заключается в неспособности его понять мир, как процесс, как такую материю, которая находится в непрерывном историческом развитии» («Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии», Изд. 1948 г., стр. 21).

Русские революционные демократы преодолели в основном метафизический взгляд на мир, отбросили неисторическую точку зрения буржуазных материалистов на природу и общество. Природу они рассматривали как процесс непрерывного изменения и развития. «Жизнь природы, — говорит Герцен, — непрерывное развитие». «Природу остановить нельзя: она — процесс, она течение, перелив, движение, она уйдет между пальцами» (Герцен, Избранные философские произведения, том первый, Госполитиздат, 1948 г., стр. 128).

Добролюбов говорил что «в мире все подчинено закону развития». Развитие в природе революционные демократы понимали, как возникновение нового и отмирание старого. «В этом непрерывном движении всего живого, — пишет Герцен, — в этих повсюдных переменах природа обновляется, живет, ими она вечно молода» (Избранные философские произведения, том второй, Госполитиздат, 1948 г., стр. 29).

«Природа не стареет, — говорит Чернышевский, — вместо увядших произведений своих она рождает новые». («Эстетическое отношение искусства к действительности», Госполитиздат 1948 г., стр. 70).

Применяя идею развития к природе русские революционные демократы поднялись на голову выше не только метафизических материалистов, но и идеалиста-диалектика Гегеля. Гегель так же, как и материалисты метафизики, придерживался неисторического взгляда на природу, не признавал развития

природы во времени, отрицал обновление природы. «При всем бесконечном многообразии изменений совершающихся в природе, — пишет Гегель, — в них обнаруживается лишь круговращение, которое вечно повторяется; в природе ничто не ново под луной, и в этом отношении многообразная игра ее форм вызывает скуку. Лишь в изменениях, совершающихся в духовной сфере появляется новое». (Гегель, Соч., т. VIII, 1935 г., стр. 51—52).

Свой неисторический взгляд Гегель распространил и на живую природу. Он отрицал идею развития живой природы от низших ее форм к высшим. «Человек, — говорит он, — не развился из животного, как и животное не развилось из растения; каждое существо есть сразу и целиком то, что оно есть» (Гегель, Соч., т. II, стр. 356).

Такой взгляд на природу чужд был русским материалистам XIX века. Идею развития революционные демократы распространяли и на общество. Общественную жизнь они рассматривали как непрерывный, бесконечный процесс развития человечества. Белинский писал: «Нет предела развитию человечества, и никогда человечество не скажет себе: стой, довольно, дальше идти некуда» (Избранные философские произведения том II, Госполитиздат, 1948 г., стр. 143).

В противоположность метафизическим материалистам, которые смотрели на историю общества как на результат человеческих заблуждений и нагромождение ошибок, а изменения в жизни общества объяснял различными случайностями, русские революционные демократы рассматривали развитие общества как закономерный исторический процесс, как последовательную смену низших форм общественной жизни высшими.

Добролюбов писал «что история в своем ходе совершенно независима от произвола частных лиц, что путь ее определяется свойством самих событий, а вовсе не программю, составленною тем или другим историческим деятелем». Нельзя, говорит он, «ставить частный произвол выше, чем неизбежную связь и последовательность исторических явлений». (Избранные философские произведения т. I, Госполитиздат, 1948 г., стр. 194). Идею развития общества революционные демократы конкретно применяли к обоснованию необходимости и закономерности коренных изменений в общественной жизни русского народа.

«Так точно и в наблюдениях над русской жизнью, — пишет Добролюбов, — изменения и переделки, предполагаемые и совершаемые в ней, могут нас привести к одному только непреложному заключению: значит устройство русской жизни оказалось неудовлетворительным, значит, есть что-то такое неладное в ней, и русские люди хотят избавиться от существующих неудобств и изменить свое положение к лучшему». (Избранные

философские произведения т. II, Госполитиздат, 1948 г., стр. 216).

Идея развития общества красной нитью проходит через все мировоззрение революционных демократов.

Материалисты-метафизики не имели понятия о единстве и взаимопроникновении противоположностей. Они абсолютизировали противоположности, рассматривали их как неподвижные и внешние друг другу. Единство и взаимопроникновение противоположностей с их точки зрения, является абсурдным и принципиально невозможным. В отличие от буржуазных материалистов русские материалисты довольно часто высказывали мысль о единстве и взаимопроникновении противоположностей. «Живая истина, говорит Белинский, — состоит в единстве противоположностей» (Избранные философские произведения т. I, 1948 г., стр. 468).

«Всякая жизнь, — пишет Чернышевский, — есть поляризация... всюду видите раздвоение сил, стремящихся по противоположным направлениям» (Сочинения т. XII, 1949 г., стр. 52). Герцен считал что целое состоит из противоположных моментов» взаимно друг в друга стремящихся и друг от друга отторгающихся» (Избранные философские произведения т. I, 1948 г., стр. 77). Понятие единства и взаимопроникновения противоположностей русские материалисты конкретизировали в категориях общего и отдельного, внутреннего и внешнего, причины и следствия, формы и содержания и др. «Все живое, живо и истинно только как целое, как внутреннее и внешнее, как всеобщее и единичное — существующее. Жизнь связывает эти моменты; жизнь — процесс их вечного перехода друг в друга». (Герцен, Избранные философские произведения т. I, 1948 г., стр. 61). «Каждая причина — действие и каждое действие — причина». (Герцен, Избранные философские произведения, т. I, 1948 г., стр. 103). «Общее без особенного и индивидуального действительно только в чистом мышлении, а в живой, видимой действительности она... мертвая мечта» (Белинский, Избранные философские произведения, т. I, 1948 г., стр. 585).

Русские материалисты близко подошли к пониманию единства и взаимопроникновения противоположностей, как всеобщего принципа действительности.

Материалисты-метафизики не имели понятия о превращении количественных изменений в качественные. Все изменения, происходящие в мире, они сводили только к количественным изменениям; им непонятна была мысль о качественных изменениях явлений, о качественном обновлении картины мира.

Русские материалисты, вполне определенно говорили о превращении количественных изменений в качественные. Так, например, Чернышевский пишет: «Когда вода, по каким-то ни-

было обстоятельствам, обнаруживает очень мало теплоты, она бывает твердым телом — льдом; обнаруживая несколько больше теплоты, она бывает жидкостью; а когда в ней теплоты очень много, она становится паром... количественное различие переходит в качественное различие». («Антропологический принцип в философии», Госполитиздат, 1948 г., стр. 34).

В другом месте Чернышевский еще более определенной говорит о превращении количественных изменений в качественные, о возникновении новых качеств предметов и явлений. «Из соединения в известных пропорциях водорода и кислорода, — пишет он, — образуется вода, имеющая множество таких качеств, которых не было заметно ни в кислороде, ни в водороде» («Антропологический принцип в философии» Госполитиздат, 1948 г. стр. 36).

Превращение количественных изменений в качественные русские материалисты рассматривали, как объективный закон природы и общества. Диалектику революционные демократы в известной мере применяли к материалистической теории познания.

Герцен, например, диалектически решал вопрос о движении познания от явлений к сущности. Познание явлений и познание сущности он рассматривал, как различные моменты единого противоречивого процесса отражения внешнего мира в человеческом сознании. Сущность познается не иначе, как через познание явлений. Критикуя метафизические, агностические положения теории познания Локка, Герцен пишет «Локк нелогически решил, что сущность знать нельзя, потому только, что она неотделима от проявлений, в то время, как в них-то и можно узнать сущность» (Избранные философские произведения, т. I, 1948 г., стр. 277).

Сущность Герцен понимал, как внутреннее содержание явления, а явление — как внешнее обнаружение сущности. Сущность и явление неотделимы друг от друга. Критикуя метафизический взгляд «дилетантов» на соотношение сущности и явления, — Герцен говорит, — «Им хочется освободить сущность, внутреннее так, чтобы можно было посмотреть на него; они хотят какого-то предметного существования его, забывая, что предметное существование внутреннего именно внешнее; внутреннее не имеющее внешнего, просто — безразличное ничто... Словом, внешнее есть обнаруженное внутреннее и внутреннее потому внутреннее, — что имеет свое внешнее.

Внутреннее без внешнего — какая-то дурная возможность, потому что нет ему проявления; внешнее без внутреннего — бессмысленная форма, не имеющая содержания» (Избранные философские произведения т. I, 1948 г., стр. 22).

Герцен диалектически подходил к решению вопроса о познании истины. Познание истины, по Герцену, означает противоречивый, ступенчатый, бесконечный процесс углубления мысли в предметный мир. Истина познается в процессе борьбы сменяющихся друг друга теорий и систем, каждая из которых лишь частично выражает вечно развивающуюся истину. Критикуя метафизический взгляд «буддистов» на познание истины, Герцен пишет «Они не могут привыкнуть к вечному движению истины, не могут раз навсегда признать, что всякое положение отрицается в пользу высшего и что только в преемственной последовательности этих положений, борений и снятий проторгается живая истина». (Избранные философские произведения, т. I, 1948 г., стр. 80).

Герцен вплотную подошел к пониманию диалектики абсолютной и относительной истины.

Диалектически подходил к решению вопроса об истине и Чернышевский. Общеизвестна диалектическая постановка им вопроса о конкретности истины. «Отвлеченной истины нет, — говорил Чернышевский, — истина конкретна, т. е. определенное суждение можно произносить только об определенном факте, рассмотрев все обстоятельства, от которых он зависит». «Например, благо или зло — дождь? Этот вопрос отвлеченный, определительно на него ответить нельзя; иногда дождь приносит пользу, иногда, хотя реже, приносит вред... Пагубна или плодотворна война? Вообще нельзя отвечать на это решительным образом; надобно знать, о какой войне идет дело, все зависит от обстоятельств времени и места» (Соч., т. III, 1949 г., стр. 208).

Применяя диалектику к решению некоторых важных вопросов материалистической теории познания русские революционные демократы оставили далеко позади себя материалистов-метафизиков и значительно продвинулись в сторону диалектического материализма. Главным недостатком метафизического материализма, как указывал Маркс, является созерцательное отношение к действительности. Материалисты-метафизики ограничивались лишь тем или иным объяснением мира, не ставя задачи практического изменения его. Русские революционные демократы преодолели в основном созерцательность старого материализма и внесли в материалистическое мировоззрение элемент активности, действительности. Они осуждали буржуазных философов за их абстрактно-теоретическое отношение к природе, осуждали поэтов и писателей за их праздное любованье природой. К природе, говорит Герцен. — надо обращаться «не для того, чтобы успокоиться, отделаться от страданий, смотреть в безучастном созерцании с высоты олимпийского величия, как Гете, на треволненный мир и любоваться брожением этого ха-

оса, бессильно стремящегося установиться» (Избранные философские произведения т. II, 1948 г., стр. 16).

Герцен осуждал «неприлагаемые теории, неведение практики». Неумалая значения теоретического познания природы русские материалисты не упускали из виду и задачу практического изменения ее. Они понимали, что человек посредством своей практической деятельности может овладеть силами внешней природы и поставить их себе на службу. «Мы принимаем за арифметическую истину, — пишет Чернышевский, — что со временем человек вполне подчинит себе внешнюю природу, насколько будет ему нужно, переделает все на земле сообразно с своими потребностями, отвратит или обуздает все невыгодные для себя проявления сил внешней природы, воспользуется до чрезвычайной степени всеми силами ее, которые могут служить ему в пользу» (Избранные экономические произведения т. II, 1948 г., стр. 170). Человек покоряет силы природы и ставит их себе на службу в процессе упорной и тяжелой практической борьбы с природой. «Всякое важное дело человека, — говорит Чернышевский, — требует сильной борьбы с природой». Чернышевский понимал, что человеческая практика, до известной степени, изменяет естественное состояние природы, ограничивает пределы ее непосредственной данности, дополняет ее творения произведениями творческого труда человека. Человек, — говорит Чернышевский, — «производит нечто такое, что не производит природа».

Буржуазные философы, включая и материалистов, отгораживали философию от народных масс, считали ее достоянием верхушки эксплуататорских классов. Русские революционные демократы ставили материалистическую философию на службу народу, подчиняли ее задачам практической борьбы трудящихся масс за изменение общественной жизни. Они рассматривали материалистическое мировоззрение как руководство к революционному действию, как теоретическое орудие практического изменения русской действительности. В тяжелых условиях самодержавно-крепостной России, русские материалисты последовательно проводили «идею крестьянской революции, идею борьбы масс за свержение всех старых властей» (Ленин). Философской основой идеи крестьянской революции служило материалистическое мировоззрение революционных демократов, их диалектика, которую они считали «алгеброй революции». Ставя философию на службу революционной практики русские материалисты в то же время признавали руководящее значение практики для философии, для теории вообще. «Практика, — говорил Чернышевский, — непреложный пробный камень всякой теории». Практика, с точки зрения Чернышевского, является объективным критерием человеческих действий, чувств и мысли,

она решает спорные вопросы, устанавливает истину, разоблачает обман. «Практика, — пишет Чернышевский, — великая разоблачительница обманов и самообольщений не столько в практических делах, но и также в делах чувства и мысли.

Потому-то в науке ныне принята она существенным критерием всех спорных пунктов» («Эстетическое отношение искусства к действительности». 1948 г., стр. 145). В понятие практики Чернышевский включает «материальную... умственную и нравственную деятельность человека». Никто из буржуазных материалистов не рассматривал практику в таком широком плане и никто из них не придавал ей такого значения для теории, как русские материалисты. Успешно преодолевая основные пороки старого буржуазного материализма, русские революционные демократы двигались вперед по пути ведущему к диалектическому материализму. Но они не сумели до конца освободиться от влияния буржуазного метафизического материализма. Мировоззрение революционных демократов не свободно от элементов механицизма. В ряде случаев русские материалисты не приводили качественной грани между мертвой и живой природой. Чернышевский, например, считал, что деление природы на неорганическую и органическую не является реальным и проводится только в целях практического удобства. Жизнь, революционные демократы, нередко сводили к сложным химическим процессам, а науку о жизни рассматривали, как составную часть химии. «Химия и физиология, — говорит Герцен, — имеют предметом один процесс; физиология есть химия многоначальных соединений» (Избранные философские произведения том I, 1948 г., стр. 328).

«Физиология и медицина находят, — пишет Чернышевский, — что человеческий организм есть очень многосложная химическая комбинация, находящаяся в очень многосложном химическом процессе, называемом жизнью» (Антропологический принцип в философии, изд. 1948 г., стр. 70).

В мировоззрении некоторых революционных демократов сохранились остатки антропологического принципа буржуазных материалистов. Рассматривая человека, русские материалисты выдвигали на первый план не общественную природу человека, а его физическую материальную природу. Они не подчеркивали общественный характер сознания человека, рассматривая человеческое сознание как только свойство мозга.

Жизнь, деятельность и мышление человека революционные демократы пытались объяснить исходя главным образом из материальной природы человеческого организма, из законов природы. Вопрос о влиянии на жизнь, деятельность и сознание человека условий материальной жизни общества они оставляли в тени. Антропологический принцип, говорит Чернышевский,

«состоит в том, что на человека надобно смотреть как на одно существо, имеющее только одну натуру, чтобы не разрезывать человеческую жизнь на разные половины, принадлежащие разным натурам, чтобы рассматривать каждую сторону деятельности человека, как деятельность или всего его организма от головы до ног включительно, или, если она оказывается специальным отправлением какого-нибудь особенного органа в человеческом организме, то рассматривать этот орган в его натуральной связи со всем организмом» (Антропологический принцип философии, изд. 1948 г., стр. 103).

Революционные демократы не сумели преодолеть идеалистический взгляд на историю, свойственный всем буржуазным философам, включая и материалистов. Они сделали некоторые отступления от исторических концепций буржуазных материалистов, высказали ряд положений противоречающих идеалистическому пониманию истории, обратили известное внимание на важность материальных, экономических факторов в жизни человека, в развитии общества. Так, например, Герцен писал «Если бы не было неразвитых, дурно развитых, изуродованных экономических отношений, то не было бы и желания выпутаться из них и дойти до разумных» (Избранные философские произведения, том II, 1948 г., стр. 318).

«В самом деле. — говорит Чернышевский, — не надо забывать, что человек не отвлеченная юридическая личность, но живое существо, в жизни и счастья которого материальная сторона (экономический быт) имеет великую важность» (Соч., т. IV, 1948 г., стр. 740).

Добролюбов неоднократно высказывал положение о решающей роли народных масс в истории. Но все эти спорадические, фрагментарные высказывания не оказали существенного влияния на общую историческую концепцию революционных демократов. В целом они оставались на позициях идеалистического понимания истории. Движущей силой исторического развития общества революционные демократы считали просвещение, распространение передовых прогрессивных идей в народе, в массах. Материальные, экономические факторы имеют значение в развитии общества постольку, поскольку они способствуют просвещению, распространению знаний. Белинский пишет «Как бы не велики были внешнее благоденствие и внешняя сила какого-нибудь общества, — но если в нем торговля, промышленность, пароходство, железные дороги и вообще материальные движущие силы, составляют первоначальные, главные и прямые, а не вспомогательные только средства к просвещению и образованию, — то едва ли можно позавидовать такому обществу» (Избранные философские произведения т. II, 1948 г., стр. 246).

«Восточный человек, — говорит Герцен, — не понимал своего

достоинства; оттого он был в прахе валяющийся раб, или необузданный деспот» (Избранные философские произведения, том I, 1948 г., стр. 139). Выходит, что человеку в классовом обществе достаточно понять свое достоинство и он не будет рабом, крестьянином, наемным пролетарием.

Русские революционные демократы лишь в основном преодолели недостатки старого материализма, но не освободились от них полностью и до конца. Они прошли большой путь от метафизического материализма к диалектическому, но не произвели революционного переворота в философии, не создали качественно новой формы материализма.

Революционные демократы развивали свое мировоззрение в направлении диалектического материализма и вплотную подошли к последнему, но они не решили задачи органического соединения материализма и диалектики в единое целое качественно новое диалектически-материалистическое мировоззрение. Мировоззрение русских революционных демократов представляет собой переходную ступень от второй формы материализма к третьей, — от материализма метафизического к материализму диалектическому. Русские революционные демократы не могли создать новой формы материализма в силу отсталости русской действительности и крайне тяжелых условий их борьбы за новые формы общественной жизни и новое мировоззрение. Качественно новая форма материализма (диалектический материализм) была создана идеологами рабочего класса Марксом и Энгельсом на основе обобщения опыта классовой борьбы в капиталистическом обществе и новейших достижений естествознания XIX века.

I. Širokova

PAR XIX GADSIMTA KRIEVU REVOLUCIONĀRO DEMOKRĀTU MATERIĀLISMA RAKSTURU

Krievu revolucionārie demokrāti bija izcili domātāji, progresīvi sabiedriski politiskie darbinieki, zemnieku revoļūcijas ideologi. Viņi nesavtīgi kalpoja savai tautai, pašreizējai cīņās pret dzimtbūniecisko iekārtu un patvaldību, asi un dziļi kritizēja kapitālismu un nesaudzīgi atmaskoja tā apoloģētus — buržuāziskos liberāļus.

Krievu revolucionāro demokrātu filozofiskie uzskati daudzus desmitu gadu laikā netika sistemātiski un vispusīgi zinātniski

pētīti. Ievērojams pagrieziena šinī ziņā iezīmējās tikai pēc filozofiskās diskusijas par G. Aleksandrova grāmatu «Rietumeiropas filozofijas vēsture». Laika posmā pēc filozofiskās diskusijas tika veikts liels pozitīvs darbs krievu XIX gadsimta materiālistiskās filozofijas pētīšanā un popularizēšanā.

Šī darba procesā, blakus citiem svarīgiem jautājumiem, izvirzās jautājums par krievu revolucionāro demokrātu materiālisma raksturu, jautājums par to, kādai materiālisma formai pieskaitāma krievu XIX gadsimta materiālistiskā filozofija.

Risinot šo jautājumu, biedri, kas specializējas krievu filozofijas vēstures laukā, nenonāca pie vienota uzskata.

Daži no viņiem revolucionāro demokrātu materiālismu apskata kā otru materiālisma formu, t. i., kā metafizisko materiālismu.

Citi raksturo revolucionāro demokrātu materiālismu kā īpašu patstāvīgu filozofiskā materiālisma formu.

Dotajā rakstā krievu revolucionāro demokrātu filozofiskie uzskati tiek apskatīti kā pārejas pakāpe no metafiziskā materiālisma uz dialektisko materiālismu. Revolucionārie demokrāti attīstīja savu pasaules uzskatu, virzoties uz dialektisko materiālismu un gala rezultātā tuvu nonāca pie tā, bet viņi vēl pilnīgi neatbrīvojās no vecā mehaniskā materiālisma trūkumiem, līdz galam neatrisināja uzdevumu par materiālisma un dialektikas organisku savienošānu vienotā veselā, kvalitatīvi jaunajā pasaules uzskatā.

Krievu XIX gadsimta materiālisma īpašība ir tā, ka nebija, vēl beigusies tā pāraugšana no vienas formas citā, no vecās jaunajā. Krievu revolucionārie demokrāti nespēja radīt jaunu materiālisma formu sakarā ar tā laika krievu īstenības ierobežotību un ārkārtīgi smagajiem cīņās apstākļiem par jaunajām sabiedriskās dzīves formām un jaunu pasaules uzskatu.

Kvalitatīvi jaunu materiālisma formu (dialektisko materiālismu), vispārinot šķiru cīņu kapitālistiskajā iekārtā un jaunākos XIX gadsimta dabas zinātņu sasniegumus, radīja strādnieku šķiras ideologi Markss un Engelss.

G. Ebels

ANGLIJAS LEIBORISTU PARTIJAS SOCIĀLREFORMIS- TISKĀ VIRSOTNE — REAKCIONĀRĀS BURŽUĀZISKĀS FILOZOFIJAS IEVAZĀTĀJA ANGLIJAS STRĀDNIĒKU KUSTĪBĀ

Sociālreformistisko uzskatu samērā plašo izplatību Anglijā nosaka Anglijas vēsturiskās attīstības īpatnības. Britu kapitālisma monopolstāvoklis un prioritāte pasaules rūpniecības arenā un tirgos līdz pagājušā gadsimta astoņdesmitajiem gadiem, milzīgās koloniālās virspeļņas deva angļu buržuāzijai iespēju uzpirkt strādnieku šķiras nelielu daļu, izveidot tā saucamo strādnieku aristokratijas slāni, radīt šim slānim labvēlīgākus dzīves apstākļus atšķirībā no pārējās proletariāta masas. Galvenā kārtā šis uzpirktais strādnieku šķiras virsslānis, kā arī daļa buržuāziskās un sīkburžuāziskās inteliģences sastāda sociālreformistisko uzskatu kā buržuāziskās ideoloģijas sociālo bāzi.

Pēdējos gadu desmitos norisinās process, ko jau savā laikā paredzēja F. Engels:

«Līdz ar Anglijas rūpnieciskā monopola krahu angļu strādnieku šķira pazaudē savu privilēģēto stāvokli. Iestājas diena, kad viņa visa — neizslēdzot privilēģēto un vadošo mazākumu, atrodas tādā pašā līmenī, kādā atrodas viņas biedri citās zemēs.»¹

F. Englsa paredzētais Anglijas rūpnieciskā monopola krahs pilnībā īstenojies dzīvē, koloniju un dominiju virkne ir atbrīvojusies no metropoles kundzības. Sakarā ar to mūsu gadsimtā sašaurinās angļu strādnieku šķiras uzpirktais virsslānis.

Franču buržuāziskais ekonomists Ž. Martens, analizējot Anglijas ekonomisko stāvokli pēckara laikā, ne bez pamata lieto teicienu, ka Anglijas ekonomika ir «nabadzības ekonomika» (une economie de penurie), salīdzinot ar Anglijas neseno pagātni.²

---

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, том XVI, часть I. Москва—Ленинград. 1937. Партиздат ЦК ВКП(б) 200. лpp.

² J. Martin. Les Finances Publiques Britanniques. Paris. 1956. Ed. M. Th. Genin. 24. lpp.

Neskatoties uz to, ka Anglijai ir vēl kolosāli kapitālieguldījumi ārzemēs, tāpat lielas virspeļņas dod koloniju un atkarīgo zemju ekspluatācija ar tirdzniecības palīdzību, Anglijas strādnieku aristokrātija pārdzīvo smagus ekonomiskus satricinājumus, tās «sanatorijas režīms» aizvien vairāk pasliktinās. Zaudējot ievērojamu daļu no milzīgajām koloniālajām virspeļņām, angļu kapitālisti zaudējumu kompensācijai straujāk palielina strādnieku šķiras ekspluatācijas normu iekšzemē.

Ja pagājušais gadsimts otrā pusē uzrāda strādnieku aristokrātijas reālās darba algas ievērojamu ātrākas augšanas tendenci, salīdzinot ar strādnieku šķiras pamatmasu, tad 20. gadsimts rāda pretēju ainu; reālā darba alga pazeminās tādās pat attiecībās. Strādnieku šķiras reālās darba algas dinamika Anglijā mūsu gadsimtā raksturojas ar strādnieku šķiras virsslāņa darba algas straujāku krišanu, salīdzinot ar strādnieku pamatmasu.

Pēc ekonomiskās literatūras datiem strādnieku aristokrātijas vidējā alga laikā no 1871.—1895. gadam palielinājās par 14%, kamēr strādnieku šķiras pamatmasu — par 4%, laika periodos no 1895.—1903. gadam līdz 1924.—1932. gadam turpretī strādnieku aristokrātijas vidējā alga pazeminājās par 9%, kamēr strādnieku šķiras pamatmasu — par 5%.³ Plaisa abu šo strādnieku šķiras slāņu starpā aizvien samazinās.

Imperiālistiskā buržuāzija neapvaldāmā tieksmē pēc maksimālās peļņas zvērīgi ekspluatē Anglijas darbaļaužu masas, iedzēnot tās nabadzībā un postā.

Sākot no 20. gs. sākuma līdz otram pasaules karam Anglijas strādnieku reālā darba alga bija zemāka nekā 1901. gadā un pagājušā gadsimta pēdējos gadu desmitos. Pēc otrā pasaules kara reālās darba algas caurmēra līmenis nav sasniedzis tās līmeni pirmskara laikā.⁴ Atsevišķos laika posmos strādnieku šķiras dažādo slāņu reālā darba alga sakarā ar streiku kustības izvērsanos gan pārejoši uzrāda neliela pieauguma tendenci. Darba ļaužu dzīves iztikas caurmēra līmeni ļoti jūtami pazemina masveida bezdarbnieku, neskaitot tos, kas strādā saīsinātu darba dienu.⁵

Pēc Oksfordas universitātes statistiskā institūta biļetena pub-

³ J. K u c z y n s k y. A short history of Labour conditions under industrial capitalism. Great Britain. London. Fr. Muller, Ltd. 1944. 91., 105. lpp.

⁴ Labour Monthly. May 1959. London. 206. lpp.; Resolutions and proceedings. 24-th National Congress of the Communist Party. London. 1956. The Communist Party; В помощь политическому самообразованию. Июль 1957. Москва, 34. lpp.;

I. K u c z y n s k y. Die Geschichte der Lage der Arbeiter in England. Band IV. Dritter Teil. Berlin 1955. Tribune. 225., 258.—259., 262. lpp.

⁵ Daily Worker. London. March 28, 1959.

licētajiem datiem augstāk kvalificēto strādnieku algas pārsniedza strādnieku pamatmasu algu līmeni dažādos mūsu gadsimta gados sekojoši: (pamatmasu alga — 100).⁶

Gadi	Celtniecība	Kuģu būvniecība	Mašīnbūvniecība
1902	152	186	169
1928	134	147	140
1950	119	122	118

Šim apstāklim ir liela nozīme angļu strādnieku kustības vienotības iekarošanā uz marksisma-ļeņinisma pamatiem. Strādnieku aristokrātijai aizvien vairāk izzūd pamats zem kājām, līdz ar to pamats stiprā mērā izzūd oportūnistiskām, sociālreformistiskām idejām.

Daudzi bijušie augstāk kvalificētie strādnieki sākuši piedalīties strādnieku šķiras pamatmasu akcijās, piemēram, mašīnbūvniecības un dzelzceļu kvalificētie strādnieki streikoja kopā ar mazāk kvalificētajiem un nekvalificētajiem 1950. gadā vairākās pilsētās kā Sefildā, Mančestrā, Lidsā, tas pats bija arī lielajā mašīnbūvniecības strādnieku streikā 1953. gada decembrī un virknē streiku pēdējos gados. Strādnieku šķiras pamatmasu un kvalificētāko strādnieku kopējā rīcība savu ekonomisko interešu aizstāvēšanā izsakās arī tredjūņu vietējo organizāciju augošā protesta kustībā pret Britu tredjūņu kongresa ģenerālpadomes un leiboristu partijas vadošās virsotnes politisko kursu, daudzos gadījumos panākot, ka veselas tredjūnijas un pat Britu tredjūņu kongress pieņem protesta rezolūcijas pret to.⁷

Augstāk un zemāk kvalificēto, kā arī nekvalificēto strādnieku daudzos gadījumos kopējā uzstāšanās par savām ekonomiskajām prasībām ir jauna iezīme angļu proletariāta šķiru cīņā. Šajos apstākļos pieaug Lielbritānijas Komunistiskās partijas loma un ietekme Anglijas strādnieku kustībā, aizvien vairāk Anglijas strādnieki saskata kompartijā savu avangardu cīņā pret kapitalismu, par sociālismu.

Otrā pasaules kara un pēckara gados Anglijā proletariāta rindas ir ievērojami papildinājušās, daļēji arī uz sīkburžuāzijas izputešanas rēķina.

Kvalificēto strādnieku algu pazemināšanās bija par pamatu strādnieku šķiras virsslāņa sastāva pārgrupēšanās procesam. Pašreizējais strādnieku šķiras virsslānis Anglijā ir lielā mērā

⁶ Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics. April 1951. 126. lpp.

⁷ Skat. piem. World News, August 4, 1956. un August 6, 1955. London.

pazaudējis kontaktu ar strādnieku pamatmasām, tam nav sakara darba sfērā rūpnīcās ar vienkāršajiem strādniekiem, kāds tomēr vairāk vai mazāk bija agrākajam virsslānim, kas komplektējās galvenā kārtā no kvalificētajiem strādniekiem. Mūsdienų Anglijas strādnieku šķiras virsslāņa piederīgie lielāko tiesu ir iekārtojušies siltās daudzsološās vietīņās tredjūniju, kooperatīvu un leiboristu partijas aparātā, parlamentā, municipalitātēs utt. Viņu dzīves līmenis un intereses ir pretējas strādnieku interesēm. Viņi dzīvo bagātnieku kvartālos pēc buržuāzijas dzīves veida greznī un izlaidīgi. Šī nelielā grupiņa, pāris desmit tūkstošu liela, stingri stāv savu saimnieku imperiālistu interešu sardzē. No viņu vidus nāk Sitrini, Dikinsi, Tjūsioni un citi Britu tredjūniju kongresa oportunistiskie līderi, tāpat vairums leiboristu partijas vadošie darbinieki. Pēdējie gan komplektējas arī no buržuāziskās inteliģences, kā arī no finanču oligarhijas vidus.

Atskatoties uz fabiāņu — leiboristu sociālreformistisko kustību Anglijā, redzam, ka fabiānisms* jau no saviem pastāvēšanas sākumiem cīņas vietā pret kapitālismu centās panākt tā «saprātīgumu», centās novērst kapitālisma «trūkumus», saglabājot to pašu kā sistēmu. F. Engels 1892. gadā fabiāņu biedrību raksturoja kā buržuāzisku «sociālistu» kliķi, kurus apvieno tikai bailes no draudošās strādnieku kundzības un kuri ir gatavi darīt visu, lai to novērstu.⁸ V. I. Ļeņins 1915. gadā fabiāņu biedrības darbību novērtēja kā visizteiktāko oportūnismu.⁹ Fabiānisma ideologi un politiķi objektīvi kļuva britu imperiālistu rokās par galveno spēku kapitālistiskās iekārtas saglabāšanā. Tradicionālā fabiāņu līnija politikā ir saglabājusies līdz pat pēdējam laikam, sevišķi tā tika demonstrēta 1926. gada vispārējā streika laikā, Minhenes politikas periodā un pēc otrā pasaules kara, pastāvot leiboristu kabinetam. Leiboristu valdības laikā no 1945.—1951. gadam pretēji Anglijas strādnieku šķiras interesēm bija aizliegti streiki. 1951. gadā streiku aizliegumu noslaucīja darba ļaužu apvienotā protesta kustība Lielbritānijas Komunistiskās partijas vadībā. 1956. gadā pat pēc karaliskā statistiskā biroja publicētajiem datiem streiku skaits Anglijā, salīdzinot ar 1938. gadu, bija pie-

* Fabiāņu biedrība dibināta pagājušā gadsimta 80-os gados kā angļu sociālreformistiska organizācija. Tās biedru pamatmasa sastādījās no buržuāziskās un sīkburžuāziskās inteliģences. Pēdējos gadu desmitos fabiāņu biedrība faktiski ir salējusies ar leiboristu partijas vadību. Fabiāņu biedrības biedri ir, piemēram, Geitskells, Etlis, Morisons, Filips, Bevins (miris), Laskijs (miris), Hindena, Kroslend, Krosmens, Bivens, Kouls (miris), Vilsons, Draibergs, Vorlda, Mikardo, Melali u. c. Geitskells 1953. gadā bija šīs biedrības izpildu komitejas loceklis (skat., piem., Fabian society 70-th annual report, London. 1953, Devonport press, Ltd. 3. lpp.).

⁸ K. Markss, F. Engels. Vēstulu izlase. Rīga, 1952. LVI, 397. lpp.

⁹ V. I. Ļeņins. Raksti. 21. sēj. Rīga, 1950. g. LVI. 224.—225. lpp.

audzis trīs reizes, streikotāju skaits — 1,8 reizes, streikos zaudēto darba dienu skaits — 1,6 reizes.¹⁰

Turpreti leiboristu kabinets no 1945.—1951. gadam realizēja imperiālistu iekšējo un ārējo politiku. Pēc 1951. gada konservatoru kabineta apstākļos leiboristu partijas politika angļu progresivajās sabiedriskās aprindās ir izpelņījusies «batskelima» apzīmējumu,** t. i., politisko jautājumu risināšanā leiboristu partijas sociālreformistiskā virsotne iet rokrokā ar konservatoriem. Imperiālisma aizstāvēšanas politiskajai līnijai likumsakarīgi atbilst arī ideoloģiskā līnija, kas vērsta uz imperiālisma aizstāvēšanu. Šeit pakavēsīties tuvāk pie leiboristu partijas filozofiskā arsenāla.

Anglijā izplatīto sociālreformistisko mācību teorētiskais pamats ir reakcionārā buržuāziskā filozofija. Leiboristu partijas līderi un ideologi noliedz angļu filozofijas un dabaszinātņu izcilās materiālistiskās tradīcijas, viņi zemojas jebkura buržuāziskā filozofiskā obskurantisma priekšā.

Pat amerikāņu buržuāziskais filozofs Harvardas universitātes profesors A. Ulems savos pētījumos «Angļu sociālisma filozofiskie pamati» ir spiests atzīt, ka sociālreformisma britu teorētiķi savā filozofijā ir uzņēmuši daudzu antisociālistu ideālistiskos uzskatus.¹¹

Leiboristu partijas oficiālajā literatūrā no tās izcelšanās sākumiem nesastopam neviena darba, kur būtu monogrāfijas veidā iztirzāti partijas filozofiskie uzskati. Tikai garāmejojot partijas ideologi pieskaras filozofijas vispārējiem jautājumiem.

Leiboristu partijas līderi paziņo, ka britu nācijai esot zīmīga noraidoša izturēšanās pret filozofiskām sistēmām. Cildinot rāpojošo empīrismu, viņi nonāk visreakcionārākās filozofijas apkampienos. Šajā sakarībā svarīgi ir atcerēties F. Engelsa vārdus par empīrismu Anglijā: «...Angļi-sakši nicina ikkatru teoriju. Par to viņi samaksā ar aklu ticību ikvienām filozofiskām un ekonomiskām blēņām, ar reliģisko sektantismu...»¹² Empīrisms rāda leiboristu partijas ideologu filozofisko uzskatu sakarus ar angļu buržuāzisko filozofiju.

Piemēram, Krosmens apcerējumā «Pretī sociālisma filozofijai» cildina mistisku «priekšnojautu», ar kuras palīdzību varot atrisināt praksē izvirzītās problēmas, viņš slavē empīriju, nostā-

¹⁰ Ministry of Labour Gazette. Her Majesty's Stationery Office. January 197. London. 6. lpp.

** Saīsinājums no Batlers — ministrs konservatoru kabinetā un Geitskells — leiboristu partijas vadītājs un parlamenta opozīcijas līderis.

¹¹ A. D. U l a m. The philosophical foundations of English socialism. Cambridge. 1951. Harvard university press. 161. lpp.

¹² K. M a r k s s, F. E n g e l s s. Vēstuju izlase. Rīga, 1952. 391. lpp.

dot to pretī teorijai.¹³ Leiboristu partijas ilggadīgais priekšsēdētājs Etlis (1945.—1954.) grāmatu sērijas «Angļu leiboristu partija» priekšvārdā pauž uzskatus, ka viņa vadītā partija dodot priekšroku sabiedrības praktiskām vajadzībām un nevis kaut kādai abstraktai teorijai.¹⁴

Šo «kaut kādu abstrakto teoriju» noraidīšana attiecas vienīgi uz proletarisko pasaules uzskatu — dialektisko materiālismu un nebūt ne uz reakcionāro buržuāzisko filozofiju. Tikai atsevišķi leiboristu partijas virsotnes ideologi pēdējos gados atklāti atzīst teorijas nepieciešamību. Viens no šādiem ideologiem ir Dž. Strečijs.

1956. gadā izdotajā grāmatā «Mūsdienu kapitālisms» redzam sekojošu Strečija domu gaitu. Vispirms, lai noraidītu marksismu, viņš tāpat kā citi britu sociālreformisti, sniedz meslus rāpojošam empīrismam: Anglijas «mentālais klīmats» esot iezīmīgs ar empīrisma tradīcijām, pēdējo gadu pieredze neesot nekā devusi, izņemot vienīgi šo tradīciju apstiprinājumu. Visas lielās teorijas un sistēmas — arī marksisms — esot pierādījušas sevi par traucēkliem patiesam ieskatam dzīves parādībās, itin visas tās esot izrādījušās nederīgas, lai būtu «vadonis darbībai».¹⁵ Strečijs ignorē kvalitatīvo atšķirību starp marksistisko filozofiju un dažādām nezinātniskām filozofiskām mācībām. Viņš ignorē, ka marksisms-lenīnisms, būdams strādnieku šķiras interešu zinātniska izpausme, aplūko teoriju un praksi vienotībā. Tomēr Strečijs aizrāda, ka sabiedrībai esot no kaut kā jāvadās savā rīcībā, kaut kāda teorija tomēr esot vajadzīga: «Fakts ir tas, ka augoša, dzīva teorija ir pilnīgi nepieciešams faktors sekmīgām sociālām pārmaiņām.»¹⁶

Rezultātā Strečijs līdz ar pārējiem sociālreformistiem griežas pie relativisma un fideisma sludinātājiem. Iznāk tieši tas, ko imperiālistiem vajaga: marksisma noraidīšana un klanīšanās buržuāziskās ideoloģijas priekšā.

Leiboristu partijas sociālreformistiskās virsotnes paustie filozofiskie uzskati ir konsekventi partejiski cīņā pret proletariāta pasaules uzskatu — marksistisko filozofiju. Leiboristu ideologi gan noliedz savu filozofisko uzskatu partejiskumu, maskējoties ar novazāto buržuāzisko objektīvismu.

Leiboristu ideologi noraida zinātniska pasaules uzskata iespējamību, viņi dodas izvērstā uzbrukumā pret saprātu un zinātni.

¹³ New fabian essays. Edited by R. H. S. Crossman. London. 1953. Turnstile press. 2. lpp.

¹⁴ The british labour party. Volume I. London. 1948. The Caxton publ. comp., Ltd. 1. lpp.

¹⁵ J. Strachey. Contemporary capitalism. London. 1956. Gollancz 15. lpp.

¹⁶ Turpat, 16 lpp.

Šo ideologu paustie uzskati koncentrē sevī reakcionārās buržuāziskās filozofijas visas negatīvākās iezīmes. Viņi ievazā Anglijas strādnieku kustībā subjektīvo ideālismu, savienojot to ar visnodrāztāko melnsvārcību. Pagājušā gadsimta 80-os gados fabiāņu buržuāziskie «sociālisti» aizguva no Spensera priekšstatus par evolūciju. Spensera pozitīvismu, viņa vulgāri evolūcionistiskos uzskatus savā laikā sagrāva jau K. Markss un F. Engelss. Fabiāņu «sociālismā», kas ir leiboristu partijas ideoloģiskie pirmsākumi,^{***} evolūcijas mācības parādās sociālreformistiskās gredjuālistisma (pakāpeniskuma) «teorijas» veidā par kapitālisma pakāpenisku «pārveidošanu» sociālismā, revolucionāri nepārveidojot kapitālistisko iekārtu un proletariātam neiekarojot politisko varu.¹⁷ Gredjuālistisma «teorija» būtībā ir vērsta uz kapitālisma saglabāšanu.

Ne maza loma fabiāņu filozofisko uzskatu veidošanā bija arī Bentāma un pozitīvistā D. S. Mila mācībām, tāpat arī Bredlija un Grīna objektīvajam ideālismam, kas tuvojās teozofijai.

Sakarā ar to, ka imperiālisma apstākļos aizvien vairāk saasinās pretrunas starp darbu un kapitālu, imperiālistiskā buržuāzija Anglijā 20. gs. pirmajos gadu desmitos pārgāja savā filozofijā uz subjektīvo ideālisma konsekventāku formu, atdzīvinot pilnībā berklīanismu un savienojot to ar mahismu. Ja Spensera skepticisms un agnosticisms galīgi nenoraidīja ārējās, no apziņas neatkarīgās pasaules pastāvēšanas varbūtību, tad tagad objektīvās realitātes pastāvēšana tika galīgi noliegta.

Ar šo pavērsieni imperiālisma ideologi centās sagraut zinātnes jebkuru iespējamo pamatu, pasludināt tās likumsakarības par cilvēku subjektīvajiem izdomājumiem, paralēli tam vēl vairāk zinātni caurstrāvojot ar misticismu un fideismu. Marksistiskā filozofija, marksistiskā politiskā ekonomija un zinātniskais sociālisms tika pasludināts par mītu kopumu vai par Marksa un Engelsa subjektīvajiem uzskatiem bez jebkāda objektīva satura, ignorējot to, ka marksistisko uzskatu objektīvo patiesīgumu pierāda prakse.

Buržuāzijas oficiālajam pavērsienam uz subjektīvo ideālisma konsekventāku formu sekoja arī fabiāņu ideologu pavērsiens līdzīgā virzienā.

Jau ar leiboristu partijas nodibināšanos gadsimta sākumā fa-

---

^{***} Šo apstākli atzīst arī leiboristu partijas sociālreformistiskie līderi. piem., Etlis un Morisons (skat. *New fabian essays*. London. 1953, VII lpp.; H. Morrison. *The peaceful revolution*. London. 1949. Allen & Unwin, Ltd. 6. lpp.)

¹⁷ *Fabian essays in socialism* by B. Shaw, the lord Passfield (S. Webb) G. Wallas, the lord Oliver, W. Clark, A. Besent, H. Bland. London. 1948. (First published in 1889), Allen & Unwin, Ltd. Salīdz ar *New fabian essays*. London. 1953. 12., 57.—63. lpp.

biāņu biedriba veidoja tās virsotnes pamatkodolu. Mūsu gadsimta pirmajos gadu desmitos leiboristu partijas ideoloģiskajā aisenālā aizvien lielāka nozīme tika piedota D. S. Mila un viņa autoritāšu Birklija un Jūma subjektīvi ideālistiskajiem filozofiskiem uzskatiem, kas saskaņojās ar II Internacionāles revizionistu izvērsto Kanta filozofijas kritiku no labās puses neokantisma veidā. Trīsdesmitajos gados leiboristu partijas sociālreformistiskā virsotne akceptēja imperiālistiskās buržuāzijas ideologa Keinsa ekonomisko mācību, kuras filozofiskais pamats bija relatīvisms.

Par Keinsa mācību, kas aizstāv lielo monopolu intereses, leiboristu partijas vadošie darbinieki sarakstīja ne mazums apcerējumu, ieskaitot pēckara laikā publicēto keinsianisma teorijai speciāli veltīto un leiboristu partijas oficiālās vadības augsti novērtēto D. Džeja grāmatu «Sociālista lieta».¹⁸ Arī Geitskells 1956. gadā novērtē Keinsa idejas kā lieliskas atziņas (the brilliant mind)¹⁹.

Angļu marksisti atmasko keinsianisma «teoriju», viņi parāda, ka arī tās filozofiskais pamats ir nezinātnisks.²⁰

Viens no leiboristu partijas redzamākajiem ideologiem H. Laskijs (miris 1950. g.) 1944. g. publicētā darbā «Ticība, saprāts un civilizācija» nekautrīgi slavēja subjektīvā ideālisma pārstāvi Raseli, nosaucot to par filozofisku izcilību un izteikdamis nožēlu, ka viņa filozofijai vēl tik samērā maza ietekme angļu nācijā.²¹

Britu marksisti augsti novērtē B. Raseļa cīņu par mieru²², bet vienlaicīgi atmasko viņa subjektīvi ideālistisko filozofiju. Piemēram, M. Kornforts darbā «Filozofijas sardzē» parāda, ka savā «loģiskā analizē» Rasels atkārtoti Maha «argumentus», kurus sen jau atmaskojis V. I. Ļeņins darbā «Materiālisms un empiriokriticisms».²³

1948. gadā Laskijs izcēla ASV imperiālistu reakcionāros ideologus pragmatīkus Djuī un Džemsu kā izcilus garus filozofijā un pasludināja, ka «pragmatisms līdzīgi visiem lielākajiem filozo-

¹⁸ D. Jay. The socialist case. London. 1947. Faber and Faber, Ltd.

¹⁹ H. Gaitskell. Recent developments in british socialist thinking, London. 1956. Cooperative Union, Ltd. 30. lpp.

²⁰ Daily Worker. March 28, 1959; J. Eaton, Marx against Keynes.

London. 1951. Lawruce & Wishart, Ltd; J. Eaton. Political economy. London. 1949. Lawr. & Wish.; J. Lewis, Marxism and irrationalists. London. 1955. Lawr. & Wish. Ltd. 95.—96. lpp.

²¹ H. J. Laski. Faith, reason and civilisation. An essay in historical analysis. London. 1944. Gollancz. 41. lpp.

²² Daily Worker, January 8, 1959. London.

²³ M. Cornforth. In defence of philosophy. London. 1950. Lawr. & Wish. 4.—5. lpp., 2. un 3. nod.

fisko doktrīnu viņiem ir starptautisks pēc savas izcelšanās», ka tas esot demokrātiska un vispasaules filozofija.²⁴

Laskijs Djuī mācībām deva pat nesalīdzināmi labāku novērtējumu kā Rasels, kurš Djuī instrumentālismu raksturoja kā «spēka filozofiju», nostādot to vienā līmenī ar nīčēānismu. Pat Rasels, neizsakoties līdz galam, saskatīja šīs filozofijas sakaru ar ASV finanču oligarhijas politisko valdonību, norādot, ka spēks, ko propagandējot lietot Djuī, esot «sabiedriskas grupas spēks», kas tiek atzīta tam par cienīgu».²⁵

Laskijs noslēpa faktu, ka pēckara laika visreakcionārākā imperiālistiskā buržuāzija — amerikāņu monopolisti pragmatismu lieto, lai «attaisnotu» tautu apspiešanas un paverdzināšanas zvērīgo politiku.

Krosmens pasludina pragmatismu par visvēlamāko filozofisko mācību sociālreformistiskās politikas pamatošanai.²⁶ Leiboristu partijas ideologi saskata, ka šīs amerikāņu imperiālistu ideoloģiskais ierocis veiksmīgi noder arī viņu piekoptās strādnieku šķiras interešu nodevības «attaisnošanai».

Britu marksisti savos darbos, sevišķi M. Kornforts darbā «Zinātne pret ideālismu», parāda, ka pragmatisms degradē filozofisko domu, ka tas ir imperiālisma trūdēšanas produkts filozofijā.²⁷ Viņi atsedz šīs mācības šķiriskās, vēsturiskās un gnoseoloģiskās saknes.

Ar iracionālismu un relativismu pragmatisma garā pēckara laikā nāk klajā leiboristu partijas virsotnes kreisā spārna līderis Bīvens, pasludinot, ka sociālreformistisko «teoriju» sastāvdaļa — «demokrātiskais sociālisms» esot relativisma filozofijas bērns.²⁸ Bīvens noliedz zinātņi kā tādu: «Ko gan spēj sniegt zinātne... izņemot mēģinājumu no individa puses pakļaut (to subdue) savu apkārtējo situāciju kaut kāda veida iepriekš noteiktam mērķim», izsakās Bīvens fabiāņu sabiedrības 1951. gadā izdotajā brošūrā «Demokrātiskās vērtības.»²⁹

Šī ir pragmatismam ļoti zīmīga nostādne, kurš savas filozofijas centrā izvirza subjekta un objekta mijiedarbību, par primāro situācijā uzlūkojot subjektu. Bīvens nerunā par zinātnes uzdevu-

²⁴ H. J. Laski. American democracy. New York. 1948. The Viking Press. Ltd. 725.—727. lpp.

²⁵ B. Russell. History of Western philosophy. London. 1946. Allen & Unwin. Ltd. 855. lpp.

²⁶ R. H. S. Crossman. Towards a philosophy of socialism. Krājuma «New fabian essays». London. 1953. 8.—10. lpp.

²⁷ M. Cornforth. Science versus idealisms. London. 1955. Lawr. & Wish.

²⁸ A. Bevan. In place of fear. Melbourne a. o. 1952. Heinemann. 170. lpp.

²⁹ A. Bevan. Democratic values. London. 1951. Fabian tract No. 282. Fabian publ. Ltd. 6. lpp.

mu izzināt objektīvās īstenības likumsakarības, atspoguļot tās pēc iespējas adekvātāk mūsu apziņā, par šo likumsakarību zināšanas nozīmi priekš cilvēka praktiskās darbības.

Līdzīgi arī bijušās leiboristu valdības loceklis Derbins 1949. gadā formulēja zinātni kā zināmas pamatmetodes lietošanu kādai noteiktai cilvēku pieredzes jomai, noraidīdams pieredzes objektīvo saturu un nostādāmie uz galēja relativisma, kas neredz atšķirību starp patiesību un maldiem.³⁰

Jau V. I. Leņins darbā «Materiālisms un empiriokriticisms» parādīja, ka relativisms ir subjektīvais ideālisms.

Angļu marksisti atmasko relativismu. Dž. Ljuī, piemēram, parāda, ka izziņas process ietver sevī relativitātes momentu, bet ka caur relatīvajām patiesībām mēs izzinām absolūto patiesību.³¹ Relativisma sludināšana ir vērsta uz to, lai grautu zinātnes pamatus un nostādītu zinātni vienā līmenī ar reliģiju. Prakse apgāž pieredzes objektīvā satura noliegumu, apgāž relativismu.

Vēl pirmskara laikā leiboristu partijas viens no redzamākajiem kreisā spārna darbiniekiem profesors Dž. Kouls kā nesaprātīgu noraidīja filozofijas pamatjautājumu.³² Filozofijas pamatjautājuma noraidīšana ir reakcionāro buržuāzisko filozofu un dažādu pasugu marksisma revizionistu novazāts paņēmieni cīņā pret filozofisko materiālismu, šī paņēmiena nezinātniskumu jau atmaskoja V. I. Leņins darbā «Materiālisms un empiriokriticisms». No filozofijas pamatjautājuma nespēj izvairīties neviens filozofs; arī Kouls to atrisina ideālistiski.

Aizgūstot savus filozofiskos uzskatus no neoreālistiem kā Džoudu, Broudu un citiem, Kouls pasludināja priekšmetu un parādību realitāti.

Kouls atbalstīja neoreālistu solipsistiskos uzskatus par esamības un apziņas identitāti, noliedza lietu un parādību pastāvēšanu ārpus un neatkarīgi no mūsu apziņas. Reālisma izpratnē Kouls neizgāja ārpus subjektīvās pieredzes, viņš noliedza pieredzes objektīvo saturu, nostādāmie uz subjektīvā ideālisma pamatiem.³³ Neoreālistu, ieskaitot arī Koulu, uzskati ir pretrunā ar zinātni un praksi. Jau marksisma pamatlicēji parādīja, ka lietu un parādību pastāvēšanu ārpus un neatkarīgi no mūsu apziņas pierāda prakse. Sava plaša apjoma darba «Sociālistiskās domas

³⁰ E. F. M. Durbin. Problems of economic planning. London. 1949. Routledge & Kegan, Ltd. 161., 168.—169. lpp.

³¹ J. Lewis. Marxism and irrationalists. London. 1955. 16., 22., 116. lpp.

³² G. D. H. Cole. What Marx really meant. London. 1934. Gollancz. 19.—20. lpp.

³³ G. D. H. Cole. The intelligent man's guide to the postwar world. London. 1948. Gollancz. 208. lpp.; G. D. H. Cole. The meaning of marxism. London. 1948. Gollancz. 20.—21. lpp., 274. lpp., G. D. H. Cole. What Marx really meant London. 1934. 16., 18.—20., 288. lpp.

vēsture» 3. sējumā 1956. gadā Kouls izsacīja atklātas simpātijas mahismam, pieiedams tam ar nelielu kritiku no neoreālisma viedokļa.³⁴

Kouls propagandēja arī nezinātnisku, subjektīvi intuitīvu izziņas metodi — viziju.³⁵

Marksistiskā izziņas teorija dod nāvējošu triecienu ir Koula sludinātajai vizijai kā «izziņas paņēmienam» ir arī Krosmeņa un citu leiboristu partijas virsotnes ideologu paustajiem uzskatiem par mistisku «priekšnojautu», ar kuras palīdzību varot atrisināt praksē izvirzītās problēmas. Kornforts atmasko šīs iracionālās gnoseoloģiskās mācības, parādīdams arī to šķirisko dabu, naidīgu darbaļaudim.³⁶

Ciņā pret mahismu angļu marksisti plaši izmanto V. I. Ļeņina doto mahisma kritiku darbā «Materiālisms un empiriokriticisms».

Daļa leiboristu partijas sociālreformistiskās virsotnes ideologu un politiķu daudzos jautājumos nostājas uz sementiskā ideālisma pozīcijām, nepamatoti noliedz zinātnisko jēdzienu objektīvo saturu un vērsas pret zinātniskām abstrakcijām.

Piemēram, viens no leiboristu partijas atbildīgajiem darbiniekiem E. Votkins noraida abstrakciju izstrādāšanas iespēju.³⁷ Viņš ignorē atsevišķā un vispārējā dialektiku objektīvajā īstenībā un izziņas procesā.

Britu marksisti parāda, ka pareizi izstrādātiem jēdzieniem ir objektīvs saturs, ka tiem ir svarīga loma objektīvās īstenības izziņāšanā un praktiskajā darbībā, kas vērstā uz objektīvās īstenības pārveidošanu. (Sevišķi te manāmi M. Kornforta darbi «Zinātne pret ideālismu» un «Izziņas teorija».)

Cits leiboristu partijas ideologs Morisons, piemēram, 1948. gadā runā Āfrikas britu koloniju pārstāvju sanāksmē paziņoja, ka vajag iznīcināt (to wipe out) vārdu ekspluatācija.³⁸ Angļu marksists Palms Dats atmasko šo Morisona paņēmieni lietot semantisko ideālismu. Dats parāda, ka Morisons noliedz jēdziena «ekspluatācija» objektīvo saturu.³⁸ Morisons kā semantiskais ideālists vēlas redzēt tikai vārdu «ekspluatācija», kurš it kā neizsakot nekādas objektīvas parādības kapitālistiskajā iekārtā.

³⁴ G. D. H. Cole. A history of socialist thought. Volume III, part. II. The second International. London. 1956. Macmillan & Co. Ltd. 550.—551. lpp.

³⁵ G. D. H. Cole. The intelligent man's guide to the postwar world. London. 1948. 37. lpp.

³⁶ M. Cornforth. Dialectical materialism. Vol. three. The theory of knowledge. London. 1954. Lawr. & Wish.

³⁷ E. Watkins. The cautious revolution. New York. 1950. Farrar, Straus & Co. 417. lpp.

³⁸ R. P. Dutt. Britain's crisis of empire. London. 1950. Lawr. & Wish. 122.—123. lpp.

Britu marksisti parāda, ka semantiskie ideālisti izkropļo valodas zinātņi.

Semantiskā ideālisma lietošanas gadījumu nav mazums; pastāv vesela tā lietošanas sistēma socioloģijā. Tā Kroslends «Jaunfabianu esejās» pieved virkni nosaukumu pēckara laikā Anglijā pastāvošās kapitālistiskās sabiedriskās iekārtas apzīmēšanai, lai aizmaskotu tās būtību: labklājības valsts, progresīvais kapitālisms, taisnīgā sadale, sociālistiska pirmā pakāpe, jaunā sabiedrība dzimstoša vecās klēpī utt.³⁹

Britu marksisti atmasko leiboristu ideologu semantiskā ideālisma pielietojumus sabiedrisko parādību izskaidrošanā. Sevišķi te mināms M. Kornforta darbs «Vēsturiskais materiālisms.»⁴⁰

Sociālreformistiskās virsotnes filozofiskajos uzskatos ir pārstāvēta arī agnostiskā «simbolu teorija», pēc kuras zinātniskā izziņa nespējot un nekad nespēšot sniegt ārējās pasaules patiesu ainu, bet vien ko līdzīgu hieroglifu rakstam. Uz subjektīvā ideālisma pamatiem «simbolu teoriju» atdzīvina leiboristu partijas atbildīgais darbinieks Gordons-Volkers. Vadoties no «simbolu teorijas», Gordons-Volkers apgalvo arī, ka zinātņei neesot nekas kopējs ar noteiktību.⁴¹

Angļu marksisti izmanto V. I. Ļeņina doto «simbolu teorijas» kritiku.

Leiboristu partijas virsotne propagandē arī freidisma pseidozinātnisko mācību.⁴² Freidisms kalpo leiboristu ideologiem, lai vērstos pret zinātņi, it sevišķi pret zinātnisko filozofiju un socioloģiju. Freidisma propaganda spilgti iezīmē leiboristu partijas virsotnes pausto uzskatu iracionālismu un antiintelektuālismu.

Daļa leiboristu partijas ideologu sludina objektīvo ideālismu teozofijas veidā kā kristiānisma apoloģēti; te sevišķi mināmi sērs Krips (miris 1952. g.), lords Etlis, Viljams un Bevins (miris 1951. g.). Tā sauktajam «demokrātiskajam sociālismam» viņi cenšas likt reliģiozu pamatu.

Leiboristu partijas virsotnes labējā spārņa centrālā laikraksta «Daily Herald» bijušais redaktors un viens no Bi-Bi-Si direktoriem leiboristu kabineta laikā F. Viljamss 1952. gadā Ņujorkā publicētajā neliela apjoma apcerējumā «Leiboristu partija. Filozofija un principi» (kurā gan nekāds leiboristu partijas sociāl-

³⁹ New fabian essays. London. 1953. 42.—43. lpp.

⁴⁰ M. Cornforth. Dialectical materialism. Vol. two. Historical materialism. London. 1953. Lawr. & Wish.

⁴¹ P. Gordon-Walker. Restatement of liberty. London. 1951. Hutchinson & Co. Ltd. 23.—25. lpp.

⁴² A. Albu. Socialism and the study of man. London. 1951. Fabian publ. Ltd. 5.—6. lpp.; J. Strachey, Contemporary capitalism. London. 1956. 126. lpp.; Tribune. October 9. 1953. London; E. F. M. Durbin. Problems of economic planning. London. 1949. 169. lpp. u. c.

reformistiskās virsotnes filozofisko uzskatu iztirzājums nav dots, atskaitot dažas frāzes) izsakās, ka «specifiskā britu markas sociālisma» (domāts sociālreformisms Anglijā — G. E.) filozofijas raksturīgākās iezīmes esot kristiānisma būtiska sastāvdaļa.⁴³ Ešlijs sasniedz fideisma un kristiānisma apoloģijas kalngalus. Neskatoties uz to, ka biblii vienmēr ir izmantojuši reakcionāri spēki, lai attaisnotu darbaļaužu ekspluatācijas pastāvēšanu, ka šo tā saucamo svēto rakstu dogmas ir dziļi naidīgas zinātnei, Ešlijs biblii pasludina par revolūcionāru un aicina uz to balstīt sociālreformistiskos uzskatus.⁴⁴ Sie ideologi pilnīgi atklāti vērsās pret zinātni, tā Kripss apšaubā, ka zinātnes attīstība spētu veicināt cilvēces progresu.⁴⁵

Zinātne, prakse ir parādījusi kapitālistiskās sabiedriskās iekārtas un reakcionārās buržuāziskās ideoloģijas dziļu trunējumu, tāpēc kapitālisma aizstāvji uzbrūk zinātnei ar zooloģisku viduslaiku inkvizītoru naidu.

Vienā no savām daudzajām baznīcas liturģijām viduslaiku tumsoņu garā Kripss paziņoja, ka zinātniekiem jābūt padevīgiem kristietībai⁴⁶, bet pēc tam šo liturģiju atļāvās publicēt grāmatā «Dievs mūsu darbā». Atraujot apziņu no cilvēka smadzenēm un paceļot to pāri cilvēkam, Kripss dod dieva definīciju⁴⁷.

Arī leiboristu partijas ideologi — subjektīvā ideālisma ievāzātāji britu strādnieku kustībā plaši propagandē reliģiju.

Piemēram, Laskija grāmata «Ticība, saprāts un civilizācija» ir pilna ar kristiāniskās ticības slavinājumiem. Krosmens darbā «Platons šodien» akceptē reliģiskos māņus, viņš atdzīvina Platona garu un liek viņam spriest par britu sociāliem institūtiem. Platona filozofija esot neatšķirama no kristiānisma.⁴⁸ Strečijs, ignorējot reliģijas naidīgumu zinātnei, raksta: «Tas, kam jāpiekrīt, ir apstākļi, ka ik vienai visu aptverošai sabiedriskai zinātnei daudz jāmācās no reliģiskām tradīcijām.⁴⁹»

Kristiāniskās ticības propagandu atbalsta Geitskells, atzinīgi atsaukdamies par leiboristu partijas sociālreformistiskās virsotnes ideologu «teorētiskajiem» darbiem, kas balstīti uz reliģijas apolo-

---

⁴³ F. Williams. The labour party. Philosophy and principles. Krājuma: Political parties and the party system in Great Britain. New York. 1952. Edited by S. D. Bailey. 71., 75. lpp.

⁴⁴ C. R. Attlee. The labour party in perspective & 12 years later. London. 1949. Gollancz. 37. lpp.

⁴⁵ St. Cripps. Towards christian democracy. London, 1946. Allen & Unwin. Ltd. 18. lpp.

⁴⁶ St. Cripps. God in our work. London. a. o. 1949. Nelson & sons, Ltd. 55. lpp.

⁴⁷ St. Cripps. Towards christian democracy. 7. lpp.

⁴⁸ R. H. Crossman. Plato to-day. London. 1937. Allen & Unwin, Ltd. Epilogue.

⁴⁹ J. Strachey. Contemporary capitalism. London. 1956. 127. lpp.

ģiju.⁵⁰ Geitskells bezprincipiāli atbalsta ir subjektīvo ideālismu, ir objektīvo ideālismu, cenšoties izpatikt visiem partijas virsotnes ideologiem. Jāatzīmē, ka virknē gadījumu Ešlijs līdzīgi Morisonam lieto arī subjektīvo ideālismu semantiskās filozofijas veidā.

Britu marksisti savos darbos parāda reliģijas sociālās un gnoseoloģiskās saknes. Veiksmīga reliģijas kritika dota M. Kornforta darbā «Izziņas teorija» un V. Gallahera darbā «Tiranu vara paiet».⁵¹

Redzam, ka britu sociālreformistu filozofiskie uzskati līdzinās Arlekina kostīmam. Dominējošais virziens šajā eklektismā, pēc mana vērtējuma, tomēr ir subjektīvais ideālisms. Subjektīvais ideālisms imponē imperiālistiskajai buržuāzijai un tās aģentūrai strādnieku kustībā vairāk nekā objektīvais ideālisms tāpēc, ka tas ir konsekventāks cīņā pret zinātnisko filozofiju un socioloģiju — marksistisko dialektisko un vēsturisko materiālismu. Dziļākā būtībā objektīvie ideālisti noliedz dabā pastāvošos likumus, tomēr formāli viss viņu lielais vairums runā par objektīvu likumu pastāvēšanu dabā, cenšoties tos izskaidrot ar kādu dabai un sabiedrībai pāri stāvošu spēku un pierakstot šim spēkam arī spējas atcelt dabas likumus. Runas par dabas objektīvajiem likumiem, kaut arī to ideālistiskā interpretācijā, apgrūtina imperiālistiskajai buržuāzijai cīņu pret marksismu, kas atklājis arī objektīvi pastāvošus likumus sabiedrībā un kas parāda, ka kapitālistisko sabiedrību likumsakarīgi nomainīs sociālistiskā un komunistiskā sabiedrība. Šī apstākļa pēc buržuāzijai un tās aģentūrai strādnieku kustībā ir izdevīgāk noliegt jebkuru likumsakarību objektīvo raksturu, nostāties uz subjektīvā ideālisma pozīcijām. Subjektīvais ideālisms kā voluntāra mācība objektīvi kalpo leiboristu partijas virsotnēm arī lai attaisnotu savu saimnieku — Anglijas imperiālistisko aprindu — ekspansijas tieksmes, militārās avantūras un jauna pasaules kara gatavošanu. Subjektīvais ideālisms ar savu voluntarismu objektīvi sagatavo ideoloģiski ceļu arī fašismam Anglijā. Nav jāaizmirst apstākļi, ka fašistiskās organizācijas pēckara Anglijā atdzīvojās un no jauna izvērta savu darbību zem leiboristu kabineta protekcijas.

Leiboristu partijas sociālreformistiskās virsotnes ideologu metode ir metafizika. Dažādu pseidozinātnisku koncepciju izstrādāšanā viņi plaši lieto eklektiku un sofistiku. Metafizika vislabāk redzama pretstatu vienības un cīņas likuma noliegšanā un vulgāri evolūcionistiskos uzskatos.

⁵⁰ H. Geitskell. Recent developments. London. 1956. 18. lpp.

⁵¹ W. Gallacher. The tyrant's might is passing. London. 1954. Lawr. & Wish. 58.—69. lpp.

Leiboristu partijas sociālreformistiskās virsotnes ideologi vadās no Spensera metafiziskās mehāniskā līdzsvara koncepcijas.⁵²

Spensera mehāniskā līdzsvara koncepcija fabiāniskā «sociālisma» oportunistiskajās mācībās gūst atspoguļojumu šķiru miera un sadarbības sludināšanā⁵³ un pēdējos desmit gados arī «jauktas ekonomikas» uzskatu propagandēšanā.⁵⁴ Noliedzot pretstatu cīņu lietās un parādībās, leiboristu partijas sociālreformistiskās virsotnes ideologi pretēji prakses sniegtajiem faktiem noliedz jaunā neatvairāmo cīņu pret veco. Šie ideologi noliedz lēcienus attīstībā. Pamatojoties uz metafizisko evolūcijas teoriju, viņi noliedz arī to, ka attīstība noris negācijas negācijas veidā,⁵⁵ ka jaunas kvalitātes veidošanās notiek caur vecās noliegumu. Leiboristu partijas ideologi apiet negācijas negācijas likumā analīzi dabā un sabiedrībā, operējot ar II Internacionāles revizionistu «argumentiem», ka šis likums esot hēgeliska metafizika. Likuma par negācijas negāciju ignorēšana spilgti izpaužas «jauktas ekonomikas» priekšstatos, par sociālistisko sektoru pasludinot jau valsts kapitālistisko ipašumu. Daļa leiboristu partijas ideologu noraida jebkuru domu par sabiedrības tālāktīstību ārpus kapitālisma ietvariem, uzskatot, ka, ja šie ietvari tiek pāršniegti, tad sabiedrība virzās atpakaļ uz barbarismu, ka tās attīstība iegūst vēžveida kustības raksturu. Viņi noliedz, ka attīstībai dabā un sabiedrībā ir augšupejošs raksturs, viņi evolūcijas uzskatus piemēro tikai atsevišķiem laika posmiem un parādībām.⁵⁶

Angļu marksists M. Kornforts apcerējumā «Buržuāziskā progresā gals» pamatoti raksta: «Tāpēc, ka kapitālisms ir sasniedzis savas attīstības robežas, buržuāziskie ideologi iztēlo, ka cilvēce ir sasniegusi savas attīstības robežas.»⁵⁷ Britu marksisti atmasko metafizisko attīstības koncepciju un parāda, ka dialektiskā attīstības koncepcija ir balstīta uz zinātni, ka tās pareizību apstiprina prakse. Viņi parāda, ka attīstībai ir augšupejošs, progresējošs raksturs. Sevišķi šajā sakarībā ir minams M. Kornforta darbs «Materiālisms un dialektiskā metode».⁵⁸

⁵² H. Spencer. First principles. New York. 1901. F. Collier and son. 479. lpp.

⁵³ Piem., M. Phillips. Marxism and the labour party. Tribune. June 9, 1950. London. Tribune publ. Ltd.

⁵⁴ Twentieth century socialism. By socialist union. London. 1956. Penguin books. 146. lpp.; F. Williams. The triple challenge London a. o. 1948. Heinemann. 40. lpp.

⁵⁵ New fabian essays. London. 1953. 45. lpp.

⁵⁶ Turpat. 8.—9. lpp.; P. Gordon-Walker. Restatement of liberty. London. 1951. 28.—29. lpp.

⁵⁷ M. Cornforth. The end of bourgeois progress. Communist Review. July 1953. London. 206.—207. lpp.

⁵⁸ M. Cornforth. Dialectical materialism. Vol. one. Materialism and the dialectical method. London. 1952. Lawr. & Wish.

Sakarus dabā un sabiedrībā leiboristu partijas līderi šķietami nenoliedz. Piemēram, Bīvens izsakās, ka «demokrātiskā sociālisma» filozofija apskatot sabiedrību tās saiknē ar dabu (in its context with nature) un fizikāliem apstākļiem, individu — saiknē ar sabiedrību (tuvāk nepaskaidrojot, kādu saikni viņš domā).⁵⁹ Geitskells, iztirzājot fabiāniskā buržuāziskā «sociālisma» ideoloģisko attīstību, uzskaita virkni sociālu faktoru, kuri ietekmējuši šīs sabiedriskās domas virzienu.⁶⁰ Seit mēs sastopamies ar sakaru metafizisku izpratni. Leiboristu virsotnes politiķi un ideologi lielāko tiesu saskata tikai ārējos sakarus, metafiziski ignorējot organiskos, iekšējos sakarus starp lietām un parādībām. Pie tam, skatot lietas un parādības «savstarpējā sakarībā», viņi lieto eklektiku un sofistiku, saskatot sakarības tur, kur īstenībā tās nemaz nepastāv, noliedzot būtiski svarīgos sakarus un izceļot to vietā nebūtiskos par galveniem vai nostādot būtiskos un nebūtiskos sakarus vienādā svarīguma līmenī, bieži vien pie tam ignorējot vai sagrozot faktus.

Kā uzskatāms eklektikas un sofistikas piemērs ir mināms Geitskella viens no jaunākajiem darbiem «Britu sociālistiskās domas attīstība pēdējā laikā». Analizējot oportunistiskās domas veidošanos Anglijā pēdējos piecdesmit gados, Geitskells šajā darbā apiet tādus būtiskus faktoros kā strādnieku dzīves un darba apstākļu pārvēršanos par kara katorgu kapitālistiskajā sabiedrībā, politiskās reakcijas paasināšanos kapitālistiskajās valstīs, imperiālisma politiskās kundzības sociālās bāzes sašaurināšanos, kapitālistiskās sistēmas vispārējo krīzi, imperiālistisko aprindu bailes no augošās proletariāta kustības un sociālistiskās revolūcijas, pastiprināti izmantojot sociāldemokrātiju, tajā skaitā arī leiboristu partiju kā savu sociālo balstu, kā savu aģentūru strādnieku kustībā, lai noturētu to sev pieņemamos ietvaros. Ar eklektiski savirknētu faktoru kaudzes un sofistikas palīdzību, kas izsakās atsevišķu sakaru absolūtizēšanā un būtisko sakaru slēpšanā sabiedrisko parādību starpā, Geitskells falsificē īstenības faktus jautājumā par to, kādi cēloņi un apstākļi galvenā kārtā ietekmēja oportūnisma domas veidošanos Anglijā pēdējos piecdesmit gados.⁶¹

Leiboristu partijas ideologu izstrādātajos ekonomiskajos, politiskajos un socioloģiskajos uzskatos sofismus var sastapt ik uz soļa. Tā leiboristu ideologi pasludināja atsevišķu rūpniecības nozaru kapitālistisko nacionalizāciju pēckara Anglijā par sociālistisku uz tā pamata, ka nacionalizētais privātipašums formāli pāriet no atsevišķu privātipašnieku rokām valsts rokās un ieņē-

⁵⁹ A. Bevan. In place of fear. Melbourne a. o. 1952. 169. lpp.

⁶⁰ H. Gaitskell. Recent developments. London. 1956 1.—2. lpp.

⁶¹ Turpat.

mumi no nacionalizētajām nozarēm ieplūst valsts kasē. Šo parādību viņi absolutizēja, uzpūta, kā tās zīmīgi sofistiskai. Viņi ignorēja pēckara Anglijas sabiedriskās iekārtas un valsts varas būtību, kas nosacīja nacionalizācijas kapitālistisko raksturu, nevēloties redzēt apstākli, ka faktiski nacionalizētās rūpniecības nozares pārgāja imperiālistu rokās.

Sofismi leiboristu partijas sociālreformistiskās virsotnes ekonomiskajos, politiskajos un socioloģiskajos uzskatos nav nejauši; leiboristu ideologu filozofiskie uzskati ir speciāli veidoti, lai attaisnotu partijas politisko līniju, objektīvi vērstu uz imperiālistiskās buržuāzijas šķirisko interešu aizstāvēšanu.

Leiboristu ideologu filozofiskie uzskati ir eklektiski savārstīti no dažādu reakcionāru buržuāzisku filozofisku mācību elementiem. Tā Laskijs savos filozofiskajos uzskatos jauc pragmatismu ar loģisko pozitīvismu un neoreālismu, Krosmens vietām propagandē pragmatismu, vietām semantisko ideālismu un pat reakcionāro antīko neoplatonismu.

Visi leiboristu partijas ideologi, kaut arī cik viņi uzskatu ziņā atšķiras savā starpā, ir apvienoti naidā pret marksistisko pasaules uzskatu. Pie šādiem secinājumiem nonāk arī A. Ulems.⁶² Zīmīga ir leiboristu partijas nacionālās izpildkomitejas ekssekretāra M. Filipa runa labējo sociālistu starptautiskā konferencē Kopenhāgenā 1950. gadā. Šajā runā Filips deklarēja oportūnistiskās virsotnes uzskatu, ka Anglijas strādnieku kustība noraidot marksismu.⁶³ Leiboristu partijas vadošo darbinieku attieksme pret marksistisko filozofiju nav pasīva, tā ir aktīva, karojoša, uzbrūkoša, ar nodomu sagraut proletariāta revolucionāro pasaules uzskatu. Lai piedotu savai marksisma kritikai zinātnisku izskatu, mazums leiboristu partijas virsotņu ietekmīgu darbinieku paziņo, ka viņi ļoti nopietni iepazīstoties ar marksismu.

Piemēram, Bivens, aizstāvēt buržuāziskās brīvības, brošūrā «Mūsu brīvību sardzē» izsakās, ka viņš ļoti nopietni studējis Marksu (I am a considerable student of Karl Marx), bet norāda, ka Marksa mācība pašreizējos apstākļos dzīvojot pasaulē, kura vairs neeksistē.⁶⁴ Britu marksisti atmasko šādus marksistiskās filozofijas apmelojumus, parādot, ka marksistiskā filozofija ir vienīgā zinātniskā filozofija, ka tai ir radošs raksturs. Bivenam līdzīgu paņēmienus lieto arī Strečijs.⁶⁵

⁶² A. D. U l a m. Philosophical foundations of English socialism. Cambridge. 1951. Chapter fifth.

⁶³ M. P h i l l i p s. Marxism and the labour party. Tribune. June 9. 1950.

⁶⁴ A. B e v a n. In defence of our liberties. London. 1951. Victoria House print. comp. 3. lpp.

⁶⁵ J. S t r a c h e y. Contemporary capitalism. London. 1956. 14.—15. lpp., 126.—128. lpp.; J. Strachey. Marxism revisited. The new statesman and nation. May 16. 1953. London. 571.—572. lpp.

Ar marksistiskās filozofijas viltojumiem neoreālisma garā uzstājās Dž. Kouls, cenšoties uzdot Marksu par reālistu. Tā kā Markss īstenībā esot bijis reālists, tad viņa materiālistisko dialektiku esot pareizāk saukt par reālistisko dialektiku.⁶⁶ 1956. gadā Kouls, kas pēdējos gadu desmitos savus uzskatus uzdeva par marksistiskās filozofijas vienīgo zinātniski pareizo interpretāciju, vaļsirdīgi atzinās, ka īstenībā viņš nekad nav bijis marksists (I have never been marxist).⁶⁷ Te Koulam ir jāpiekrīt.

Uzdodot Marksu par reālistu, Kouls 1956. gadā apgalvoja, ka Leņins, kritizējams subjektīvos ideālistus grāmatā «Materiālisms un empiriokriticisms», esot nonācis tuvu «nenobriedušajam materiālismam» (crude materialism), no kura Markss tik sāpīgā procesā kādreiz, atbrīvojies.⁶⁸ Šis apmelojums atgādina krievu mahista V. Černova izdomājums par plaisu K. Marksa un F. Engelsa filozofiskajos uzskatos.

Angļu marksisti parāda marksistiskās filozofijas viengabalainību. Piemēram, P. Dats, analizējot marksisma-leņinisma teorētisko attīstību, parāda, ka marksisms-leņinisms atrodas nesauramā vienībā, ka leņinisms ir marksisma mācības tālākais attīstījums imperiālisma un proletārisko revolūciju laikmetā.⁶⁹

Kouls lietoja arī reakcionāro buržuāzisko filozofu novazātu marksisma apmelošanas paņēmieni — sagrozīja marksistisko relatīvās un absolūtās patiesības dialektiku, iztēlodams to tā, ka absolūtā patiesība nav sasniedzama. Uz tā «pamata» viņš pielīdzināja marksismu pragmatismam.⁷⁰ Nespēdams kaut cik nopietni un dziļi polemizēt pret dialektisko materiālismu, Kouls sagroza to līdz nepazīšanai un tad «pārvar» šīs izdomātās «marksistiskās filozofijas» aprobežotības.

Līdzīgi Koulam par it kā plaisas pastāvēšanu marksisma-leņinisma filozofijā klaigā arī subjektīvais ideālists Laskijs.⁷¹

V. Sinklers, būdams vēl konservators, kļuva pazīstams ar Berklija un Jūma subjektīvā ideālisma un agnosticisma propagandu.⁷² Pāriedams leiboristu partijā, viņš 1955. gadā publicēja

⁶⁶ G. D. H. Cole. The meaning of marxism. London. 1948. 21. lpp.; G. D. H. Cole. What Marx really meant. London. 1934. 16., 18.—20., 288. lpp.

⁶⁷ G. D. H. Cole. World socialism restated. London. 1956. I. W. Arrow-smith, Ltd. 5. lpp.

⁶⁸ G. D. H. Cole. A history of socialist thought. Volume III, part I. The second International. London. 1956. 482. lpp.

⁶⁹ R. P. Dutt. 1848—1948: Historical and theoretical development. The Modern Quarterly. Vol. 3, No. 2, 1948. London.

⁷⁰ G. D. H. Cole. A history of socialist thought. Volume II. Marxism and anarchism. London. 1954. Macmillan & Co. Ltd. 308. lpp.

⁷¹ H. J. Laski. Communist Manifesto: socialist landmark. London. 1948. Allen & Unwin. Ltd. 90., 94. lpp.

⁷² W. A. Sinclair. An introduction to philosophy. London a. o. 1944. Oxford university press.

darbu «Sociālisms un personība». Šajā grāmatā speciāla nodaļa veltīta marksisma «kritikai», tajā mēģināts iztēlot, ka dialektisko materiālismu, it sevišķi tā gnoseoloģiju (jeb kā Sinklers saka — epistemoloģiju), esot apgāzusi zinātnes, it īpaši modernās fizikas, attīstība. Subjektīvā ideālisma skolas turpretī it kā tieši balstoties uz moderno fiziku.⁷³

Šādu uzskatu nepamatotību atmaskoja jau V. I. Leņins darbā «Materiālisms un empiriokriticisms».

Redzams, ka leiboristu partijas sociālreformistiskās virsotnes ideologi iet kopsolī ar oficiālajiem imperiālisma filozofiem ir teorijas, ir metodes laukā, ir apmelojumu fabricēšanā pret marksistisko filozofiju, ka oficiālie imperiālisma filozofi un leiboristu partijas sociālreformistiskie ideologi veido vienotu fronti filozofijā cīņā pret proletarisko pasaules uzskatu — marksistisko dialektisko materiālismu.

Nav nejausība, ka varam sastapties ar tādām parādībām, ka imperiālisma atklāts apoloģēts, filozofs — subjektīvais ideālists Sinklers pašlaik, atrazdamies leiboristu partijas rindās, propagandē reakcionāros buržuāziskos filozofiskos uzskatus, naidīgus darbaļaudīm, tikpat enerģiski un mērķtiecīgi kā viņš to darīja pāris gadu atpakaļ, būdams konservators.

Pie tam ar katru gadu desmitu aizvien reljefāk iezīmējas darba dalīšana vienotās buržuāziskās filozofiskās frontes pārstāvju starpā: ir angļu, ir aizokeāna imperiālisma filozofi kā Aiers, Rasels, Dings, Brouds, Djuī, Kārnaps un citi izstrādā dažādas kapitālisma apoloģijai un finanču oligarhijas imperiālistiskās politikas attaisnošanai izdevīgas teorijas, bet viņiem rodas grūtības ar to popularizēšanu plašās tautas masās. Palīgā nāk sociālreformistiskie un dzelteno arodbiedrību (ASV) lideri, izmantojot, konkrēti Anglijā, savu apzīmēšanos ar vārdu «sociālisti», kas ir populārs strādnieku šķirā, kā arī leiboristu partijas organizatorisko aparātu.

Visu pēckara laiku, tāpat arī agrākajos gadu desmitos, leiboristu partijas virsotne blakus atklātiem buržuāziskiem ideologiem ir centusies idejiski atbrūņot proletariātu, tādējādi atvieglinot finanču oligarhijai noturēt savās rokās politisko varu, centusies pakļaut Anglijas strādnieku kustību buržuāzijas interesēm, centusies graut organizējošo un pārveidojošo ietekmi, kāda ir marksistiskajam pasaules uzskatam, kas saliedē strādnieku masas cīņā pret kapitālismu, par sociālismu.

Leiboristu sociālreformistiskās virsotnes paustie uzskati rāda cilvēcei ceļu nevis uz priekšu, bet atpakaļ, šie filozofiskie uzskati ir reakcionāri, vērsti pret sabiedrisko progresu. Leiboristu ideo-

⁷³ W. A. Sinclair. Socialism and the individual. London. 1955. Hale, 113. lpp.

logi tāpat kā imperiālisma oficiālie filozofi nespēj attīstīt tālāk filozofisko domu. Sociālreformistiskās virsotnes filozofisko uzskatu obskūrantisms sevišķi ietveras sekojošos divos apstākļos: pirmkārt, dominējošie ir subjektīvi ideālistiskie uzskati un, otrkārt, tās paustie filozofiskie uzskati ir nesaraujami savienoti ar teoloģiju. Oportūnistiskās virsotnes filozofiskie uzskati tāpat kā mūsdienu ideālistiskā filozofija ir zaudējuši racionālo kodolu, kas bija klasiskam ideālismam.

Noslēgumā jāatzīmē, ka leiboristu partijas galvenā kārtā kreisā spārna ideologu nelielas daļas apziņai ir raksturīga zināma pretruna starp pasaules uzskata filozofiskajiem pamatiem un tiem politiskajiem secinājumiem, kādus viņi balsta uz šiem pamatiem. Piemēram, profesors Kouls leiboristu partijas ierindas biedru, daudzu leiboristu partijas vietējo organizāciju un tredjūniju, tāpat plašu darbaļaužu masu spiediena ietekmē 1956. gadā nosodīja leiboristu partijas līderu atsacīšanos no sociālistiskās sabiedrības celšanas un prasīja likvidēt privātpašumu uz ražošanas līdzekļiem.⁷⁴ Savu progresīvo nostāju virknē politisku jautājumu Kouls parādīja jau trīsdesmito gadu otrajā pusē, kad Anglijai draudēja fašisma un kara briesmas. Iemantodams leiboristu partijas labējās vadības naidu, viņš atbalstīja Lielbritānijas Komunistiskās partijas izvīrīto tautas frontes ideju un aicināja leiboristus sadarboties ar komunistiem.⁷⁵ Vieni no fabiāņu sabiedrības dibinātājiem un tā saucamās gredjuelisma «teorijas» izveidotājiem Sidnejs un Beatrise Vebi (S. Vebs 1858. g. — 1943. g., B. Veba 1859. g.—1947. g.), piemēram, savā dzīves noslēguma posmā izrādīja simpātijas sociālisma celtniecības panākumiem Padomju Savienībā. 1935. gadā viņi apsveica sociālisma celtniecības sasniegumus Padomju Savienībā, parādīja Padomju Savienības Komunistiskās Partijas un Padomju valsts rūpes par darbaļaužu labklājības, izglītības un kultūras līmeņa celšanu.⁷⁶ 1942. gadā Vebi uz plaša faktiskā materiāla analīzes pamata apzīmēja Padomju Savienību «par demokrātiju, kas no visām demokrātijām pasaulē ir visaptverošākā un vienlīdzīgākā priekš visiem (The USSR is the most inclusive and equalised democracy in the world).⁷⁷ Leiboristu partijas virsotnes labējā

⁷⁴ G. D. H. Cole. World socialism restated. London. 1956. 13., 14., 27. lpp.

⁷⁵ G. D. H. Cole. The people's front. London. 1937. Gollanz. 6. lpp.

⁷⁶ S. and B. Webb. Soviet Communism. A new civilisation? Vol. I, II. London a. o. 1935. Longmans, Green & Co. Ltd.

⁷⁷ S. and B. Webb. The truth about Soviet Russia. London a. o. 1944. Longmans, Green & Co, Ltd. First printed 1942. 16. lpp.

⁷⁸ K. Zilliacus. Britain, USSR and the world peace. London. 1946. British-Soviet Society publ.; Daily Worker, October 4, 1956; A. Bevan. In place of cold war. London. 1953. The «Tribune» pamphlet; Tribune, November 2, 1956. London; u. c.

spārna darbinieki Vebu darbību viņu dzīves noslēgumā ciniski raksturoja ar marasmus senilis (vecuma plānprātību). Leiboristu virsotnes kreisā spārna darbinieki Ziliaks un Bivens Anglijas plašo miera cīnītāju masu spiediena rezultātā atkārtoti aicina leiboristu partiju cīnīties par Anglijas draudzīgām attieksmēm ar PSRS un sociālistiskās noietnes pārējām zemēm.⁷⁸ Objektīvā šķiru cīņas gaita — šķiru cīņas paasināšanās, masu aktivitāte, sociālisma noietnes panākumi —, tāpat vispasaules tautu cīņa par mieru ir novedusi un noved leiboristu partijas virsotnes darbinieku daļu uz kreiso pusi, spiež viņus piekāpties vēstures progresā priekšā. Virkne šo sociālreformistiskās virsotnes darbinieku nāk no strādnieku aristokrātijas un sīkburžuāzijas; neskatoties uz reakcionāriem filozofiskajiem uzskatiem, daļa no viņiem politikā daudzos gadījumos svārstās starp progresīvu un reakcionāru stāju to vai citu jautājumu atrisināšanā. Šeit izsakās sīkburžuāzijas un strādnieku šķiras virsslāņa sociālā stāvokļa īpatnību ietekme; strādnieku šķiras virsslānim un sīkburžuāzijai pastāv pretrunas ar imperiālistisko buržuāziju, kaut gan tās ir ar citādu raksturu nekā pretrunas imperiālistiskās buržuāzijas un proletariāta pamatmasu starpā. Izauguši un darbodamies zemē, kur strādnieku kustībā tik dziļi iesakņojusies buržuāziskā ideoloģija oportūnisma veidā, daļa šo leiboristu partijas darbinieku ir pievērsusies buržuāziskai ideoloģijai pat tradīciju ceļā. Ne retos gadījumos leiboristu partijas godīgākie vadošie darbinieki sabiedriskās prakses un Lielbritānijas kompartijas plaša noskaidrošanas darba rezultātā pārliecinājās, ka leiboristu partijas virsotnes oficiālā politiskā līnija neatbilst Anglijas darbaļaužu un miera interesēm, un viņi cīnās par šīs politiskās līnijas izmaiņu. Tomēr oportūnisma tradīciju sloģis un ideoloģiskie sakari ar reakcionāriem neļaut viņiem izvērst visus savus spēkus darbaļaužu un miera interešu labā.

Uz reakcionāriem buržuāziskajiem filozofiskajiem uzskatiem un ievērojamā mērā arī uz reliģisko ideālismu balstās leiboristu partijas sociālreformistiskās virsotnes nezinātniskie socioloģiskie uzskati: tā sauktā «demokrātiskā sociālisma» koncepcija, buržuāziskā eklektiskā faktoru teorija jeb, kā Laskijs to savos darbos dēvē, «plurālisms», no buržuāziskās socioloģijas pārņemtie psiho!oģiskās skolas uzskati, tā sauktā «industriālā socioloģija», organiskā teorija, maltusināniskā abso!ūtās pārapsdzīvotības teorija, špenglerisms, tehnokrātiskās koncepcijas un no imperiālistiskās buržuāzijas pārņemtie reakcionārie estētiskie uzskati.

Anglijas marksisti un virkne angļu progresīvo zinātnieku daudzos darbos kaujinieciski grauj leiboristu partijas ideologu paustos reakcionāros filozofiskos uzskatus. Lielu palīdzību angļu marksistiem reakcionārās buržuāziskās filozofijas kritikā sniedz

V. I. Ļeņina darbs «Materiālisms un empiriokriticisms», kurā atmaskoti un parādīti par nezinātniskiem imperiālisma trūdēšanas produkti filozofijā. Angļu marksisti palīdz leiboristu partijas biedriem, sevišķi partijas kreisā spārna darbiniekiem, atbrīvoties no buržuāziskās ideoloģijas ietekmes; par to liecina daudzie gadījumi, kad leiboristu partijas kreisā spārna ierindas biedri un atbildīgi darbinieki pāriet Lielbritānijas kompartijā.⁷⁹ Lielbritānijas Komunistiskā partija, sakāvusi revizionistus savās rindās, pēdējā laikā skaitliski strauji pieaug. Tā pus gada laikā no 1958. gada septembra līdz 1959. gada februārim LKP biedru skaits palielinājies par 3.600 biedriem.⁸⁰

Lielbritānijas Komunistiskā partija izplata Anglijas darbaļaužu masās proletārisko pasaules uzskatu — marksistisko dialektisko materiālismu. Lielbritānijas Komunistiskā partija cīņai pret reakcionāro buržuāzisko ideoloģiju velti daudz vērības. LKP 26. kongress 1959. gada martā no jauna pasvītvoja, ka tikai atmaskojot un sakaujot reakcionāro buržuāzisko ideoloģiju ir iespējams celt darbaļaužu sociālistisko apzinīgumu un politisko aktivitāti. PSKP Ārkārtējā 21. kongresa lēmumi iedvesmo starptautisko strādnieku kustību un arī Anglijas strādnieku šķiru un tās avangardu cīņā par mieru, demokrātiju un sociālo progresu, cīņā par progresīvu ideoloģiju.

Г. ЭБЕЛС

ВЕРХУШКА ЛЕЙБОРИСТСКОЙ ПАРТИИ — ПРОВОДНИК РЕАКЦИОННОЙ БУРЖУАЗНОЙ ФИЛОСОФИИ В АНГЛИЙСКОМ РАБОЧЕМ ДВИЖЕНИИ

Сравнительно широкое распространение социалреформистских взглядов в Англии определяется историческими особенностями ее развития, которые были показаны классиками марксизма. Социальную базу социалреформистских взглядов глав-

---

⁷⁹ Skat., piem., Daily Worker. November 24, 1958. London. «7 councillors join communists»; Labour Monthly. January 1959. 37.—38. lpp.

⁸⁰ Daily Worker. March 28, 1959.

ным образом составляет привилегированная высокооплачиваемая прослойка рабочего класса.

Теоретической основой распространенных в Англии социал-реформистских взглядов является реакционная буржуазная философия. Оппортунистическая верхушка лейбористской партии не имеет монолитного мировоззрения. Философские взгляды ее идеологов эклектически сформированы из элементов различных реакционных философских учений. Лейбористские теоретики стрицают материалистические традиции английской философии и английского естествознания, отвергают возможность научного мировоззрения.

Обскурантизм философских воззрений лейбористской верхушки выражается в преобладании субъективно-идеалистических взглядов и тесной связи с теологией. Методом лейбористских идеологов является метафизика. При разработке разных псевдонаучных концепций ими широко используются эклектика и софистика. Лейбористские теоретики клеветуют на марксистскую философию и искажают ее, повторяя пошлые и давно забытые приемы реакционных буржуазных философов.

Официальные философы британского империализма и социалреформистские идеологи лейбористской партии образуют в области философии единый фронт в борьбе против пролетарского мировоззрения. Взгляды идеологов лейбористской партии последовательно партийны в борьбе против марксистского диалектического материализма. Все послевоенное время, так же как и прежде, верхушка лейбористской партии стремилась идейно разоружить пролетариат, облегчая финансовой олигархии удержать политическую власть. Эта оппортунистическая верхушка стремилась подчинить рабочее движение Англии интересам буржуазии, пыталась преодолеть организующее и преобразующее влияние марксистского мировоззрения.

Распространяемые социалреформистской верхушкой философские взгляды направлены против прогрессивного развития общества и служат идеологическим оправданием империалистической политики агрессии.

Идеологи лейбористской партии так же как официальные философы империализма не способны развивать дальше философскую мысль. Взгляды оппортунистической верхушки лейбористов не содержат в себе ничего рационального и от начала до конца являются реакционными.

Коммунистическая партия Великобритании уделяет борьбе против буржуазной идеологии большое внимание. Английские марксисты и ряд передовых английских ученых разоблачают распространяемые идеологами лейбористской партии реакционные философские взгляды. Большую помощь им оказывает работа В. И. Ленина «Материализм и эмпириокритицизм», в

которой показаны антинаучность, обскурантизм буржуазной философии эпохи империализма.

Решения внеочередного XXI съезда Коммунистической партии Советского Союза вдохновляют международное рабочее движение, а также рабочий класс Англии и его авангард в борьбе за мир, демократию и социальный прогресс, в борьбе за передовую идеологию.

SATURS — ОГЛАВЛЕНИЕ

Priekšvārds	3
Предисловие	
P. Laizāns. Jaunstrāvnietu filozofiskie un sabiedriskie politiskie uzskati	5
П. Лайзан. Философские и общественно-политические взгляды представителей «Нового течения».	
E. Karpovics. Cīņa pret reliģiju par zinātniski-materiālistisku pasaules uzskatu Latvijā 20. gs. sākumā (līdz pirmam pasaules karam)	47
Э. Карпович. Борьба против религии за научно-материалистическое мировоззрение в Латвии в начале XX века (до первой мировой войны).	
I. Širokovs. Par XIX gadsimta krievu revolucionāro demokrātu materiālisma raksturu	59
И. Широков. О характере материализма русских революционных демократов XIX века.	
G. Ebelis. Anglijas leiboristu partijas sociāl-reformistiskā virsotne — reakcionārās buržuāziskās filozofijas ievazātāja Anglijas strādnieku kustībā	75
Г. Эбелс. Верхушка лейбористской партии — проводник реакционной буржуазной философии в английском рабочем движении.	

ZINĀTNISKIE RAKSTI
XXXIII SEJUMS

Parakstīta iespiešanai 1960. g. 6. janvārī
Papīra formāts 60×92 1/16. 6,25 fiz. iespied-
loksnes, 6,25 uzskaites iespiedloksnes. Metiens
500 eks. JT 02505.
Maksā 4 rbļ. 40 kap.

PĒTERA STUCKAS LATVIJAS VALSTS
UNIVERSITĀTE

Iespiesta Latvijas PSR Kultūras ministrijas
Poligrafiskās rūpniecības pārvaldes 8. tipo-
grafijā Rīgā, Dzīrnavu ielā 113. Pasūt. 3682

Kļūdu labojums

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt
6.	14. no augšas	40%	vairāk kā puse
6.	23. no augšas	attiecības	atliekas
6.	1. no apakšas	kalpi	bezzemnieki
6.	1. no apakšas	visiem	lauku
13.	27. no augšas	ideologa	ideologu
20.	3. no augšas	ražotāji	«ražotāji»
26.	11 no augšas	kustību ²	kustību ¹
37.	5. no apakšas	J. Jansons-Brauns	J. Jansons-Brauns
39.	3. no apakšas	1893. g.,	1894. g.,

Опечатки

Стр.	Строка	Напечатано	Следует читать
3	15 сверху	статей, написанных	статьи, написанные
57	6 снизу	под влиянием Ленина	под влиянием книги Ленина
66	21 снизу	объяснял	объясняли
71	18 сверху	русские	русские
71	19 сверху	приводили	проводили
97	18 сверху	язбитые	избитые

10

427810

(8)

71

44/5787

4 rbj. 40 kap.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES BIBLIOTĒKA

0509052570